

УНІВЕРСИТЕТ УШИНСЬКОГО
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ І МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ
ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН

Т. О. Євтушина

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

*Синтаксис словосполучення
і простого ускладненого речення*

Навчальний посібник

Одеса – 2019

Навчальне видання

Євтушина Тетяна Олександрівна

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА
ЛІТЕРАТУРНА МОВА**
Синтаксис словосполучення
і простого ускладненого речення

Навчальний посібник

Технічний редактор
Комп'ютерне складання та верстання

В. В. Букаєв
М. С. Кольченко

Підп до друку 15. 02.2019. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарн. «Times » Друк цифровий. Ум. друк .арк. 4.96.
Тираж 100 пр. Зам. № 11/19

Видавець і виготовлювач Букаєв Вадим Вікторович
вул. Пантелеймонівська 34, м. Одеса, 65012.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2783 від 02.03.2007 р.
Тел. 80949464393, email - bukaev@gmail.com

УНІВЕРСИТЕТ УШИНСЬКОГО
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ І МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ
ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН

Т. О. Євтушина

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

*Синтаксис словосполучення
і простого ускладненого речення*

Навчальний посібник

Одеса – 2019

УДК: 491.79 + 415
ББК: 81.411.4 + 81.02

Рекомендація до друку вченої ради Університету Ушинського (протокол № 5 від 28 грудня 2018 року)

Рецензенти:

Кондратенко Наталія Василівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Ковальська Наталя Аркадіївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки Одеського національного економічного університету

Євтушина Тетяна Олександрівна

Сучасна українська літературна мова. Синтаксис словосполучення і простого ускладненого речення : навч. посіб. для студ. пед. вишів III – IV рівнів акредитації / Т. О. Євтушина. – Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2019. - 188 с.

У навчальному посібнику подано питання програми з синтаксису сучасної української літературної мови, критерії та норми оцінювання знань студентів, робочий навчальний план дисципліни; розглянуто питання синтаксису словосполучення і простого неускладненого/ускладненого речення. Його створено за кредитно-модульною системою і призначено для самостійної та аудиторної роботи студентів під час лекційних і практичних занять. У посібнику наведено схеми та зразки синтаксичного розбору словосполучення та простого ускладненого речення. Наприкінці навчального посібника подано короткий термінологічний словник, список основної та додаткової літератури.

Посібник адресовано студентам-філологам і викладачам вищих закладів освіти.

УДК: 491.79 + 415
ББК: 81.411.4 + 81.02

©Євтушина Т. О., 2019

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Програма курсу «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис словосполучення і простого ускладненого речення».....	9
Критерії та норми оцінювання знань студентів.....	15
Лекція 1-3.....	18
Лекція 4.....	40
Лекція 5.....	57
Лекція 6.....	74
Лекція 7.....	85
Лекція 8-10.....	92
Практичне заняття 1.....	114
Практичне заняття 2-3.....	121
Практичне заняття 4-5.....	128
Практичне заняття 6.....	136
Практичне заняття 7.....	143
Практичне заняття 8-9.....	153
Практичне заняття 10.....	163
Питання до заліку.....	173
Схема синтаксичного аналізу словосполучення.....	176
Схема синтаксичного аналізу простого речення.....	178
Короткий термінологічний словник.....	180
Рекомендована література.....	187

ПЕРЕДМОВА

Актуальним завданням сучасної освіти є залучення молоді до національної культури на основі рідної мови. Корекція соціолінгвістичних і загальнокультурних підходів до вивчення державної української мови зумовлює посилення уваги до фахової підготовки майбутніх філологів.

Навчальний посібник «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис словосполучення і простого ускладненого речення» написано відповідно до чинної програми із сучасної української мови для вищих навчальних закладів. Пропонований посібник має на меті дати студентам-філологам систематизовані наукові знання про традиційні й новітні підходи щодо класифікації та кваліфікації синтаксичних категорій і синтаксичних одиниць, опираючись на формально-граматичний, семантико-синтаксичний, власне-семантичний і комунікативний аспекти (членів речення, словосполучень, речень (простих неускладнених, простих ускладнених), комунікатем тощо); стосовно аналізу зв'язків між складниками словосполучення, простого речення; щодо встановлення відношень (предикативних, на-півпредикативних, суб'єктних, об'єктних, атрибутивних, обставинних, апозитивних, синкретичних, комплетивних, єднальних, приєднувальних, зіставних, зіставно-протиставних, градаційних) між компонентами, які структурують синтаксичні одиниці. Усе це подано з урахуванням напрацювань української та європейської лінгвістичної науки і сприяє усвідомленню й осмисленню шкільного курсу синтаксису української мови.

Праця над матеріалом посібника сприятиме усвідомленню студентами того, що синтаксис є найважливішим розділом мовознавчої науки, у якому найповніше виявляються лексичні й морфологічні особливості мовної структури і який виробляє

навички володіння усним і писемним літературним мовленням, лінгвістичного аналізу, уміння застосовувати набуті знання на практиці.

Відповідно до вимог часу, коли в практику вишів упроваджують сучасні інформаційні технології, навчально-методичний посібник побудовано за кредитно-модульною системою. Оскільки підвищення якості підготовки майбутніх учителів-словесників залежить від оптимізації аудиторної та самостійної роботи студентів, розвитку їхніх творчих здібностей, особливо під час вивчення синтаксичних одиниць.

Курс «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис словосполучення і простого ускладненого речення» тісно пов'язаний із професійною підготовкою в Україні вчителя-словесника.

Студенти повинні знати:

- сутність синтаксису як науки, аспекти його вивчення;
- засоби вираження, типи і форми синтаксичних зв'язків;
- погляди мовознавців на об'єкт синтаксису;
- структуру синтаксичного словосполучення та його загальнограматичну семантику;
- типи словосполучень і особливості підрядного зв'язку;
- різновиди синтаксичних словосполучень за семантичними відношеннями й за морфологічним вираженням стрижневого слова;
- закономірності синтаксичної цілісності/ нецілісності словосполучень;
- типи речень та структурою: прості / складні (залежно від кількості предикативних одиниць); односкладні, двоскладні, нечленовані (за наявністю чи відсутністю головних членів речення та можливістю членування); повні / неповні (за наявністю всіх чи тільки деяких необхідних членів речення);

поширені / непоширені (за наявністю чи відсутністю другорядних членів речення); ускладнене / неускладнене (за наявністю ускладнювальних компонентів);

• типи речень за характером вираження предикативних відношень (стверджувальні, заперечні: загальнозаперечні, частковозаперечні); за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні), за емоційним забарвленням (окличні, неокличні);

- визначення, ознаки простого ускладненого речення;
- причини та умови відокремлення другорядних членів;
- випадки відокремлення однорідних та неоднорідних означень;
- особливості відокремлення прикладок, порівняльних зворотів;
- засоби вираження відокремлених обставин;
- різницю між вставними та вставленими компонентами; функціонально-семантичні групи вставних компонентів;
- засоби вираження вставних і вставлених компонентів;
- уживання розділових знаків у реченнях, ускладнених вставними і вставленими компонентами;
- визначення звертання як синтаксичної одиниці; типи звертань; функції, способи вираження звертань.

Студенти повинні вміти:

- виокремлювати й самостійно будувати словосполучення; розмежовувати вільні синтаксичні словосполучення, синтаксично зв'язані та фразеологічні одиниці;
- характеризувати словосполучення за способом вираження синтаксичних відношень;
- з'ясовувати типи підрядних словосполучень за

- морфологічною ознакою головного компонента;
- характеризувати словосполучення за типом підрядного зв'язку;
  - аналізувати прості неускладнені / ускладнені речення як багатовимірну синтаксичну одиницю; визначати речення за метою висловлювання, будовою, виокремлювати головні та другорядні члени речення й характеризувати їх;
  - розрізняти двоскладні й односкладні прості речення, повні й неповні, визначати й самостійно складати дієслівні та номінативні односкладні речення;
  - відповідно до стилю послуговуватися різними типами речень;
  - установлювати тип структурної моделі речення, закономірності вияву його парадигми.
  - визначати основні диференційні ознаки простого ускладненого речення;
  - виокремлювати речення з однорідними членами з-поміж інших типів;
  - характеризувати однорідні члени речення, з'ясовувати засоби зв'язку однорідних членів;
  - розрізняти однорідні присудки та головні члени односкладних речень;
  - пояснювати пунктуацію в реченнях з однорідними членами;
  - визначати причини та умови відокремлення другорядних членів;
  - розрізняти вставні та вставлені компоненти;
  - визначати належність вставних компонентів-слів, словосполучень і -речень до певних функціонально-семантичних груп;

- характеризувати засоби вираження вставних і вставлених компонентів у простому ускладненому реченні;
- визначати типи звертань, характеризувати спосіб вираження звертань; з'ясувати функції звертань у реченні;
- відрізнити звертання від вокативних речень.

ПРОГРАМА КУРСУ «СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА. СИНТАКСИС СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ»

МОДУЛЬ І ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 СИНТАКСИС ЯК РОЗДІЛ ГРАМАТИКИ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ЯК НЕКОМУНІКАТИВНА СИНТАКСИЧНА ОДИНИЦЯ

Тема 1. Загальні питання українського синтаксису.

Предмет синтаксису. Об'єкт синтаксису й синтаксичні одиниці. Форма слова і слово як компонент синтаксичної одиниці. Питання про синтаксему (Г. О. Золотова, І. Р. Вихованець, К. Ф. Шульжук) як мінімальну одиницю синтаксису, яка виділяється на основі семантико-синтаксичних відношень. Синтаксичні одиниці: словосполучення, просте речення, складне речення, складне синтаксичне ціле, синтаксема. Поняття про елементарні та неелементарні синтаксичні одиниці-конструкції (Н. Ю. Шведова, І. Р. Вихованець, Г. Удовиченко, О. Мельничук, К. Шульжук, Ф. Качіш, Л. Двонч, Й. Грбачек, Я. Бауер).

Синтаксичні зв'язки у словосполученні та реченні. Засоби вираження синтаксичних зв'язків. Типи і форми синтаксичних зв'язків. Диференційні ознаки предикативного та підрядного зв'язку. Опосередкований підрядний зв'язок (А. Загнітко). Поняття про сурядний синтаксичний зв'язок. Семантико-синтаксичні відношення. Засоби вираження синтаксичних відношень. Синтаксичні одиниці як одиниці мови та мовлення.

Основні напрями у вивченні українського синтаксису. Зв'язок синтаксису з лексикою і морфологією. Відбиття в синтаксисі

національної специфіки мови: особливості українського синтаксису порівняно з іншими слов'янськими мовами.

Тема 2. Словосполучення як номінативна синтаксична одиниця.

Історія та погляди на словосполучення в лінгвістичній літературі (Ф. І. Буслаєв, П. Ф. Фортунатов, О. М. Пешковський, О. О. Шахматов, М. Петерсен). Точка зору В. В. Виноградова стосовно розмежування словосполучення і речення. Дискусійні питання сучасної теорії словосполучення. Питання про предикативні та сурядні словосполучення.

Структура, значення, функції словосполучення. Співвідношення словосполучення з іншими одиницями і категоріями синтаксису: зі словом, простим та складним реченням, членами речення. Відмінності між вільним синтаксичним словосполученням, фразеологічною одиницею та реченням.

Багатоаспектна класифікація словосполучень.

Підрядний зв'язок у словосполученні.

Узгодження та його різновиди: а) за морфологічними особливостями головного слова (концепція О. С. Орликової): власне граматичне, асоціативно-граматичне, умовно-граматико-смісловне; б) за реалізацією можливостей щодо узгодження: повне/неповне; різні точки зору на проблему повного та неповного узгодження; в) поняття про паралелізм (Д. М. Овсянко-Куликовський), кореляцію Є. В. Кротевич, А. Загнітко).

Керування. Види керування: а) за лексико-граматичною приналежністю головного слова; б) за ознакою обов'язковий / факультативний (сильний / напівсильний / слабкий) зв'язок; в) за участю прийменника в оформленні зв'язку (безпосереднє / опосередковане).

Прилягання: власне прилягання і відмінкове прилягання синтетичного / аналітичного типу.

Кореляція: повна, неповна.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

ТРАДИЦІЙНЕ ТА СУЧАСНЕ ПОНЯТТЯ ПРО ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Тема 3. Загальні поняття і типи речень у сучасній українській мові.

Визначення простого речення представниками різних лінгвістичних напрямів (Ф. І. Буслаєв, О. О. Потебня, П. Ф. Фортунатов, О. О. Шахматов). Урахування багатоаспектного характеру речення в дефініціях сучасних граматик.

Структура, значення, функції речення. Речення і судження. Структурна схема і парадигма речення. Аспекти вивчення речення. Принципи побудови структурних схем простого речення. Предикативність як граматичне значення речення. Складники категорії предикативності. Просте речення як монопредикативна одиниця. Види синтаксичного зв'язку в реченні.

Багатоаспектна класифікація простих речень. Загальна характеристика речень за такими ознаками: тип речення за характером предикативних відношень: відношенням до дійсності: стверджувальне / заперечне (загальнозаперечне, частковозаперечне). Тип речення за комунікативною настановою: непитальне (розповідне / спонукальне), питальне (власне питальне, питально-стверджувальне, питально-заперечне, риторично-питальне, питально-спонукальне). Тип речення за емоційним забарвленням: окличне / неокличне. Тип речення за

повнотою реалізації структурно важливих компонентів: повне / неповне. Тип речення за способом вираження предикативності: односкладне / двоскладне / слова-речення. Тип речення за поширеністю мінімальної структурної схеми: поширене / непоширене.

Тема 4. Двоскладні прості речення.

Поняття про члени речення як його складові елементи. Головні члени речення. Підмет як головний член двоскладного речення: типи і способи вираження. Питання про присудок двоскладного речення: ускладнені форми простого присудка. Складений дієслівний присудок. Способи вираження іменного складеного присудка. Складний присудок. Координація присудка й підмета.

Тема 5. Другорядні члени речення.

Поняття про другорядні члени речення і принципи їх класифікації. Додаток як другорядний член речення. Види додатка з формально-граматичного погляду та в загальносемантичному аспекті, морфологічне вираження. Інфінітивний додаток. Означення як синтаксичне вираження атрибута. Узгоджені та неузгоджені означення, способи їхнього вираження. Прикладка як різновид означення. Обставина як другорядний член речення: різновиди, способи вираження. Сучасні підходи до класифікації другорядних членів речення. Напрями вивчення детермінанта в лінгвістичній літературі. Статус дуплексива у структурі речення.

МОДУЛЬ 2
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3
ОДНОСКЛАДНІ ТА НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ.
ЕКВІВАЛЕНТИ РЕЧЕННЯ.
СТРУКТУРНА СХЕМА РЕЧЕННЯ

Тема 6. Односкладні речення.

Проблема односкладного речення у сучасному мовознавстві. Означено-особові речення. Неозначено-особові речення. Узагальнено-особові речення. Безособові речення. Інфінітивні речення. Різновиди номінативних речень. Номінативні, вокативні та генітивні речення.

Тема 7. Неповні речення й еквіваленти речення.

Неповні речення в системі синтаксичних одиниць. Еволюція поглядів лінгвістів на неповні речення. Умови вживання неповних речень. Двоскладні й односкладні неповні речення: контекстуальні, ситуативні та еліптичні. Особливості пунктуації в неповних реченнях.

Поняття про еквіваленти речення. Слова-речення, типи їх за значенням і функціями. Особливості функціонального навантаження слів-речень. Своєрідність побудови незакінчених речень: формально-синтаксична типологія. Прагматичні функції незакінчених речень у сучасній українській літературній мові.

Тема 8. Структурна схема простого речення.

Основні підходи щодо аналізу структурних схем речення. Мінімальна структурна схема простого речення. Основні моделі двокомпонентних та однокомпонентних структурних схем речення. Поняття розширеної структурної схеми речення. Поняття номінативного мінімуму речення.

МОДУЛЬ 3
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4
ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Тема 9. Просте ускладнене речення.

Поняття про просте речення, ускладнене однорідними членами. Однорідні й неоднорідні означення. Узагальнювальні слова при однорідних членах речення. Пунктуація у реченнях з однорідними членами. Відокремлення прикладок, обставин, додатків. Причини відокремлення. Відокремлення узгоджених і неузгоджених означень. Вставні компоненти. Типи вставних компонентів за будовою і значенням. Звертання. Засоби та способи їхнього вираження. Речення, ускладнені вставними і вставленими конструкціями. Прості речення, ускладнені звертаннями.

КРИТЕРІЇ ТА НОРМИ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Основними критеріями оцінювання знань студентів є:

- 1) характер і якість самостійної підготовки студента до заняття;
- 2) ступінь усвідомлення навчального матеріалу, розуміння того, про що повідомляється;
- 3) повнота, правильність і точність відповіді;
- 4) уміння застосовувати набуті знання в стандартних і нестандартних ситуаціях;
- 5) мовленнєве оформлення відповіді, уміння донести інформацію до свідомості інших.

Відмінно – відповідь студента виважена і науково обґрунтована, демонструє особистий внесок у вирішення поставленої проблеми, враховує наявні в лінгвістиці погляди і підходи, можливі альтернативи вирішення. Він здатний кваліфіковано відстояти власні погляди, підтверджуючи їх особисто дібраними чи створеними прикладами. Студент виявляє здібності в самостійній підготовці і прочитанні доповідей, лекцій, повідомлень, а також у створенні власних наукових визначень. Студент самостійно здійснює повний синтаксичний аналіз словосполучення і простого ускладненого речення. Під час синтаксичного аналізу словосполучення студент зазначає тип підрядних словосполучень за рівнем злитості компонентів і за морфологічною ознакою головного, головного і залежного компонентів; чітко характеризує словосполучення за типом підрядного зв'язку; встановлює відмінності між атрибутивними, комплетивними й об'єктними способами вираження синтаксичних відношень у словосполученні, коментує суб'єктні й обставинні семантико-синтаксичні відношення між компонентами словосполучень. Студент здійснює повний синтаксичний аналіз простого неускладненого чи ускладненого речення: визначає речення за будовою, за метою висловлювання і відношенням до

дійсності, за метою висловлювання й емоційним забарвленням; виокремлює головні та другорядні члени речення, характеризуючи їхню будову, морфологічне вираження, семантику; правильно визначає мінімальну структурну схему речення; бездоганно коментує особливості простого ускладненого речення, зазначаючи типи й умови виділення на письмі звертань, відокремлених членів речення, вставних і вставлених компонентів.

Добре – студент засвідчує високий рівень осмислення вивченого, спроможний логічно, аргументовано, чітко, точно висловлювати власні думки. У разі, якщо теоретичний матеріал винесений на самостійне опрацювання, він демонструє навички аналізу прочитаного, уміння давати оцінку нового матеріалу; опрацював усі запропоновані додаткові посібники, під час відповіді не користується власним конспектом, не допускає фактичних помилок. Мовлення чітке, логічне, хоча допускається одна мовленнєва помилка. Студент правильно використовує теоретичні положення та володіє потрібними навичками під час виконання практичних завдань. Під час синтаксичного аналізу словосполучення студент зазначає тип підрядних словосполучень за рівнем злитості компонентів і за морфологічною ознакою головного компонента; характеризує словосполучення за типом підрядного зв'язку, зазначаючи особливості керування за характером сполучуваності компонентів, характеризує цей тип синтаксичного зв'язку слів у словосполученні залежно від участі прийменників; розмежовує узгодження і кореляцію; установлює відмінності між атрибутивними, комплетивними й об'єктними способами вираження синтаксичних відношень у словосполученні, проте допускає помилки під час коментування суб'єктних і обставинних семантико-синтаксичних відношень між компонентами словосполучень. Студент здійснює повний синтаксичний аналіз простого неускладненого чи ускладненого

речення: визначає речення за будовою, за метою висловлювання і відношенням до дійсності, за метою висловлювання й емоційним забарвленням; виокремлює головні та другорядні члени речення, але допускає незначні помилки під час характеристики структури підмета, складеного та складного присудків, визначенні мінімальної структурної схеми речення; не завжди чітко зазначає морфологічне вираження неузгодженого означення й обставини, розрізняє прикладку і складні слова, прямі й непрямі додатки; коментує особливості простого ускладненого речення; не завжди зазначає типи й умови виділення на письмі звертань, відокремлених членів речення, вставних і вставлених компонентів.

Задовільно – студент засвоїв тільки основний матеріал, але не знає окремих деталей, допускає неточні відповіді, недостатньо чіткі формулювання, порушує послідовність викладу програмного матеріалу та має певні труднощі під час виконання практичних завдань. Під час синтаксичного аналізу словосполучення студент зазначає тип підрядних словосполучень за морфологічною ознакою головного компонента; характеризує словосполучення за типом підрядного зв'язку, не зазначаючи особливості керування за характером сполучуваності компонентів, але характеризує цей тип синтаксичного зв'язку слів у словосполученні залежно від участі прийменників, не розмежовує узгодження і кореляцію; не встановлює відмінностей між атрибутивними, апозитивними, комплетивними та об'єктними способами вираження синтаксичних відношень у словосполученні. Студент здійснює спроби аналізу простого речення: визначає речення за метою висловлювання, за відношенням до дійсності, будовою, виокремлює головні та другорядні члени речення, але допускає помилки під час характеристики структури й морфологічного вираження підмета, простого ускладненого і складеного дієслівного присудка,

мінімальної структурної схеми речення; не завжди чітко зазначає морфологічне вираження та семантику неузгодженого означення, прикладки і обставини, не розрізняє прикладку і складні слова; також студент допускає помилки, аналізуючи прямі й непрямі додатки; констатує особливості простого ускладненого речення; не завжди зазначає типи й умови виділення на письмі звертань, відокремлених членів речення, вставних і вставлених компонентів. Мовлення стилістично недосконале, висловлювання не завжди точне; допускається до 4-х мовленнєвих помилок.

Незадовільно з можливістю повторного складання – студент відтворює менше половини прослуханої лекції (якщо тема винесена на самостійне вивчення, то, опрацювавши питання за навчальними підручниками, без додаткової літератури, він може відтворити меншу його частину). Відповідь характеризується низьким рівнем усвідомлення; відсутні приклади, допускаються грубі фактичні помилки. Під час аналізу словосполучення студент зазначає лише тип підрядних словосполучень за морфологічною ознакою головного компонента; характеризувати словосполучення за типом підрядного зв'язку і способом вираження синтаксичних відношень не вдається. Студент здійснює спроби аналізу простого речення; визначає речення за метою висловлювання, будовою, виокремлює головні та другорядні члени речення, але без коментування їхньої будови та семантики, морфологічного вираження; не відтворює схематично мінімальну структурну схему речення, не може пояснити розділові знаки і різновиди ускладнень простого речення. Студент бере участь у діалозі; який є, проте, недостатнім за обсягом, елементарним за змістом; висловлення спрощене, містить 7 і більше мовленнєвих огріхів.

Незадовільно з обов'язковим повторним курсом – студент майже не володіє програмним матеріалом, допускає суттєві помилки, не може виконувати практичні завдання.

ЛЕКЦІЯ № 1-3

Загальні питання українського синтаксису

Словосполучення як номінативна синтаксична одиниця

1. Поняття про синтаксис як розділ граматики.
2. Основні напрями у вивченні синтаксису.
3. Предмет і об'єкт синтаксису.
4. Синтаксичні одиниці.
5. Словосполучення як некомунікативна синтаксична одиниця
6. Типи словосполучень за ступенем злитості компонентів.
7. Типи словосполучень за будовою.
8. Семантико-синтаксичні відношення в підрядних словосполученнях.
9. Типи підрядних словосполучень за морфологічним вираженням головного слова і за будовою.
10. Типи синтаксичного зв'язку в підрядних словосполученнях: узгодження (повне і неповне), кореляція, керування (сильне, напівсальне, слабке), прилягання (власне, відмінкове).

Література

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посібник / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 2005. – С. 5 – 32.
2. Дудик П. С. Синтаксис української мови : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – С. 7–61.
3. Загнітко А. П. Теоретична граMATика української мови: Синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 48 – 67.
4. Пономарів О. Д. Сучасна українська літературна мова: Підручник. – К.: Либідь, 1997. – С. 227 – 236.
5. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І.

Слинько. – К. : Вища школа, 1994. – С. 3 – 68.

6. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – С. 7 – 42.

1. Синтаксис правомірно розглядають як вищий граматичний рівень, який стоїть над морфологічним. У синтаксичному ярусі знаходять функціональну довершеність й оцінку всі засоби мови та мовлення.

Синтаксис як наука – це розділ граматики, що вивчає закономірності сполучення слів і творення речень, їхню побудову та семантику.

Термін «синтаксис» походить від грецького слова *syntaxis*, що в перекладі означає «побудова», «зв'язок», «з'єднання».

Вивчення синтаксису сягає часів античності, коли було здійснено першу класифікацію речень за комунікативною метою (Протагор, Аристотель) і поділ речення на дві частини – ім'я й дієслово (Платон).

Термін «синтаксис» уперше використали стоїки (III ст. до н. е.), учення яких покладено в основу європейської синтаксичної традиції й застосовується під час аналізу логічного змісту речень. Окремим та особливим предметом розгляду синтаксис постав у працях олександрійських мовознавців. Створенню системи олександрійського вчення сприяли переважно праці Аристарха, Кратеса (учня Аристарха – Діонісія Фракійського), Аполлонія Диска (окремі лінгвісти (Ю.С. Долгов та ін.) вважають його основоположником синтаксичної науки) та його сина Геродіана. Синтаксична система останніх цілком репрезентована в більшості сучасних граматики, що відбулося опосередковано - через латинських граматикистів.

Аполлоній Дискос (уперше!) присвячує синтаксису спеціальну працю, хоча вона й значно уступає його ж праці з проблем морфології. Сформувавши логічне бачення проблематики

синтаксису, стоїки визначили основний напрям у його дослідженні.

У слов'янському мовознавстві функціонували терміни *синтаксис* (О. Востоков), *синтакса* (Я. Головацький), «*складня*» (О. Огоновський); перший остаточно перемиг у 1946 р.

Історію розвитку синтаксису до середини ХХ ст. можна розглядати як послідовну заміну логіко-психологічного підходу формально-граматичним і навпаки, а підхід до синтаксису від слова й від речення відобразився в конкуренції подальших синтаксичних концепцій.

Синтаксис як лінгвістична дисципліна не є однорідним. Розмежовують синтаксис словосполучень, який установлює синтаксичні властивості окремих слів як частин мови, тобто правила їхньої сполучуваності з іншими словами; і синтаксис речень, спрямований на дослідження типів, ознак речень, зв'язків слів і сполук у складі речення й висловлення (нерідко у складі синтаксису речення виокремлюють синтаксис простого та складного речення). О. Сиротиніна виділяє синтаксис комунікатів, що містить розділи, присвячені простому та складному реченням і комунікатам, які не створюють речення (1980 р.). У середині ХХ ст. синтаксисти почали переходити до вивчення синтаксичних одиниць, більших за висловлення, що зумовило нові вектори традиційного синтаксису, створення синтаксису складного цілого, зв'язного мовлення, тексту. З'явилися терміни «*суперсинтаксис*» (В. Дресслер), «*макросинтаксис*» (З. Харрис), «*гіперсинтаксис*» (Б. Палек), «*граматика контексту*» (Т. ван Дейк), що згодом привело до формування нової мовознавчої галузі – лінгвістики тексту.

2. Логічний підхід зумовив розгляд синтаксису як учення про способи вираження думки й розроблявся філософськими граматиками під кутом зору раціоналізму й універсалізму (речення дорівнювало судженню / умовиводу, члени речення розглядалися як виразники логічних складників). *Психологічний*

підхід виник у другій половині XIX ст. у концепціях Г. Пауля, Г. Штейнталя, О. Потебні, проте за своєю сутністю був близький логічному, хоч зміст речень й отримував комунікативно-психологічну інтерпретацію. *Формально-граматичний* підхід спершу зосереджувався на засобах комбінації мовних одиниць. Логічний підхід отримав новий поворот у концепціях логічного аналізу мови Г. Фреге, Л. Вітгенштейна, Б. Рассела й ін. і трансформувався в теорію мовленнєвих актів і прагматику.

У сучасному мовознавстві вивчення синтаксичних одиниць передбачає багатоаспектність підходів. Переважно досліджують три аспекти: формально-синтаксичний (враховує формальну будову синтаксичних одиниць), семанти-косинтаксичний, або семантичний, (враховує взаємозв'язок формальної будови і значення синтаксичних одиниць) і комунікативний. Панівним є функціональний підхід до вивчення синтаксичних явищ. Він полягає у дослідженні об'єктивно-сміслового змісту речення як відображення явищ позамовної дійсності, реалізується в концепціях американських мовознавців Чарльза Філлмора, Уолласа Чейфа (нар. 1927) та ін. Функціонально-синтаксична концепція Анатолія Мухіна орієнтована на виділення функціональної синтаксичної одиниці (синтаксеми) з урахуванням її диференційних семантико-синтаксичних ознак. Голландський лінгвіст Симон-Корнеліс Дік (нар. 1940) досліджує взаємовідношення функціонального аспекту в синтаксисі, а чеський мовознавець Вілем Матезіус (1882–1945) – комунікативний аспект функціонального синтаксису. Він створив і вчення про актуальне членування речення.

В українському мовознавстві досліджують передусім формально-синтаксичний та семантико-синтаксичний аспекти, їхню взаємодію. Найповніше ці аспекти з погляду функціонального синтаксису дослідив Іван Вихованець. Він розглянув типи функціональних синтаксичних одиниць за

формально-синтаксичними і семантико-синтаксичними ознаками, синтаксичні одиниці у сфері мови й мовлення, синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення, формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну структури речення.

3.Предметом синтаксису в СУЛМ є система синтаксичних одиниць, їхня структура і семантика, синтаксичні зв'язки тощо.

Щодо синтаксичних об'єктів немає єдиної думки. Окремі вчені вважають, що об'єктом синтаксису є словосполучення (Л. Булаховський, П. Фортунатов, О. Пешковський, М. Петерсон), а просте і складне речення є їхніми специфічними групами.

Деякі лінгвісти сферу синтаксичних одиниць обмежують тільки реченням (М. Ломоносов, Ф. Буслаєв, Ю. Долгов); словосполучення – одиниці, на які членується речення.

Ідея розмежування словосполучення і речення належить В. Виноградову: не кожне поєднання повнозначних слів є словосполученням, словосполучення має власні модельні побудови; словосполучення не має співвідношення з дійсністю, словосполучення створюється на підставі повнозначних слів за допомогою підрядного зв'язку.

Інші мовознавці розширюють коло синтаксичних одиниць, включаючи до їхнього переліку словосполучення, речення, складне синтаксичне ціле (надфразна єдність), період, абзац, текст, пряма мова (І. Гальперін, Д. Ізаренков, Т. Ніколаєва та ін.). Все більшого поширення в лінгвістиці здобуває визначення трьох синтаксичних одиниць: мінімальна синтаксична одиниця, словосполучення і речення. До них прилягає складне синтаксичне ціле, що виступає конструктивним складником тексту. Всі три названі синтаксичні одиниці є відтворюваними. Словосполучення ряд лінгвістів уналежнюють до сфери мовлення (В. Мігірін та ін.).

Згодом науковці об'єктом вивчення синтаксису вважали такі одиниці:

В. Белошапкова: словосполучення, просте речення, складне речення.

І. Вихованець: мінімально-синтаксична одиниця, словосполучення і речення.

Н. Шведова: власне синтаксичний: словосполучення, просте речення, висловлення, складене речення; невластне синтаксичні: слово і форма слова.

М. Плющ: словосполучення, словоформа, просте речення, складне речення, складне синтаксичне ціле.

Отже, об'єктом вивчення синтаксису є різні синтаксичні одиниці, що можуть бути виокремлені у зв'язному тексті, тобто словосполучення, речення; словоформи і складне синтаксичне ціле (текст).

4. Словосполучення – це бінарна (подвійна) одиниця, утворена шляхом валентних можливостей головного слова з метою номінації тієї чи іншої реалії (А. Загнітко); непередикативна синтаксична одиниця, яка лише в складі речення як одиниці повідомлення є його компонентом (К. Шульжук).

Мінімальна синтаксична одиниця – це член речення чи елемент словосполучення.

Речення належить до передикативних одиниць, оскільки його зміст через модально-часові виміри співвіднесений із дійсністю, постаючи у своїй актуалізованій формі (А. Загнітко, К. Шульжук).

Речення як синтаксична одиниця охоплює і просте речення, що за своїм виявом є монопередикативним утворенням, і складне речення, що за напрямом репрезентації є поліпередикативним утворенням.

Синтаксичні одиниці перебувають в ієрархічних зв'язках, де вершиною є речення; йому підпорядковані словосполучення й мінімальна синтаксична одиниця.

5. Словосполучення як некомунікативна синтаксична одиниця

Питання про основну одиницю синтаксису вирішували

лінгвісти неоднозначно, виділяють три напрями в розв'язанні цієї проблеми. За першим – логіко-граматичним (Ф. Буслаєв), речення є судженням, одиницею мови є речення. Прихильники другого – формально-граматичного (П. Фортунатов, О. Пешковський) основною одиницею синтаксису вважали словосполучення незалежно від того, чи виражає воно цілісне судження, чи виступає тільки його частиною. Отже, речення, ототожнюючись із словосполученням, виступає частковим виявом словосполучення. До словосполучень за подібними аргументами належать і утворення типу *Була весна*, номінативні словосполучення (*зелена сорочка, синє небо*), словосполучення однорідних членів (*Кожним словом, кожним променем, кожним боєм своїм живе в душі нашого народу людина, що їй ім'я -Леся Українка* (О. Гончар).

Речення виділяли представники формального напрямку як «закінчене словосполучення». Лінгвісти цього напрямку вперше зосередили увагу на словосполученні, що сприяло активізації синтаксичної думки, її подальшому розвитку і прогресу.

Послідовники третього підходу (психологічного) обґрунтовували своє тлумачення речення через його основну ознаку, названу О. О. Потебнею «присудковістю» (пор.: *темна ніч // ніч темна*), що призвело до виділення основної одиниці синтаксису – речення. Унаслідок цього словосполучення стало підпорядкованою величиною.

О. О. Шахматов, розвиваючи погляди О. О. Потебні, виявив домінуючу властивість речення – предикативність, тобто «предикативні відношення виявляють уже існування речення». За цією ознакою встановлено відмінність словосполучення від речення. Поглиблюючи погляди О. О. Шахматова, у синтаксичній науці почали говорити про предикативні та непередикативні словосполучення. В.В. Виноградов зауважує: «Словосполучення тільки в складі речення і через речення входить у комунікативну систему категорій мови, засобів спілкування. Але воно належить так само, як і слово, і (до

сфери «номінативних» засобів мови, засобів позначення. Воно так само, як і слово, є будівельним матеріалом, який використовують у процесі мовного спілкування. Речення – витвір із цього матеріалу, яке вміщує повідомлення про дійсність».

Непоодинокими постають спроби розмежувати сурядні та підрядні словосполучення на тій підставі, що і перші, і другі відтворюють загальну схему відношень між компонентами відтворюваної ситуації (О. С. Мельничук, І. Р. Вихованець). Видається правомірним віднесення до словосполучень тільки таких поєднань слів, які сполучаються підрядним прислівним синтаксичним зв'язком (А. Загнітко).

Проте не всі сполучення слів у реченні є синтаксичними словосполученнями.

Не є синтаксичними словосполученнями такі конструкції:

1) поєднання службового слова з повнозначним: *на березі, при дорозі, навколо мене, край дороги;*

2) граматична основа речення: *Студенти читають. Книжка була маленького формату. Явдоха була жінка недоброго характеру;*

3) аналітичні форми прикметників, прислівників і дієслів: *буду читати, буду співати, найбільш незалежний, більш темно;*

4) лексичні чи фразеологічні конструкції: *Кривий Ріг, накивати п'ятами;*

5) складні числівники: *двадцять два;*

6) фольклорні вислови: *жили-були;*

7) вставні слова, однорідні члени речення, відокремлені члени речення з пояснюваним словом;

8) сурядні поєднання: *я і ти, сестра й брат.*

6. Типи словосполучень за ступенем злитості компонентів

За рівнем злитості компонентів словосполучення поділяють на:

а) вільні, б) синтаксично зв'язані, в) фразеологічно зв'язані.

Синтаксично вільні словосполучення характеризуються тим, що кожний компонент виконує в реченні роль окремого члена речення: *прийти вчасно, добре відгукнутися*.

Синтаксично зв'язані (нечленовані, неподільні, цілісні) словосполучення виконують роль одного члена речення. Так, у реченні *Минуло два довгих і тривожних роки* (В. Кучер) можна вичленувати цілісне словосполучення *два роки* і вільні словосполучення: *два довгих роки* і *два тривожних роки*.

Цілісні словосполучення, як і синтаксично вільні, мають структуру, граматичне значення, їхні компоненти пов'язані одним із різновидів підрядного зв'язку. Синтаксична цілісність окремих словосполучень пізнавана тільки в межах речення.

Серед найпоширеніших типів цілісних словосполучень вирізняють:

1) кількісно-іменні сполуки типу *три явори, багато пісень, п'ятірка плугатарів, згряя птахів; половина заняття, початок (середина, кінець, четвертина) дня, купа паперу, шматок пирога, літр молока, сніп жита, кілограм цукру, юрба малюків, горнятко кави, шматок пирога, відро риби;*

2) словосполучення, побудовані за моделлю: іменник + іменник з прийменником (оруд.в.): *мама з сином* (словосполучення типу *сестра з братом* вважається цілісним тоді, коли ознака дієслова-присудка стосується обох діячів, пор.: *Сестра з братом пішли до міста (сестра з братом - цілісне)* і *Сестра з братом пішла до міста (сестра з братом - вільне, з братом - додаток, також: Сестра тоді жила з братом);*

3) словосполучення, які мають у своїй структурі слова з *очима, з носом, з обличчям, росту* і под.: *з гарними очима, з довгим носом;*

4) словосполучення, у структурі яких наявні сполуки прикметників, дієприкметників з іменниками, що називають родові поняття: *Еней був парубок моторний;*

5) словосполучення, семантична цілісність яких досягається

співвідносними прийменниками *від і до, з і до*: Від покоління до покоління;

б) складені чи складні присудки: *Та хоч який біль чи горе скрутять людину, але випростуватись вона мусить сама, і то нерідко так, щоб сторонній не бачив ні заподіяного лиха, ні тих милиць, на які спирається стражденне життя* (М. Стельмах); *На західнім краї неба кілька скуйовджених хмарин були рожевої барви; Він змушений вдома обговорювати різні справи; Той не сміє називатися людиною, хто не любить рідної матері* (В. Сухомлинський);

7) словосполучення зі значенням вибірковості: *хто-небудь з дітей, хтось з учнів, один із нас, один з учнів, хтось із присутніх, троє з класу*;

8) займенникові сполучення зі стрижневим словом *щось/хтось* у всіх відмінках: *щось незвичайне, чогось грізного, когось симпатичного*;

9) словосполучення, у яких головне слово своїм лексичним значенням відповідає члену речення, а залежне розкриває це значення: *літньої пори, о п'ятій годині, в тихому місці, з метою небезпеки*;

10) словосполучення, що становлять метафори, перифрази і т.ін., які можна аналізувати як один член речення: *ранок землі, обличчя сонця, крила вітру*.

Синтаксично вільні і синтаксично невільні (цілісні) словосполучення варто відрізняти від фразеологізмів, які за своїм значенням відповідають слову і можуть бути легко ними замінені: *замилувати очі -обманювати, тримати язик за зубами ~ мовчати* та ін. Не слід їх сплутувати також з лексикалізованими сполученнями слів, що також мають значення одного слова, пор.: *літнє кафе* тощо. Такі сполуки слів є стійкими, нерозкладними, але в них значення слів є прямим.

7. За будовою словосполучення поділяють на: 1) прості і

2) складні. Просте словосполучення – це семантико-синтаксичне об'єднання двох лексично-повнозначних слів: *голосно співати, чекати товариша*. Просте словосполучення часом може складатися з трьох або більше слів. Це простежується: 1) під час об'єднання неповнозначних зв'язок з іменними частинами у структурі складених присудків і залежного від такого утворення компонента: *почало раніше світати, тоді перестав сміятися*, 2) під час поєднання слова з фразеологізмом: *зробив курям на сміх, став скупим на слово*; 3) поєднання типу: слово+лексичне словосполучення: *поставити знак оклику*; 4) поєднання типу: слово+синтаксично зв'язане словосполучення: *дівчина з карими очима, намалювати три соняшники, червневий рій бджіл*; 5) поєднання типу: складена словоформа + слово/ слово+складена словоформа: *буду виконувати вправу, виглядає більш світлою*; 5) поєднання типу: складена словоформа+складена словоформа: *буде виглядати найбільш ошатно*. Компоненти простого словосполучення – це два окремі члени речення (складного – три і більше).

Складне словосполучення – це об'єднання трьох і більше повнозначних слів. В основі складних словосполучень лежить модель абсолютно простого словосполучення: *будинок із гарним фасадом, пережити годину пік, написати курсову роботу*.

Під час поділу словосполучень за структурою на прості і складні в лінгвістичній літературі беруть до уваги різні аспекти їхньої організації: 1) кількість і характер способів підрядного зв'язку, 2) кількість повнозначних слів в їхній структурі.

8. Типи підрядних словосполучень за морфологічним вираженням головного слова. За морфологією вираження головного компонента словосполучення поділяють на: 1) дієслівні, 2) іменні, 3) прислівникові. Останнім часом у лінгвістиці наголошують, що можна виділяти лише дієслівні, субстантивні, ад'єктивні словосполучення, прислівникових словосполучень в

українській мові немає (І. Вихованець).

Очевидно, варто виділяти прислівникові словосполучення, коли наявне поєднання: а) прислівника + іменника (з прийменником і без): *швидше вітру, смішно до сліз*; б) прислівника + прислівника: *надзвичайно важливо*.

Тому, на думку А. Загнітка, привабливішим постає розгляд різновидів словосполучення за морфологічним вираженням головного слова на засадах формальної репрезентації головного слова. Саме тому правомірно розрізняти: 1) словосполучення іменні, які поділяють на: а) субстантивні (словосполучення з іменником у ролі головного слова: *теплий день, трьох студенток, дідусь в окулярах*; б) ад'єктивні (словосполучення з прикметником у ролі головного слова: *давно відомий, червоний від сорому*); в) нумеральні (словосполучення з числівником у ролі головного слова: *двоє друзів, два студенти*); 2) прономінальні (словосполучення із займенником у ролі головного слова словосполучення: *хтось із студентів, хто-небудь інший, що-небудь цікаве*); 3) вербальні (словосполучення з дієсловом у ролі головного слова: *мріяти подорожувати, розмовляти посміхаючись*); 4) адвербіальні (словосполучення з прислівником у ролі головного слова *далеко від рідних*); 5) категорійно-станові (словосполучення зі словом категорії стану у ролі головного слова: *мені сумно, добре вдома, гарно в лісі*).

Ураховуючи, що в СИНТАКСИСІ СУЛМ є багато точок зору, у сучасних українських вищах можливе використання різних точок зору науковців (українських і зарубіжних): характеристика синтаксичного словосполучення за морфологічним вираженням головного і залежного слів.

Наприклад: *чотирма учнями* (за головним – субстантивне, за головним і залежним – субстантивно-нумеральне), *події за кордоном* (за головним – субстантивне, за головним і залежним – субстантивно-субстантивне), *побачення наодинці* (за головним – субстантивне, за

головним і залежним – субстантивно-адвербіальне), радісне свято (за головним – субстантивне, за головним і залежним – субстантивно-ад’єктивне), мрія удосконалюватися (за головним – субстантивне, за головним і залежним – субстантивно-вербальне), образа за себе (за головним – субстантивне, за головним і залежним – субстантивно-пронімінальне);

Надзвичайно цікавий, вічно жива (за головним – ад’єктивне, за головним і залежним – ад’єктивно-адвербіальне), червоний від сорому (за головним – ад’єктивне, за головним і залежним – ад’єктивно-субстантивне), радий повідомити (за головним – ад’єктивне, за головним і залежним – ад’єктивно-вербальне);

Наш явно (за головним – пронімінальне, за головним і залежним – пронімінально-адвербіальне), що нового (за головним – пронімінальне, за головним і залежним – пронімінально-ад’єктивне), всі повністю (за головним – пронімінальне, за головним і залежним – пронімінально-адвербіальне), такий зовсім (за головним – пронімінальне, за головним і залежним – пронімінально-адвербіальне), дещо для тебе (за головним – пронімінальне, за головним і залежним – пронімінально-пронімінальне), щось із речей (за головним – пронімінальне, за головним і залежним – пронімінально-субстантивне);

Бути відповідальною (за головним – вербальне, за головним і залежним – вербально-ад’єктивне), іти оглядаючись (за головним – вербальне, за головним і залежним – вербально-вербальне), починати вчитися (за головним – вербальне, за головним і залежним – вербально-вербальне), читати лекцію (за головним – вербальне, за головним і залежним – вербально-субстантивне), вийти на фініш (за головним – вербальне, за головним і залежним – вербально-субстантивне), працювати без нього (за головним – вербальне, за головним і залежним – вербально-пронімінальне);

Три верби (за головним – нумеральне, за головним і залежним – нумерально-субстантивне), один із трьох (за головним – нумеральне,

за головним і залежним – нумерально-нумеральне), третій зліва (за головним – нумеральне, за головним і залежним – нумерально-адвербіальне), півтора відра (за головним – нумеральне, за головним і залежним – нумерально-субстантивне), одна з нас (за головним – нумеральне, за головним і залежним – нумерально-прономінальне), двоє друзів (за головним – нумеральне, за головним і залежним – нумерально-субстантивне);

Вище дерева (за головним – адвербіальне, за головним і залежним – адвербіально-субстантивне), краще за всіх (за головним – адвербіальне, за головним і залежним – адвербіально-прономінальне), недалеко від нас (за головним – адвербіальне, за головним і залежним – адвербіально-прономінальне), треба води (за головним – адвербіальне, за головним і залежним – адвербіально-субстантивне), зовсім близько (за головним – адвербіальне, за головним і залежним – адвербіально-адвербіальне).

9. Семантико-синтаксичні відношення в підрядних словосполученнях. За характером смислових відношень між компонентами словосполучення поділяють (А. Загнітко) на: 1) атрибутивні, 2) об'єктні, 3) суб'єктні, 4) обставинні, 5) комплетивні, 6) апозитивні.

Атрибутивними словосполученнями виступають такі, у яких головне слово позначає предмет, а залежне окреслює його ознаку: *старанний учень*.

Атрибутивні відношення часто виникають у разі сполучення іменника з іншими частинами мови, яким не притаманний потенціал позначення узагальненої ознаки:

а) іменник + іменник без прийменника: *гілка бузку, крило літака*,

б) іменник + іменник (Р.в: *костюм із шерсті, ліки від застуди*; Зн.в: *квиток на виставу, підсумки за рік*; О.в: *будинок із колонами, битва під лісом*; М.в: *роман у віршах*) з прийменником з, із, у, в, від, до, без, під, з-під, між, на, над, за, по, навкруги, посеред,

через...;

в) іменник + інфінітив: *бажання вчитися*,

г) іменник + прислівник: *кава по-турецьки*.

В атрибутивних відношеннях залежний компонент словосполучення в межах речення завжди є означенням.

Під час аналізу словосполучень потрібно пам'ятати, що та сама модель може виражати різну семантику. Так, словосполучення, побудовані за схемою «ім. + ім. у род. в.», можуть реалізовувати атрибутивні й об'єктні відношення.

Означенням залежний компонент у моделі «ім. + ім. у род.в.» виступає тоді, коли: 1) головне слово називає предмет, а залежне – особу, якій цей предмет належить: *хустка матері*; 2) головне слово називає частину предмета, а залежне – весь предмет: *сторінка зошита, дах будинку, рубрика газети*; 3) головне слово називає особу, а залежне – заклад або колектив, до яких ця особа має відношення: *викладач вишу, учитель школи, командир роти, староста групи*; 4) головне слово називає сукупність предметів, а залежне – предмети, з яких ця сукупність складається: *череда корів, згряя птахів, натовп людей*; 5) головне слово характеризується значенням опередмеченої дії, а залежне позначає діяча (родовий суб'єкта): *наказ директора, розпорядження декана*; 6) головне слово називає ознаку, а залежне – особу або предмет, яким властива ця «опредмечена» (категорійно опередмечена) ознака: *білизна снігу, синява неба, цікавість учнів*.

Значення об'єкта (у реченні – додаток) залежне слово має в тих випадках, коли головне слово виступає віддієслівним іменником, який співвідносний із перехідним дієсловом, що вимагає знах. в.: *захист Вітчизни, перевірка зошитів // захищати Вітчизну, перевіряти зошити*.

Об'єктні відношення в словосполученні виникають при такій семантико-граматичній взаємодії компонентів, коли головне слово вимагає (валентне прогнозування) свого поширення об'єктом (на який

спрямована чи з яким пов'язується дія): створити двигун, орати трактором, схвалений урядом. В об'єктних словосполученнях залежний компонент може позначати: а) прямий об'єкт дії: вишивати рушник, співати пісню; б) знаряддя дії: орати землю трактором; в) дійову особу: підтриманий учасниками; г) співучасника дії: розмовляти з друзями; г) об'єкт, що зумовлює зміст головного слова: мрію про подорож, шкоду за втраченим.

Об'єктні відношення виникають у разі сполучення дієслова з інфінітивом: принести обідати, наказати відступати, запросити танцювати та ін. Здебільшого це дієслова руху чи волевиявлення.

Об'єктні відношення реалізуються і в словосполученнях, де головне слово виражене прикметником, а залежне іменником: сильний духом.

Суб'єктні відношення наявні в словосполученнях, у яких залежна форма позначає суб'єкта дії, діяча. Вони ґрунтуються на лексико-граматичній природі головного слова, яким виступає дієслово: приїхав батько – приїзд батька, вітер розкидав – розкидані вітром, ураган знищив – знищені ураганом. Можливий збіг в одній формі двох видів відношень – суб'єктних та об'єктних, так звана синтаксична омонімія: характеристика учня – учень характеризує й учня характеризують.

Обставинні відношення – (здебільшого це сполучення дії та її ознаки) - це такі відношення, що характеризують чи кваліфікують дії (або ознаки). За семантикою обставинні відношення поділяють на: а) часові: повернутися вранці, піти пізно, приїхати через місяць; б) просторові: йти полем, жити в селі, перебувати на березі; в) мети: приїхати відпочити, подарувати на пам'ять; г) причинові: вчинити наперекір; г) наслідку: покохати на муку, зустрічатися на радість; д) означально-обставинні: хоробро битися, гаряче говорити і под.

Комплетивні (доповнювальні) відношення виникають у синтаксично зв'язаних (цілісних) словосполученнях, коли головне

слово потребує смислового доповнення: *три пальми, чотирма книжками, вид спорту, половина заняття, сніг жита, кілограм цукру, горнятко кави, шматок пирога, відро риби, склянка води, ставати червоним, починати говорити*. Словосполучення з цими відношеннями переважно виконують роль одного члена речення.

Значній кількості словосполучень притаманна синкретичність семантико-синтаксичних відношень, тобто у межах певної форми поєднується декілька значень, окреслюваних як основні. Так, можуть поєднуватися атрибутивні й об'єктні відношення (*миска з пиріжками. дума про тебе, написання книжки*), атрибутивні й обставинні (*мандрівка в гори, повернення з міста, позиції обабіч шосе*), об'єктні й обставинні (*припухлий від сну*).

Апозитивані відношення – це словосполучення, у яких обидва компоненти мають тотожну частиномовну належність і постпозитивний компонент характеризує головний за певною ознакою: *трава-звіробій, воїн-ветеран, газета «Вечірня Одеса», село Великий Яр* та ін.

10. Типи синтаксичного зв'язку в підрядних словосполученнях. У словосполученні реалізуються чотири синтаксичні форми підрядного прислівного зв'язку: узгодження (повне / неповне), керування (сильне / напіслабке / слабке, опосередковане / безпосереднє), прилягання (власне-прилягання / відмінкове (іменне) прилягання), кореляція (повна/неповна).

Узгодження належить до найбільш граматикалізованих форм підрядного прислівного синтаксичного зв'язку: форми залежного слова узгоджуються з формами головного: *червоне яблуко*. Традиційно розмежовують повне й неповне узгодження.

За умови повного узгодження залежне слово дублює форми головного: *теплий клімат* (залежне слово характеризується формою чоловічого роду, однини, називного відмінка, оскільки вони притаманні головному).

Неповним є таке узгодження, при якому залежне слово не

дублює одну чи більше форм головного слова. Здебільшого до неповного узгодження зараховують:

1) узгодження прикметникових форм з іменниками в числі і відмінку в множині: зелені трави (відсутнє узгодження в роді);

2) узгодження числівників з іменниками у відмінку: п'ятьма книгами, повними відрами, (немає узгодження в роді). Щоправда, сюди Н.Ю. Шведова віднесла також «узгодження іменника з іменником або у відмінку, або в роді, або в числі», що коректніше уналежнити до кореляції: жінка-філолог.

Дещо інший підхід до розгляду узгодження запропонувала О.С. Скобликова, яка послідовно розмежовує: 1) власне-граматичне узгодження, що виявляється в узгодженні прикметникових форм у всіх трьох категоріях - роді, числі, відмінку з іменниковими формами. Це узгодження зумовлене граматичною природою головного слова: природна стихія і под.; 2) сміслові узгодження, яке виявляється в поєднанні прикметникових форм з іменниками, що характеризуються омонімією граматичних форм роду (традиційно витлумачуються, як іменники подвійного роду), оскільки граматична форма роду прикметника визначується тією семантикою статі, яка відображається у відповідній формі роду іменника: цей сирота - ця сирота; 3) умовно-граматичне узгодження, особливістю якого є умовне набуття граматичних значень роду, числа і відмінка елементами типу "ура", "кра", "кру-кру" при їх частковій субстантивізації: твоє журливе "кру", тривожне "кра" тощо; 4) асоціативно-граматичне узгодження, суть якого полягає у відображенні прикметниковими формами роду, числа і відмінка відповідних форм роду, числа і відмінка іменника як опорного елемента аббревіатури (похідна ГЕС, тобто станція) або з родовим поняттям, яке опускається: головна штраса Берліна (тобто вулиця).

Визначений і чітко окреслений О. О. Потєбнею підхід до

кваліфікації **керування** і його розмежування з відмінковим приляганням, уможливив тлумачення керування як послідовно окресленої і «поза туманом» визначуваної синтаксичної форми підрядного прислівного зв'язку.

В україністиці розмежування сильного та слабого керування здійснив Л.А. Булаховський.

На думку А. Загнітка, *коректнішим і доцільнішим постає розмежування сильного, напівсильного і слабого керування.*

Синтаксична форма сильного керування найпослідовніше виявляється в тому разі, коли головним словом виступає: 1) перехідне дієслово (форма залежного елемента чітко визначувана) пор.: *зустрічати друзів, читати книгу;* 2) віддієслівний іменник, що утворений від перехідного дієслова: *перевезення вантажів, проведення уроку;* 3) дієслово, яке вимагає обов'язкового післяйменника: *скаржитися на втому, шкодувати за втраченим, розпитувати про здоров'я;* 4) дієслово, яке керує прийменниково-відмінковою формою, у якій прийменник дублює префікс: *підлізти під стіл, наступити на траву;* 5) предикативний прикметник: *здатний на все, схильний до малювання;* 6) числівник: *чотири броди, перший за списком;* 7) займенник: *хтось із студентів, декому з нас;* 8) прислівник: *недалеко від матері* та ін: *половина заняття, сніп жита, кілограм цукру, юрба малюків, горнятко кави, три дні, шматок пирога, відро риби.*

Залежному слову при сильному керуванні притаманна семантика об'єктності, комплетивності.

Синтаксична форма напівсильного (напівслабкого) керування послідовно виявляється в тому разі, коли залежне слово окреслює семантику адресата і його вияв постає опосередкованим наявністю сильнокерованої правобічної форми – носія об'єктної семантики: *подарувати матері...* Сильнокерована форма чітко визначає, що є адресоване тому чи іншому учаснику комунікативного акту: *читати казку дітям* тощо.

Синтаксична форма слабого керування послідовно реалізується у словосполученнях, де залежне слово характеризується семантикою інструмента і виступає у формі орудного відмінка, пор.: *вишивати голкою, копати лопатою, переносити відром, чистити содою* та ін. Реалізація залежного слова передбачає наявність заповненої сильнокерованої правобічної позиції, що є носієм об'єктної семантики, пор.: *вишивати (що?) рушник голкою, копати (що?) город лопатою, переносити (що?) воду відром* та ін.

Реалізації напівсильного і слабого керування інколи кваліфікують як подвійне керування, коли одне головне слово вимагає двох залежних: *дати (що? кому?), прочитати (що? кому?), розповідати (що? кому?), подарувати (що? кому?), віднести (що? кому?)* та ін.

Керування за особливостями поєднуваності головного й залежного елементів диференціюють на *пряме*, тобто *безпосереднє* й *опосередковане*. Прямим постає таке керування, яке реалізується безпосереднім співвідношенням головного і залежного компонентів, пор.: *писати статтю, половина шляху*.

Опосередкованим є такий вияв керування, коли залежне слово приєднується до головного за допомогою аналітичної синтаксичної морфемі (прийменника): *найкращий з усіх, вищий від брата*.

Синтаксична форма **прилягання** поширена у таких словосполученнях, де залежне слово позбавлене форм словозміни і йому притаманна обставинна, об'єктна, комплетивна чи атрибутивна семантика. На цій підставі варто розрізняти *власне-прилягання* і *відмінкове прилягання*.

До власне-прилягання належать такі випадки прилягання, коли залежним виступає повнозначне слово, позбавлене словозміни (інфінітив, прислівник, дієприслівник, прикменик). За своїм виявом прилягання може бути сильним і слабким. При

сильному приляганні зв'язок між головним і залежним словами є обов'язковим: *почати розмовляти, пишуть сидячи, борці по-українськи, кабіна люкс, мрія виспатися, опинитися спереду, наказав писати* та ін.

Очевидно, до власне-прилягання потрібно узалежнити словосполучення, у яких залежне слово виражене словоформами *його, її, їхні*, яким не притаманна категорія відмінка, а граматичні значення роду і числа не беруть участі в реалізації синтаксичного зв'язку: *його будинок, її речі, їхні справи*.

У мовознавстві існує думка, що у словосполученнях типу *озеро Байкал (на озері Байкал), станція Лозова (біля станції Лозова)* реалізується прилягання. Такий погляд В.А. Белошапкової поділяють не всі. Так, О.Б. Сиротиніна витлумачує такий зв'язок як особливий, відмінний від підрядного, оскільки тут яскраво простежується відносна незалежність підпорядкованого компонента, а О.С. Скобликова вважає такі вияви тільки наближенням до керування. У чомусь подібна проблема спостерігається під час кваліфікації поєднання кількісних числівників з іменниками, де у формі називного відмінка наявне керування, що цілим рядом лінгвістів піддається сумніву, і поєднання типу *п'ять хлопців, дев'ять відер* пропонується витлумачувати як особливий різновид синтаксичного зв'язку. Коректним виступає розгляд синтаксичної форми залежного слова у словосполученнях типу *станція Лозова (біля станції Лозова)* як вияву кореляції.

Невласне-прилягання у своєму термінологічному окресленні пройшло еволюцію.

На підставі відмінкової синтетичності / аналітичності можна розмежовувати відмінкове прилягання синтетичного типу й відмінкове прилягання аналітичного типу, пор.: *перейти кімнатою, проїхати кілометр, працювати один рік, стояти перед будинком, бігти до села, прибути перед ранком*. Діапазон

реалізуваної відмінковими формами семантики надзвичайно ємний.

До відмінкового прилягання належать різні вияви поєднання відмінкових або прийменниково-відмінкових форм у вторинних функціях – атрибутивній чи обставинній: *учитель (який?) школи, шафа (яка?) для книжок і зустрітися (де?) біля театру*. В атрибутивній функції можлива заміна неспеціалізованої відмінкової чи прийменниково-відмінкової форми спеціалізованою прикметниковою, пор.: *учитель школи* → *шкільний учитель*, *шафа для книжок* → *книжкова шафа*, а при обставинній функції – спеціалізованим прислівником: *розташуватися в лісі* → *розташуватися тут / там*, *зустрітися біля театру* → *зустрітися тут / там*.

Кореляція у межах словосполучення характеризується виявом з-поміж словосполучень, що утворені з двох іменників, які вступають в апозитивні відношення. У разі кореляції взаємодіють однойменні граматичні категорії (рід, число, відмінок), при цьому вони в головного і залежного слова не узгоджуються, а тільки корелюють (погоджуються) між собою, пор.: *дівчина-космонавт, хлопець-інженер*. Така погодженість граматичних категорій може бути повною, що виявляється в повній кореляції (*дівчина-українка, хлопець-інженер*), та неповною, що наявна в неповній кореляції, коли одна або більше граматичних форм головного і залежного слів не погоджуються (*звіробій-трава, дівчина-тракторист, співачка Злата Огнєвич, острів Капрі*).

ЛЕКЦІЯ № 4

Поняття про речення. Двоскладні прості речення.

Головні члени речення

1. Історія дослідження речення
2. Речення: поняття, основні ознаки.
3. Типи речень у сучасній українській мові.

4. Підмет як головний член двоскладного речення: типи і способи вираження.
5. Питання про присудок двоскладного речення: ускладнені форми простого присудка.
6. Складений дієслівний присудок.
7. Способи вираження іменного складеного присудка.
8. Складний присудок.

Література

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 2005. – С. 33 – 61.
2. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис: Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 96 – 154.
3. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. посібник / М. У. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – С. 23 – 42.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми: Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – С. 453 – 466.
5. Сучасна українська мова : підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред М. Я. Плющ. – 4-те вид, стер. – К. : Вища школа, 2003. – С. 324 – 333.
6. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – С. 43 – 84.

1. Речення виступає однією з найскладніших одиниць у синтаксичній системі. Його складність полягає у множинності складників, кількість яких у реченні структурно не обмежена, оскільки довжина речення ніяк не визначена.

Уперше про речення як про синтаксичне утворення згадано в граматиці класичного санскриту, автором якої був Паніні (V-IV ст.

до н.е.). При цьому зазначалося, що речення – основна синтаксична одиниця, оскільки тільки воно здатне виражати думку.

Виділяв речення й Арістотель, для якого останнє – це складений звук, що характеризується самостійним значенням, окремі частини якого також мають самостійне значення. Цим речення відрізняється від інших складених звуків, окремі частини яких позбавлені власного значення. Арістотель також розглядав проблему різних типів речення, виділяючи з-поміж них розповідні, спонукальні, а також бездієслівні.

Подальше опрацювання теорії речення пов'язане з філософською школою стоїків, головою якої був Хрисип. Мовні погляди стоїків відомі завдяки працям грецького письменника Діогена Лаерція, трактату римського ученого Марка Теренція Варрона, за незакінченими творами християнського богослова Августина «Про діалектику», а також за творами пізніших грецьких і латинських граматистів. Стоїки вперше заговорили про синтаксис, маючи на увазі під ним не так граматичну, як логічну дисципліну. Поряд зі значенням «змістовий бік висловлення» наявне спеціальніше значення, що приблизно відповідає поняттю «речення», взятому в його смисловому аспекті. Речення розглядали стоїки як «повне самодостатнє висловлення». Тут також порушена проблема класифікації типів речення за метою висловлення. Основним типом речення є розповідний. Поряд із ним розрізняли питальні, а також речення, що виражають бажання, мольбу. Водночас диференційовано інші типи речення.

Найвищої точки грецька граматики досягла в олександрійських мовознавців.

Створенню системи олександрійського граматичного вчення сприяли головним чином праці Аристарха, Кратеса з Маллоса, учня Аристарха – Діонісія Фракійського, Аполлонія Дискола та його сина Геродіана. Особливо вирізняється вчення двох останніх. Їхня граматична система успадкована нинішніми вченими через

латинських граматистів. Аполлоній Дискол присвячує синтаксису окрему працю. Латинські граматисти спиралися на праці грецьких мислителів.

Логізація граматики посилилася в епоху П'єра Абеляра (1079-1142 рр.), в XI-XII ст., коли заново було відкрито спадщину Арістотеля. Самі позиції логіки обґрунтовувалися природною мовою. Під реченням мався на увазі диктум, тобто його об'єктивний зміст.

У період філософської доктрини раціоналізму (XVII – 1-а пол. XIX ст.) була відроджена вся універсальна (всезагальна) граMATика, що ґрунтувалася на переконанні абсолютної відповідності мовлення натуральній логіці мислення.

Серар Тено Дюмарсе (дю Марсе (1676-1756 рр.)) писав, що у всіх мовах світу наявний тільки один потрібний спосіб утворення смислу за допомогою «слів».

Саме у цей період була створена «Загальна і раціональна граMATика», або ГраMATика Пор-Рояля (автори Антуан Арно (1612-1694 рр.) і Клод Лансло (1616-1695 рр.)). На основі античної теорії речення-судження в XVII-XVIII ст. була створена універсальна схема речення та його членів, яка тривалий час застосовувалася для аналізу речення всіх мов світу.

Логічний напрям на Заході, що спирався на концептуальні праці І. Канта й Г. Гегеля й особливо міцно пов'язаний із ім'ям Карла Фердинанда Беккера (1775-1849 рр.), прийшов до нового ототожнення логічних і граMATичних категорій. На думку К. Ф. Беккера, у мові логічна форма поняття й судження (думка) злиті з граMATичною формою.

Перші відомості про речення в україністиці подає І. Могильницький (1823 р.), який визначає речення як «судь, виражений словами». Уперше намагається створити власний термін для назви речення М. Осадча (положення). Цей термін повторюють П. Дячан і Г. Шашкевич. Термін «речене» для назви

цієї синтаксичної одиниці увів О. Партацький (від старосл. *рек* (*ректи* - говорити)), який визначає речення як думку, що висловлена, виражена словами. Цей термін уживають і С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, але з наголосом на першому складі (речене). Як синонім використовували вони термін *гадок* (*гадати* - думати). Термін *гадок* вживав і Є. Тимченко, але для назви судження, а не речення.

Виступаючи мовною та знаковою одиницею, речення характеризується формою та змістом. Форма речення специфічна. Звичайна багатоконпонентність речення (звичайно, речення можуть бути й однослівними) робить актуальним завдання визначення того, як слова в реченні об'єднуються в те, що називають реченням і чим останнє відрізняється від простого набору слів.

2. Речення — це основна одиниця синтаксису, що слугує засобом спілкування (комунікації) і знаряддям мислення, засобом оформлення думки. У ньому виявляються найістотніші функції мови — комунікативна й мислеоформлювальна. Будучи одиницею спілкування, речення водночас є одиницею формування й вираження думки, у чому знаходить свій вияв єдність мови й мислення.

Свого часу О.О. Потебня зауважував, що під час розвитку історії мови існували різні визначення речення. І кількість таких визначень у науковій літературі дедалі зростає. Так, якщо один із відомих учених-синтаксистів празької школи Й. Ріс у своїй праці «Що таке речення» ще на початку ХХ ст. наводив 140 визначень речення, то тепер їх нараховують близько 600. У сучасній синтаксичній літературі під реченням, зазвичай, розуміють граматично оформлену за законами певної мови цілісну одиницю мовлення, що є основним засобом формування, вираження й повідомлення думки.

Реченням називається синтаксична одиниця, що побудована

за усталеним мовним зразком, виражає відносно закінчену думку чи певну емоцію і виступає основним засобом комунікації.

Основними ознаками речення є: 1) предикативність (відношення змісту речення до об'єктивної дійсності); 2) відтворюваність (речення утворюється за усталеним зразком); 3) порядок слів (властивий усталений порядок слів); 4) інтонаційне оформлення; 5) членованість (речення членується на окремі компоненти, крім нечленованих); 6) смислова завершеність; 7) структурна організованість; 8) модальність та ін.

Аналіз внутрішньосинтаксичної структури речення дозволяє визначити його структурні варіанти (двоскладне, односкладне) та встановити специфіку вираження його формально-синтаксичних компонентів – членів речення.

3. Типи речень у сучасній українській мові

Залежно від ознаки, взятої за основу класифікації, всі речення в СУЛМ поділяють на групи: 1) за модальністю, тобто за характером вираження відношення до дійсності, – на **стверджувальні і заперечні** (*загальнозаперечні: частка не перед присудком; частковозаперечні: не перед підметом чи другорядними членами речення*); 2) за метою висловлювання, тобто за функцією, комунікативною направленістю, – на **розповідні, питальні, спонукальні (імперативні)**, кожне з яких за умови надання йому особливої інтонації й емоційного забарвлення може стати й окличним; 3) за структурою, залежно від того, який її елемент покладено в основу, – на: а) **прості та складні** (залежно від кількості предикативних одиниць, що входять до їхнього складу); б) **односкладні та двоскладні** (за наявністю одного чи двох головних членів як організаційних центрів речення); в) **поширені й непоширені** (за наявністю чи відсутністю другорядних членів речення); г) **повні й неповні** (за наявністю всіх чи лише деяких необхідних членів певної структури). За ознаками структурного вираження предикативного

зв'язку речення поділяють на **членовані** та **нечленовані** (квазі-речення). *Нечленованими* є речення, що складаються з одного слова або словосполучення. У таких реченнях не можна виділити окремих компонентів речення.

4. В історії мовознавства питання про головні члени речення дискусійне, що пов'язано з визначенням їхнього статусу. Більшість сучасних лінгвістів головним компонентом речення вважають присудок.

Головні члени речення – повнозначні лексичні компоненти речення (підмет і присудок), що становлять його синтаксичний центр.

Диференційною ознакою їхнього виділення є входження до предикативної основи речення, що є необхідним мінімумом для його функціонування. Предикативна основа речення формується тільки головними членами. Підмет із залежними від нього компонентами становить групу підмета, а присудок із залежними від нього компонентами – групу присудка.

Синтаксична модель членів речення бере свій початок ще з античної граматики. У ХІХ ст. представники логіко-граматичного напрямку (О. Востоков, Ф. Буслаєв), які ототожнювали логіку з граматиною, прирівнювали речення до судження, а члени речення ототожнювали з логічними категоріями судження (підмет із суб'єктом, присудок із предикатом). Представники психологічного напрямку (Г. Пауль, О. Потебня) виділяли психологічний підмет і присудок. П. Фортунатов, О. Пешковський трактували члени речення з урахуванням формально-синтаксичних ознак. У сучасному мовознавстві головні члени кваліфікують як рівноправні компоненти, що становлять структурну основу речення.

Підмет і його типи

Предикативну основу речення утворюють підмет і присудок, які перебувають у взаємозв'язку та взаємозалежності.

Підмет – синтаксично незалежний головний член двоскладного речення, що означає предмет (у граматичному розумінні цього слова), якому приписується певна дія, стан або ознака; перебуває в предикативному зв'язку з іншим головним членом речення – присудком (П. Дудик).

З огляду на структуру підмети класифікують на *прості й складені*.

Прості підмети виражаються одним словом, що може належати до будь-якої частини мови:

– іменником у називному відмінку однини чи множини: *Над водою пропливало легеньке білосніжне павутиння* (Ю. Збанацький);

– займенником, співвідносним з іменником: *Стояла я і слухала весну* (Леся Українка);

– субстантивованим словом (прикметником, дієприкметником, займенниковим прикметником, числівником, прислівником): *Ожило у душі незабутнє* (М. Драй-Хмара); *Один служив у армії, другий працював у Києві* (Ю. Мушкетик); *Не дивиться їм грізно в очі «завтра»* (Олександр Олесь);

– інфінітивом: *Працювати – це його покликання, його мета* (В. Собко);

– службовим словом, вигуком, звуконаслідувальними словами, особовими формами дієслів: *Оте твоє «хочу» і «можу» повинні узгоджуватися*.

Складені підмети формуються лексико-синтаксичним поєднанням двох чи більше повнозначних слів, які можуть бути доповнені службовим словом (словами).

Найчастіше складені підмети виражаються синтаксично неподільними сполученнями слів; обов'язковий елемент такого поєднання — семантично недостатнє слово, яке самостійно не може слугувати назвою певного явища, предмета, ознаки,

процесу, кількості, а отже, й не може бути окремим підметом. Такі підмети найчастіше виражені:

— фразеологізмом: *День був ясний, сонячний, теплий, починалось бабине літо* (І. Ле);

— лексичним сполученням слів: *Аркадій Троян – один з найкращих учнів: допитливий, дотепний* (О. Копиленко); *Хвилею зеленою здіймається навесні Батийова гора* (М. Рильський).

— кількісно-іменним сполученням слів, яке утворюється поєднанням числівника (власне кількісного, збірного, неозначено-кількісного) у формі називного відмінка (*багато, чимало, море, гора, кілька*) з іменником, граматична форма якого зумовлена опорним словом, тобто числівником: *Мільйони зір повільним бігом пливають над нами* (Т. Масенко);

— сполученням слів, головним компонентом якого є відчислівниковий іменник або іменник зі значенням міри, кількості (група, череда, загін...): *Сотні солов'їв щебетали на куцах молодого поросту* (Панас Мирний); *А над усім у чорному небі кружляла згряя сполоханих птахів* (А. Головка);

— сполученням іменників більшість, меншість, частина і под. з іменником у формі родового відмінка множини: *Більшість моїх оповідань перекладені на російську мову* (М. Коцюбинський); *Частина майдану коло Скейської брами оточена муром* (Леся Українка);

— поєднанням займенника або числівника у формі називного відмінка з іменником чи іншим субстантивованим словом у формі родового відмінка з прийменником з: *Один з візників підійшов до гурту* (Ю. Збанацький); *Але дехто з учнів викликав у нього глибоке занепокоєння* (О. Донченко);

— сполученням слів зі значенням поєднуваності у виконанні дії. До складу такого соціативного (сумісного підмета) входить іменник (займенник) у формі називного відмінка та іменник (займенник) у формі орудного відмінка з прийменником

з: *Дмитрик з Гаврилком вчепились ззаду за сани і причаїлися* (М. Коцюбинський); *Потім ми з Наталкою пішли додому, і всю дорогу вона мовчала* (Ю. Яновський). Присудок при соціативному підметові вживається тільки у формі множини, чим акцентується рівнозначна, однакова участь у дії обох виконавців, пор.: *Мати з дитинкою ішли вулицею* (дитинка також ішла; з дитинкою – частина складеного підмета) і *Мати з дитинкою ішла вулицею* (дитинка самостійно не пересувалася; з дитинкою — додаток);

— поєднанням неозначеного займенника з прикметником: *І сталося щось страшне* (А. Головка);

— сполученням іменників *початок, середина, кінець, край, кусок, решта, вид, ряд* і под. з іменником у формі родового відмінка: *Початок дня ховається в світанні* (Є. Плужник); *Кінець дня минув у напруженій роботі*;

— сполученням слів з метафоричним значенням: *Колеса війни вже гуркотіли недалеко від шпиталю* (М. Стельмах);

— поєднанням слів, серед яких немає слова в називному відмінку: *На перший погляд, йому, може, літ до двадцятка добиралося* (Панас Мирний); *їх до десятка зайшло в кабінку* (А. Малишко);

- поєднання дієслівної зв'язки в інфінітивній формі з непрямою відмінковою формою іменника чи іншого іменного слова або з інфінітивом: *Уміти жити – трудне високе вміння...* (І. Франко); *Заміж вийти – не дощову годину пересидіти* (Нар. творчість); *Бути педагогом – це ж така прекрасна професія* (О. Донченко);

— фразеологічні сполучення зі стрижневим словом у формі інфінітива: *Бути байдюки – улюблена справа ледарів* (З газети);

— ціле речення, виділене інтонацією: *Минуло «Бути чи не бути?»* (В. Сосюра).

Отже, структура вираження підмета попри значну різноманітність чітко визначена: найчастіше це повнозначне слово чи поєднання повнозначних слів, рідше у його складі може бути й службове слово.

5. Присудок і його різновиди

Обов'язковою структурно-семантичною ознакою двоскладного речення є наявність у ньому присудка.

Присудок — головний член двоскладного речення, який виражає предикативну ознаку того, що називає підмет: дію, стан, властивість.

Незважаючи на тривалу дискусію мовознавців про статус кожного з головних членів речення, дехто з науковців погоджується з оцінним міркуванням О. Потебні, що для речення присудок граматично важливіший, ніж підмет.

Залежно від способу вираження модально-часових і способових значень присудків їх поділяють на такі групи: прості присудки, складені та складні (подвійні).

Прості дієслівні присудки є найпоширенішою формою присудка двоскладного речення.

Простий дієслівний присудок виражається формами теперішнього, минулого чи майбутнього часу або наказового й умовного способів.

Крім особових дієслівних форм, простий дієслівний присудок може бути виражений усіченою і незмінюваною дієслівною формою *бух, бах, скік, блись, хап, стук* тощо: *А клямка у мене перед носом стриб-стриб, клац-клац* (Гр. Тютюнник).

Формою простого дієслівного присудка також вважають:

- інфінітив: *Тоді вона мене цілувати* (Марко Вовчок);
- дієсловом дійсного способу у формах теперішнього, майбутнього, минулого чи давноминулого часу: *Я слухаю співи. Я буду крізь сльози сміятись* (Л. Українка); *Сам ти вправ був од*

тяжкої рани;

— дієсловом умовного способу: *Я жив би двічі і помер би двічі*;

— дієсловом наказового способу: *Ти грими, наша славо, по світу* (П. Тичина);

— поєднанням особового дієслова з прислівником чи прислівниковим словосполученням: *Комарі нас поїдом іли, тили нашу кров, насолоджуючись* (О. Довж.);

— фразеологічні сполучення слів: *Він без угаву править теревені, поблискуючи з-під розкуйовджених вусів білими молодими зубами* (О. Гончар).

Структура простого дієслівного присудка може словесно ускладнюватися, що, проте, не послаблює його предикативності; такі слова присудок лише увиразнюють — відтінком тривалості, посилення, вірогідності чи несподіваності дії.

Простий дієслівний присудок може бути ускладнений:

— часткою чи зворотним займенником себе в ролі частки: *А журавлі летять собі на той бік ключами* (Т. Шевченко);

— синсематичним (напівповнозначним) дієсловом: *А я взяла і вигадала свято*;

— повторенням тієї самої форми дієслова: *Я знаю, знаю, що не мови людей на світі поділили на злих і добрих* (Д. Павличко); *Той чумак дививсь-дививсь, далі як ухопить спис*;

— повторенням однокореневих дієслів: *Хто їй скаже-перекаже про мою журбу*;

— дієсловом та однокореневим іменником в орудному відмінку: *Валом валять парубки*;

— синонімічними дієсловами: *Під білим вікном у місячному платті спить-мріє груша*;

— поєднанням особового дієслова з частками *було, як, як не, ну, мов, немов, давай, собі, ніби, ще, ще й, так і, аж, начебто* та ін.: *А Чіпка одно гуляє, з шинку до шинку сновигає, та знай*

тягне з господи все (П. Мирний); *А нумо знову віршувать* (Т. Шевченко); *Сонце ніби залягло на далекій смужці лісу* (Ю. Збанацький).

5. Складені дієслівні присудки виражаються поєднанням інфінітива з особовими формами дієслів у ролі зв'язок або присудковим прикметником із модальним значенням. Інфінітив слугує виразником основної семантики присудка, а допоміжні та модальні дієслова вказують на час і спосіб дії, стан, по-різному модифікують його значення.

Допоміжні дієслова здебільшого виражають такі напівлексичні значення:

а) *початку дії* (почати, прийнятися, пуститися, взятися, заходитися, кинутися, стати, піти в значенні почати): *Дніпром починала вже йти осіння крига* (О. Кониський); *Небо поволі стало сіріти* (В. Гжицький);

б) *тривалості дії* (продовжувати, лишатися, залишатися, зоставатися тощо): *По інерції поїзд продовжував іти* (О. Донченко);

в) *закінчення дії* (перестати, закінчувати, припинити, кинути та ін.): *Навіть худоба перестала пастися* (М. Стельмах);

Модальні дієслова найчастіше мають такі значення:

— *можливості/неможливості, повинності, необхідності дії, стану, процесу* (могти, мати, мусити, вміти, встигнути та ін.): *Григорій ніяк не міг приховати свого здивування* (І. Багрянний); *Рідну мову повинна берегти кожна людина* (В. Горбачук);

— *волевиявлення* (бажати, воліти, хотіти, прагнути, надумати, готуватися, націлюватися, спілкуватись, наважитись, намагатись тощо): *Я хочу бачити світ розплющеними очима* (І. Драч); *Я прагну усю мою тугу в єдине слово зложити* (Леся Українка);

— *суб'єктивно-емоційної оцінки* (любити, ненавидіти та ін.): *Усі любили послухати казку* (М. Коцюбинський);

— *міри, ступеня вияву дії* (навчитися, звикнути, пристосуватися тощо): *Ми звикли друзів зустрічати на повну глибину сердець* (Л. Дмитерко);

— *мисленнєво-психічного стану людини* (думати, мріяти, соромитись, боятися та ін.): *Дівчина, як видно, соромиться йому розповісти правду* (Ю. Збанацький).

Модальним компонентом складеного дієслівного присудка нерідко слугує:

1) *прикметник (подекуди й короткий) або дієприкметник*: схильний, здатний, ладен, годен, змушений, зобов'язаний та ін.: *Він не схильний вдаватись у дрібниці* (І. Багрянний); *Ніхто не годен віщі барви вбити, даровані мені святим чуттям* (Т. Севернюк);

2) *предикативні прислівники* треба, можна, необхідно та ін.: *Задля майбутнього треба багато працювати.*

Функцію модальних модифікаторів (замінників) складеного дієслівного присудка можуть виконувати й деякі усталені сполучення слів – *не в силі, не в змозі, у змозі, дати згоду, мати право, мати можливість, мати намір* тощо: *Ти матимеш змогу перевірити кожен мій запис.*

6. Складені іменні присудки. Головні члени цього виду виражаються предикативним іменем (іменником, прикметником (дієприкметником), числівником чи займенником у будь-якій формі) та особовою формою дієслова-зв'язки. Присудкове ім'я містить лексичне значення, слугує назвою певних предметів, ознак, об'єктів тощо. Натомість дієслово-зв'язка є носієм граматичних значень, виразником дієслівних категорій часу і способу, не властивих предикативному імені.

Зв'язками в складеному іменному присудку найчастіше бувають:

1) *власне зв'язки (абстрактні дієслова-зв'язки)* – *бути, становити, являти собою*, що виражають допоміжне дієслівне

предикативне значення: *Хай кожна мить життя вам буде дорога* (М. Вороний); *Вечір і справді був чудовий* (Ю. Смолич). Слово-зв'язка *бути* може виявитися словесно нульовою формою, зберігаючи при цьому предикативне значення реальної модальності в межах теперішнього часу: *Ранок мирний* (З газ.);

2) напівповнозначні (напівабстрактні) дієслова-зв'язки – *ставати, виявлятися, залишатися, лишатися, зоставатися, робитися, називатися* тощо, які, крім граматичних значень, виражають і певні додаткові значеннєві відтінки (перехід певної особи (предмета) з одного стану в інший, збереження ознаки впродовж певного часу, суб'єктивне сприйняття ознаки), що долучаються до основного значення присудка: *Тепер тобі весь світ здається чарівним* (М. Вороний); *Це справді скидалося на удар* (Ю. Мушкетик).

У реченнях із лексично невираженою дієслівною зв'язкою *бути* у формі теперішнього часу дійсного способу (є) між підметом і присудком ставиться тире за умови:

а) однотипного морфологічного вираження обох головних членів речення: *Вік прожити – не ниву пройти гомінку* (А. Малишко);

б) наявності часток *це, то, ось, значить*: *Читання книг – це труд, творчість* (В. Сухомлинський);

в) якщо підмет виражений інфінітивом, а присудок – іменником у називному відмінку: *Згоріть у житті – єдине щастя!* (О. Олесь).

Наявність або відсутність тире між підметом і присудком може залежати тільки від бажання автора акцентувати увагу на слові, яке він сприймає як семантично і стилістично найважливіше за певної конкретної мовленнєвої ситуації. Таке явище простежується в тих мовленнєвих випадках, коли:

– підмет виражено особовим чи вказівним займенником: *Нехай це – витвір самоти, нехай це – вигадка й омана!*

(Л. Костенко), пор.: *Я син народу* (І. Франко) (зв'язка в реченні формально відсутня);

— присудок набуває заперечного значення: *Кров людська — не водиця* (Нар. творчість); *Куліш — не каша, п'ять рублів — не гроші* (Нар. творчість), пор.: *Голка не іграшка*;

— присудок має у своєму складі порівняльно-гіпотетичну (ймовірну) частку *як, мов, наче, ніби* та ін.: *Десь блискавки — як блици репортера, проєкція на хмару грозову* (Л. Костенко), пор.: *Промені як вії сонячних очей!* (П. Тичина);

— іменну частину складеного іменного присудка виражено прикметником: *Люди — прекрасні. Земля — мов казка* (В. Симоненко), пор.: *Вечір темний, теплий і тихий*;

— присудок-іменник вжито у формі непрямого відмінка з прийменником чи без нього: *Всі поля і луг — у квітному цвіту* (П. Тичина), пор.: *Небо в мільйонах зірок* (О. Довженко);

— присудок виражено фразеологічним сполученням слів: *Ніч — хоч в око стрель* (Нар. творчість), пор.: *Коні в друзів вороної масті* (А. Малишко).

Іменна частина (предикативне ім'я) складеного іменного присудка може набувати різнотипного частиномовного оформлення, а саме:

а) іменникового в будь-якому непрямому відмінку: *Пісня і праця — великі дві сили* (І. Франко); *Очерет мені був за колиску* (В. Фальківський); *Аудиторія в напрузі; Критика критикою; Викладач про тебе хорошої думки*;

б) прикметникового, дієприкметникового в називному чи орудному відмінку: *Город був великий; Сміх наш вогкий*;

в) займенникового, числівники в називному чи орудному відмінку: *В бою ти не один* (М. Тер.); *Хто був нічим, той став усім* (В. Сос); *Тут кожна квітка моя*.

г) прислівникового: *Вечір був близько* (В. Підмогильний); *А Любка вже замужем була* (І. Нечуй-Левицький);

г) фразеологічного: *Шестірний був ні в сих ні в тих* (Панас Мирний);

д) іменникового і прикметникового водночас: іменники типу *чоловік, хлопець, дівчина, парубок, людина, справа, час, річ, день, пора...*+ прикметник: *Надіятись – справа марна* (З газ.).

7. Складний (подвійний) присудок. Він становить ускладнену синтаксичну структуру, у якій присудок стосовно підмета перебуває в подвійному предикативному зв'язку. Такий присудок утворюється поєднанням особової форми повнозначного дієслова зі значенням руху чи стану (*іти, прийти, ходити, стояти, сидіти, лежати* тощо) з прикметником (дієприкметником), рідше із займенником у формі називного чи орудного відмінка: *Мирослава стояла біля будинку сумна, задумана* (М. Стельмах); *Воронцов лежав жовтий і зосереджений у спідній сорочці* (О. Гончар).

Трапляються й трикомпонентні присудки.

Трикомпонентні присудки утворюються ускладненими формами складеного дієслівного і складеного іменного присудків. Особливістю таких присудків є наявність у допоміжній частині двох чи більше семантично недостатніх слів.

Серед розмаїття форм трикомпонентних (ускладнених) присудків виокремлюють такі найуживаніші моделі:

— допоміжне модальне дієслово + дієслово-зв'язка у формі інфінітива + предикативний член (іменник, прикметник, числівник, займенник): *Поет не може бути власністю* (Л. Костенко); *Поезія повинна бути чиста* (Ю. Збанацький);

— допоміжне модальне дієслово + інфінітив + інфінітив: *Ти можеш спробувати стати на руки, у тебе м'який килим на долівці* (Ю. Яновський);

— дієслово-зв'язка + предикативний член + інфінітив: *Хлопці ладні були репетирувати н'єсу хоч до ранку* (В. Минко).

ЛЕКЦІЯ № 5

Другорядні члени речення: традиційне та нове вчення

1. Загальна характеристика другорядних членів речення.
2. Означення і його різновиди.
3. Прикладка – особливий різновид означення.
4. Додаток: поняття, морфологічне вираження, різновиди.
5. Обставина: поняття, морфологічне вираження, структурно-семантичні різновиди обставини.
6. Нове вчення про другорядні члени речення.
7. Детермінанти.
8. Дуплексиви.

Література

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посібник / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 2005. – С. 61 – 73.
2. Безпояско О. К. Інфінітив у функції другорядних членів речення // УМЛШ. – 1984. – № 3. – С. 51 – 53.
3. Дудик П. С. Синтаксис української мови : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – С. 106–120.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 155 – 186.
5. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. посібник / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – С. 58 – 68.
6. Сучасна українська мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред М. Я. Плющ. – 4-те вид, стер. – К. : Вища школа, 2003. – С. 335 – 343.
7. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – С. 84 – 100, 110 – 111.

1. Загальна характеристика другорядних членів речення.

У вивченні другорядних членів речення виділяють класичний (традиційний) період і період сучасного мовознавства. **Класичний період** охоплює 20-ті роки ХІХ ст. — 20-ті роки ХХ ст. Російські мовознавці М. Греч, О. Востоков, І. Давидов, розглядаючи питання про другорядні члени речення, особливу увагу звертають на обставини й додатки. Більш повно теорію другорядних членів речення розробив Ф. Буслаєв.

О. Потебня поділив означення на власне означення (граматичний атрибут) і прикладку (апозицію). О. Пешковський установив поняття про керовані, узгоджені й прилеглі другорядні члени речення. Д. Овсянико-Куликовський виокремив два класи обставин: власне обставини і обставини, що функціонують на межі між обставиною та додатком. Завершує перший період вихід українських граматик О. Білецького, Л. Булаховського, О. Парадиського, М. Сулими, М. Грунського, Г. Сабалдира, О. Ізюмова, А. Кримського, П.Куліша, М. Левицького, І. Нечуя-Левицького, К. Німчинова, І. Огієнка, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького, Ф. Гартнера, С. Смеречинського, Є. Тимченка.

Період сучасного мовознавства бере початок у 30-х роках ХХ ст. Вчені намагалися дати вичерпний аналіз статусу, специфіки членів речення в руслі традиційної граматики. Особлива увага приділялася синкретизму (грец. *synkretismos* – об'єднання) другорядних членів (М. Сулима, М. Грунський, О. Шахматов). У 50-х роках сформувалося три напрями у вивченні членів речення: представники першого обмежувалися дослідженням словосполучення; другого – запропонували (цілком або частково) відмовитися від термінів членів речення й розмежовувати суб'єктно-предикатний центр та детермінантну

периферію; представники третього зосередили увагу на поглибленому аналізі реченнєвої структури.

Поділ членів речення на головні та другорядні переважно збігається з їхньою обов'язковістю/факультативністю. Якщо головні члени речення завжди є обов'язковими, то другорядні – переважно факультативні. Проте деякі другорядні члени, зокрема прямі додатки, що реалізують значення присудків (перехідних дієслів), є обов'язковими.

У сучасних посібниках для ЗОШ і вищих навчальних закладів зберігається традиційний підхід до другорядних членів речення, які розглядають як логіко-граматичні категорії. Такий погляд на другорядні члени речення усталився у вітчизняній науці протягом 30-40 років, хоча деякі відступи від нього спостерігаються навіть у першій академічній граматиці української мови («Курс сучасної української літературної мови», 1951).

Наявність у двоскладному чи односкладному реченні, крім головних членів, хоча б одного другорядного перетворює речення на синтаксично поширене. Другорядні члени речення здебільшого виражені повнозначними словами, рідше – лексичними сполученнями слів. Вони доповнюють, поширюють, витлумачують головні члени речення.

За синтаксичними й семантичними ознаками традиційно розрізняють такі види другорядних членів речення: означення, додатки, обставини.

2. Означення і його різновиди

Означення, не будучи обов'язковим структурним компонентом (компонентами) речення, дуже важливі для розуміння загального його змісту, бо характеризують, конкретизують предмет (явище) за певною ознакою: якістю, належністю комусь, порядковим номером тощо.

Означення – другорядний член речення, що виражає ознаку

предмета за властивою йому якістю чи кількісним виявом.

Їм властиві такі диференційні ознаки:

- не утворюють предикативної основи двоскладного чи односкладного речення;
- типовою формою вираження їх слугують прикметники та інші слова прикметникової форми;
- спосіб зв'язку означення з означуваним словом – узгодження, рідше керування, в окремих випадках – прилягання;
- виражають атрибутивні відношення у словосполученні й реченні;
- в реченні найчастіше перебувають у препозиції щодо означуваного слова;
- пояснюваним словом для означень найчастіше є іменник.

Залежно від характеру синтаксичного зв'язку між означенням і означуваним словом розрізняють означення узгоджені й неузгоджені.

Узгоджені означення виражаються словами, що потенційно узгоджуються у відмінку, роді, числі, зокрема повними прикметниками та дієприкметниками, займенниковими прикметниками, порядковими числівниками. Такі означення виражаються: 1) прикметниками: *Даруйте радощі мої і клопоти мої – **весняні** ручаї* (В.Стус); 2) дієприкметниками: *Сірі води густо спливали з сірого неба на **посірілу** землю* (М. Коцюбинський); 3) займенниками: *Ах, як він мить **оцю** зустрів!* (А. Малишко); 4) порядковими числівниками: *На моїх очах **перші** сніги зійшли* (Леся Українка); 5) кількісними числівниками у непрямих відмінках, крім знахідного: *Тут розгорнулися науково-дослідні ділянки **двох** класів сільської школи* (З газ.). Узгоджене означення із залежними від нього словами є поширеними.

Неузгодженими є означення, які поєднуються з означуваним словом способом керування чи прилягання. Вони найчастіше виражені:

1) іменником у родовому відмінку без прийменника: *Нові квітки на килимах рука **дівчини** вишиває* (М. Рильський); *Опадав **черемхи** цвіт* (В. Сосюра); *Учителі **школи** опрацювали модульну систему викладання предметів шкільного циклу* (З газ); *Народи **світу** все більшою мірою виявляють своє прагнення до контролю за правами людини у кожній країні світу* (З газ.); *Дихання **холоду** і ночі **розлуки** вітер нам приніс* (В.Сосюра); *Дівчатко **років трьох** вибігло на дорогу і дивилося захоплено на заграву вечірнього неба* (Я. Мельник);

2) іменниками у непрямих відмінках з прийменниками:
а) іменником у родовому відмінку з прийменниками з (*із*), *до*, *від*, *з-під*, *без*, *для*, *біля*, *проти*: *Шафа **для одягу** ховалася в кутку* (В. Собко); *Моя бабуся живе у невеличкому будиночку **біля річки***. *На кормі людина **без кашкета*** (Ю. Яновський); б) іменником у знахідному відмінку з прийменником *на*, *у* (*в*): *Серед майдану стояла прездорова сахарня **на чотири поверхи*** (І. Нечуй-Левицький); в) іменником в орудному відмінку з прийменниками *з*, *під*, що характеризує ознаку предмета за наявністю в ньому чогось: *Вгорі висіла лампа **під жовтогарячим абажуром*** (В.Собко); г) іменником у місцевому відмінку з прийменниками *по*, *у* (*в*), *на*: *За кермом сидів маленький боєць **у великих димчастих окулярах*** (О.Гончар);

3) присвійними займенниками *його*, *її*, *їхні* (зв'язок прилягання): ***Його** хата була праворуч* (О. Довженко);

4) неозначеною формою дієслова: *Рідко в кого з'являлось бажання **виходити** опівдні без діла з затінку на сонце* (Ю. Збанацький);

5) прислівником: *Дорога **ліворуч** була небезпечною*;

6) дієприслівником: *Змагання з стрільби **лежачи** завжди*

збирало багатьох його прихильників;

7) синтаксично нерозкладним сполученням іменника у непрямому відмінку з залежними від нього словами: *Науковець ботанічного саду показав на кущувату рослину* (І. Ле); *Уперед біг невеличкий хлопчик літ восьми* (Панас Мирний);

8) фразеологічним сполученням слів: *На бригаді є сліди ремонту на швидку руку* (Ю. Яновський).

За своєю семантикою неузгоджені означення багатші, ніж узгоджені, оскільки їхнє основне значення ускладнюється додатковими семантичними компонентами.

Неузгоджене означення часто є синонімічним до узгодженого непоширеного означення (*очі матері – материні очі; гілка яблуні – яблунева гілка*); узгодженого поширеного означення, вираженого дієприкметниковим зворотом (*гірлянди з сосни – гірлянди, виготовлені із сосни*); підрядного означального речення (*гаї на дніпровських кручах – гаї, що ростуть на дніпровських кручах*). Словосполучення з неузгодженим означенням в окремих випадках можна трансформувати в предикативне словосполучення, у якому таке неузгоджене означення стає підметом: *шепіт лісу – ліс шепотить; тривога матері – мати тривожиться*; - перетворення словосполучення з неузгодженим означенням у речення з присудком *давати*. При цьому слово-означення стає підметом, а підпорядковувальне слово - прямим додатком: *вогонь багаття і багаття дає вогонь, світло від лампи і лампа дає світло, тінь від абажура і абажур дає тінь*; -перетворення неузгодженого означення у поширене узгоджене означення чи в підрядне означальне речення: *тепло багаття і тепло, що йде від багаття; плаття з шовку і плаття, що пошите з шовку; кава з молоком і кава, що приготовлена з молоком*.

3. Прикладка – особливий різновид означення (узгодженого й неузгодженого) становить прикладка.

Прикладка може означати: 1) характеристику особи за професією, родом занять: *лікар-невропатолог, дідусь-шахист*; 2) характеристику особи за національною належністю: *дівчина-туркменка, хлопець-грузин*; 3) характеристику особи за соціальним походженням: *юнак-робітник, дівчина-орендаторка*; 4) характеристику особи за місцем проживання: *жінка-киянка*; 5) характеристику особи за віком: *дитина-немовля, хлопець-підліток*; 6) характеристику особи за родинними стосунками: *дівчата-сестрички*; 7) родову назву при видовій: *Дніпро-річка, Київ-місто*; 8) видову назву при родовій: *трава звіробій, місто Донецьк, річка Сіверський Дінець*; 9) якісну характеристику особи або предмета: *юнак-богатыр, дуб-велетень, красуня-берізка*.

Прикладка може виражатися: 1) іменником: *професор Коваленко, хлопці-запорожці, багач-дукач*; 2) субстантивованим словом: а) прикметником: *жінка-вчений, мама-вагоновожатий*. Головним словом найчастіше виступає: а) іменник: *хлопець-молодець, дівчина-красуня*; б) субстантивований прикметник: *про найголовніше - життя*; в) займенник: *вони, поети, всім відомі*. Прикладка може стосуватися й опущеного члена речення: *Чи бач, де заховалася пустунка?* Прикладка може відноситися до будь-якого члена речення, вираженого іменником, займенником або іншим субстантивованим словом: *Земле, моя всеплодюча мати*. Здебільшого прикладка постає постпозитивною: *Вітаю тебе словом-привітом; сорока-злодійка; дуб-гігант* тощо.

Прикладка репрезентується у непоширеній і поширеній формах: *зупинка “Вулиця Шекспіра”, станція “Великі луки”, пароплав “Тарас Шевченко”, лозунг “Працюймо чесно!”.*

Критеріями розрізнення прикладки й означуваного слова у сучасній лінгвістиці виступають: 1) прикладка за змістом конкретніша від головного слова, бо вона уточнює його, дає

якісну характеристику: *Шевченка глибоко радувала зустріч з простою людиною, з селянином-кріпаком* (П.Жур) (*селянин який? кріпак*); 2) власні назви неістот (назви гір, рік, озер, морів, міст, сіл, планет, умовні назви установ, підприємств, організацій, закладів, газет, журналів, творів мистецтва, пароплавів, потягів, зупинок тощо) є прикладками до загальних назв: *Село Троянівка гніздиться в долині* (Григорій Тютюнник); 3) у словосполученнях, які складаються із загальної назви і власного імені, по-батькові, прізвища людини, прикладкою є власна назва: *Професор Буйко й собі завернув на шпиль Володимирської гірки* (Я. Баш) (*професор який? Буйко*).

Написання прикладок. Непоширені прикладки з означуваним словом пишуться окремо, через дефіс, у лапках: 1) у більшості випадків прикладки з означуваним словом пишуться через дефіс. Це прикладки на позначення якісної характеристики головного слова, визначення його вікової, національної, фахової та локативної властивості: *калина-красуня, чоловік-харків'янин*; 2) якщо родове поняття передує видовому, то прикладка пишеться окремо (прикладкою є родове поняття): *трава звіробій, квітка пролісок, дерево смерека*. При зворотному порядку слів ставиться дефіс і в цьому випадку прикладкою є родове поняття при видовому: *звіробій-трава, пролісок-квітка*. Складні терміни типу *засць-русак, льон-довгунець* пишуться через дефіс, хоча першою стоїть родова назва; 3) коли спочатку стоїть власна назва, а за нею загальна, то прикладка пишеться через дефіс (прикладкою є загальна назва): *Дніпро-ріка, Шевченко-художник*, якщо зворотний порядок слів - то окремо: *ріка Дніпро, художник Шевченко*; 4) якщо прикладкою є загальноприйняті в побуті назви людей, то вона пишеться окремо: *громадяни пасажири, панове учителі, товариші філологи*; 5) умовні власні назви підприємств, установ, закладів, організацій, пароплавів, потягів, творів мистецтва, журналів, газет і под. пишуться в лапках: *поема*

«Гайдамаки», часопис «Слово»; літак «Антей», цукерки «Пташине молоко».

Розрізняють структурні види прикладок: непоширені й поширені. *Непоширені прикладки* виражаються одним повнозначним словом, *поширені* – утворюються поєднанням двох і більше повнозначних слів.

Семантично, своїм лексичним значенням прикладка конкретніша від підпорядковувального слова, яке вона здебільшого уточнює, конкретизує.

Між прикладкою і означуваним словом відношення апозитивні (лат. appositio – прикладка), означально-іменникові, за яких іменник-прикладка семантично підпорядковується пояснюваному слову, переважно іменнику.

У *сполученнях неприкладкового характеру* компоненти позначають дві різні особи, предмети, явища, що сприймаються як синтаксично рівноцінні, але семантично зовсім різні. Проте в багатьох випадках вони можуть бути об'єднані певним родовим узагальненням: *батько-мати (батьки), хліб-сіль (їжа), гуси-лебеді (перелітні птахи), терни-байраки (бездоріжжя), жито-пшениця (урожай), срібло-золото, путь-дорога, будинок-музей, горе-біда, буря-негода, хата-читальня, вагон-ресторан, плац-палатка, коза-дереза.*

Прикладка — комунікативно важливий і поширений засіб вираження означальності в мовленні.

4. Додаток. Важлива роль у формуванні синтаксичної поширеності структури речення належить додаткам. На відміну від інших другорядних членів, додаток у багатьох випадках є обов'язковим або передбачуваним, прогнозованим компонентом речення.

Додаток – другорядний член речення, що називає особу, істоту, предмет, на які спрямована чи яких стосується дія (процес, стан, ознака).

Додатки найчастіше виражаються словами повнозначних частин мови.

З огляду на своєрідність керування в підрядному словосполученні з об'єктними відношеннями розмежовують додатки прямі та непрямі.

Прямий додаток позначає об'єкт, на який дія, виражена присудком, спрямована безпосередньо. Такий додаток у структурі речення значеннєво важливий, прогнозований, передбачуваний структурою і семантикою присудка, зазвичай вираженого перехідним дієсловом.

Функцію прямого додатка найчастіше виконує іменник (рідше займенник чи інше слово в значенні іменника) у формі знахідного відмінка без прийменника: *Стінний годинник одбивав секунди* (М. Хвильовий).

Прямий додаток може бути виражений і формою родового відмінка без прийменника, якщо: при дієслові-присудку стоїть заперечна частка *не*: *Соломія не одривала очей від берега* (М. Коцюбинський);

1) дія поширюється на частину предмета: *Покладіть отут м'яти, та хай тополя шелестить* (П. Тичина);

2) додаток можна вжити у формі знахідного відмінка: *Сіли коло столу, Гнат замовив шинки (чого?), хліба (чого?) і гірчицю (що?)* (У. Самчук), пор.: *Гнат замовив шинку (що?), хліб (що?) і гірчицю (що?)*;

3) додаток позначає особу чи неживий предмет у безособовому реченні: *Шкода мені матері старої* (Панас Мирний).

Непрямий додаток має значення об'єкта, на який дія спрямована не прямо, а опосередковано; стосується об'єкта лише певною мірою.

Непрямі додатки мають різнотипні форми вираження – форми всіх непрямих відмінків.

Через те що додаток і обставина можуть виражатися іменниково-прийменниковими сполученнями слів, іноді їх важко розрізнити. Варто брати до уваги такі семантико-синтаксичні особливості: якщо іменник зберігає предметне значення, то його якість має слугувати підставою для кваліфікації іменника як додатка; в інших випадках наявна обставина. Наприклад, у реченні *Однак навіть діти не одірвали її од книжок* (М. Хвильовий) іменник *од книжок* – непрямий додаток, бо повністю зберігається його предметне значення. Одним зі способів розмежування додатків і обставин, виражених іменниками у формах непрямих відмінків із прийменником, є зіставлення неморфологізованих і морфологізованих форм певних лексем. Додаток можна замінити особовим займенником з тим самим прийменником, а обставину — прислівником: *І вже зовсім повеселілий під'їхав до трактористів: «Хліб та сіль!»* (М. Хвильовий), пор.: *І вже зовсім повеселілий під'їхав до них* (додаток); *Ще здалеку помітив Твердохліб худобу під скиртою* (М. Хвильовий), пор.: *Ще здалеку помітив Твердохліб худобу там, під скиртою* (обставина).

Непрямий додаток нерідко виражається інфінітивом. У розмежуванні інфінітива-дodatка та інфінітива, який становить основний компонент складеного дієслівного присудка, потрібно брати до уваги таке:

1) інфінітив-додаток здебільшого поєднується з дієсловами на позначення волевиявлень людини: (просити, наказати, благати, обіцяти, допомагати, перешкоджати, повчати та ін.): *Ввечері крізь сон благав матір **розповісти** казку про Івасика-Телесика* (Г. Тютюнник); *Привчав мене батько **трудитись** до поту, а мати — любити пісні* (П. Воронько);

2) дія, виражена дієсловом-присудком, безпосередньо спрямована на залежний від нього об'єкт, який водночас є також суб'єктом (умовно) інфінітивної дії: *Ми вчили вас жити чесно* (О. Довженко);

3) додаток, виражений інфінітивом, можна перетворити на додаток-іменник або підрядне з'ясувальне речення: *Дочка вечерять подає. А мати хоче поучати, так соловейко не дає* (Т. Шевченко), пор.: *Дочка подає вечерю; Шахай наказав підвести коня* (Ю. Яновський), пор.: *Шахай наказав, щоб підвели коня*.

Оскільки додаток позначає предмет (об'єкт), на який спрямована або якого стосується певна дія, процес, стан чи ознака, він має розгалужену значеннєвість.

5. Обставина та її різновиди

Обставина — другорядний член речення, що виражає спосіб, перебіг, допустовість дії, її якість, інтенсивність чи місце, час, мету, причину, умову.

Мовними засобами вираження обставин є переважно:

а) прислівники (*Опівночі айстри в саду розцвіли* (О. Олесь);

б) дієприслівники чи дієприслівникові звороти (*Пішов козак сумуючи, нікого не кинув* (Т. Шевченко); *Лише рілля в степу, зберігши колір чорний, його перелива у золото колось* (А. Малишко));

в) іменники у формі непрямих відмінків із прийменником чи без нього: *В очереті біліла срібною стрічкою Раставиця* (І. Нечуй-Левицький);

г) інфінітиви (*Раз у раз Черниш зупинявся перепочити, тримаючись за скелю руками і ногами* (О. Гончар);

г) фразеологізми (*Зажив тепер Чіпка з Грицьком душа в душу* (Панас Мирний);

д) синтаксично нерозкладні сполучення слів (*А коли я, бувало, виходив із монастиря і ставав на початку дороги, то з глибини полів, від лісу, від крайнеба доходив до мене тихий погук* (В. Шевчук).

Обставинна функція інфінітива зумовлена його семантикою. Наприклад, обставина мети, виражена інфінітивом, сполучається з дієсловами руху, проте не з усіма, а лише з такими, що позначають рух у певному просторовому напрямку (*іти, прийти, виходити, бігти, поспішати* тощо): *Дівчата вийдуть воду **брать*** (Т. Шевченко); *Піду **шукать** миленького, втоплю своє горе* (Т. Шевченко);

Обставинна семантика — явище різнотипне. За вже усталеною традицією виокремлюють такі структурно-семантичні різновиди обставин:

- Обставини місця. Вони характеризують дію чи ознаку за відношенням до простору: *Зорі в небі темно-синім променисто миготять* (Г. Чупринка);

- Обставини мети. Вони вказують на мету дії чи стану: *Виходить дівчина із хати води з криниці **набирати*** (А. Малишко).

- Обставини причини. Виражають причину дії або певної ознаки: *Очі **від утоми** закрились* (Панас Мирний).

- Обставини умови. Такий різновид обставин визначає умови, за яких відбувається чи може відбутися дія: ***При щирості** між людьми ніякий ризик не страшний* (Леся Українка).

- Обставини допуску. Цей тип обставин називає умови, всупереч яким відбувається, відбувалася чи відбудеться дія: ***Незважаючи на таку рань**, було вже зовсім тепло* (О. Гончар); ***Всупереч зовнішній легковажності**, Люба напрочуд чесно уміла зберігати таємниці* (О. Гончар).

- Обставини способу дії. Позначають спосіб виконання дії: ***Тихо і весело** видзвонюють коси* (М. Коцюбинський); ***Пахучий хліб у нашій полі росте без сліз і гіркоти*** (М. Стельмах).

- Обставини часу: ***Вчора** не вщухала заметіль.*

- Обставини міри і ступеня. Вони виражають міру вияву дії, стану чи ознаки, ступінь інтенсивності дії, її кількості: *У синявого*

молодого сповняється ущерть душа... (М. Драй-Хмара); *Земфір дуже любив свій виноградник* (М. Коцюбинський).

Обставини виразно відрізняються від інших другорядних членів речення. Проте трапляються труднощі в розмежуванні обставини й додатка у формах прийменниково-іменникових конструкцій. Виражений іменником другорядний член речення є обставиною у таких випадках:

1) коли його можна «розгорнути» однорідним та узагальнювальним або пояснювальним словом: *Степами гомін ходить уночі* (М. Рильський), пор.: *Скрізь: степами, долинами ходить гомін уночі;*

2) якщо обставину у формі непрямих відмінків іменників можна перетворити на підрядне речення: *Вночі земля дубіла від морозу* (В. Козаченко), пор.: *Вночі земля дубіла, бо був мороз;*

3) коли іменник у формі орудного відмінка можна замінити порівняльним зворотом: *На Славуті пароплави лебедями попливли* (М. Стельмах), пор.: *По Славуті пароплави, як лебеді, попливли;*

4) якщо іменниково-прийменникове сполучення слів можна замінити прислівником: *Вона з тривогою вдивлялася в його обличчя, наслухаючи, чи він ще дихає* (Б. Лепкий), пор.: *Вона тривожно вдивлялася в його обличчя.*

6. Нове вчення про другорядні члени речення. Синтаксичні зв'язки між словами можуть бути глибинними і поверхневими. Традиційне вчення про члени речення ґрунтується на ототожненні обох типів зв'язків. Нове вчення ґрунтується на їхнього розмежуванні. Ще О. М. Пешковський звернув увагу на слабкокеровані форми в реченні, які належать не до одного слова, а до всього речення загалом. Розвиваючи ці думки, було запропоновано розмежувати синтаксичні зв'язки в реченні на реченнєві та словосполученнєві (Т. П. Ломтєв, Я. І. Рословець). Все це дало підставу для опрацювання концепції детермінованих

членів речення, яку послідовно опрацювали І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська Н. Ю. Шведова та ін.

7.Детермінант – це самостійний семантичний поширювач речення, наявність якого зумовлена комунікативними потребами висловлення: *Гармошка десь на другій вулиці виводила добре знайомий мотив довоєнної пісні* (В. Собко). На конструктивному рівні детермінант виступає факультативним поширювачем, який може бути опущеним без порушення формальної будови речення. У цьому – головна відмінність детермінантів від прислівних поширювачів – конструктивно зумовлених елементів, які включені в речення за законами валентності.

Детермінант – категорія реченнєвого рівня, він характеризується особливим детермінантним зв'язком. Зв'язок детермінанта з реченнєвою предикативною основою є непередбачуваним і необов'язковим: *До самого ранку битва лютувала з перемінним успіхом* (І. Малик).

З-поміж детермінантів за семантикою вирізняють: 1) фонові детермінанти, 2) детермінанти зумовленості, 3) детермінанти з характеризувальним значенням.

Фонові детермінанти виконують атрибутивну функцію щодо всього висловлення і є своєрідними експозиціями до нього. Вони об'єднують локативні й темпоральні детермінанти: *Скрізь владно вторгалася весна* (С. Скляренко). *Інколи я вже дуже хочу додому по вернутися* (О. Іваненко).

Детермінанти зумовленості називають ситуацію, подію, яка перебуває у відношенні зумовленості з основною подією. Вони поділяються на детермінанти причини, мети, допусту, умови та наслідку, пор.: *Під впливом своєї вчительки Леся ще більше полюбиш музику* (Л. Костенко). *Од знемоги бійці хиталися* (В. Сосюра). *При бажанні він міг би ці'юком законно уникнути відрядження* (О. Гончар). *На біду зустрілись ми з тобою* (О. Гончар).

Детермінанти з характеризувальним значенням уміщують різноманітні відтінки якісної характеристики основної події: *Василь поглянув здивовано* (В. Міщенко). Детермінанти характеризувального типу поділяють на: 1) детермінанти з означувальною характеристикою: *радісно, ніжно, спокійно, нервово, голосно, тихо, розважливо, несміливо* та ін., напр.: *Спокійно і чемно батько ступив у тамбур* (М. Вінграновський); 2) детермінанти із значенням уточнення / обмеження: *зовні, практично, фактично, категорично, духовно, психологічно*, напр.: *Зовні він здавався спокійним* (В. Малик); 3) детермінанти сукупності / роздільності: *вдвох, гуртками, разом з сином, поодиноці* под., напр.: *Разом з Григорієм вони розробили кілька спеціальних маршрутів для найбільш безпечного переходу з сектора в сектор* (Ю. Дольд-Михайлик).

8. Дуплексиви. Члени речення з подвійним зв'язком називають дуплексивами, особливістю яких є одночасне співвідношенням з обома головними членами речення: *Темна хмара одна чорніє на далекому небосхилі* (В. Підмогильний). Словоформа *одна* одночасно стосується іменника *хмара* та дієслова *чорніє*. Члени речення з подвійним зв'язком здобули в лінгвістиці назву «дуплексиви». Л. Д. Чеснокова включає в дуплексиви два типи другорядних членів речення з подвійним відношенням: атрибутивно-обставинні та атрибутивно-об'єктні. Перший позначає ознаку предмета, яка одночасно вказує на обставини, при яких спостерігається ця ознака: *На фронт Микола пішов ще хлопцем* (Я. Мельник), тобто *хлопцем* = *коли був ще хлопцем*. Атрибутивно-об'єктний дуплексив позначає ознаку предмета, яка одночасно є об'єктом дії і виявляється у предмета тільки в результаті цієї дії (Л. Д. Чеснокова). Цей тип дуплексива, на думку Л. Д. Чеснокової, спостерігається при дієсловах типу *працювати, служити, оформити, оформитися, захищати, влаштувати, влаштуватися, зробити, зробитися, вважати,*

вважатися та ін., напр.: *Марія оформилася секретарем*. Тут словоформа *секретарем* позначає атрибутивно-предикативну ознаку предмета і є одночасно об'єктом дії. Такий погляд має повне право на існування, але часто виникають труднощі у розмежуванні обох типів дуплексивів у силу недостатньої мотивованості їх відмінностей.

В україністиці значного поширення набула точка зору І. Р. Вихованця, який кваліфікує дуплексиви як компоненти речення, що перебувають у подвійних синтаксичних зв'язках, і на формально-граматичному рівні витлумачено як подвійні присудки. Подвійний присудок варто відрізнити від тотожних у зовнішньому плані елементів іменного складеного присудка в конструкціях із дієсловом *стояти* і прикметником, пор.: *Люди стояли похмурі й сумні* (Я. Баш). *Ліс стояв мовчазний* (М. Чабанівський). Диференціація формально-синтаксичної структури поданих речень проходить по лінії семантичної природи іменника-підмета. Якщо іменник-підмет називає особу, то він поєднується подвійним синтаксичним зв'язком з елементами подвійного присудка – дієсловом *стояти* і предикативним прикметником. І навпаки – коли позицію підмета займають назви неживих предметів, то сполука «дієслово *стояти* + прикметник» з формально-синтаксичного боку не членується, тобто є аналітичною формою, іменним складеним присудком із трансформованим у зв'язку дієсловом *стояти* (І. Р. Вихованець).

Зв'язок у конструкціях типу *прибіг схвильованийий, стоячи похмурими* інколи називають тяжінням, звертаючи увагу на тяжіння атрибутивного компонента до іменника-підмета. Кваліфікація його як подвійного синтаксичного зв'язку цілком розкриває статус таких компонентів у семантико-синтаксичній структурі речення.

ЛЕКЦІЯ № 6

Односкладні речення

1. Проблема односкладного речення в сучасному мовознавстві
2. Поняття, загальні ознаки односкладних речень.
3. Різновиди односкладних дієслівних речень.
4. Різновиди односкладних іменних речень.
5. Генітивні речення.
6. Вокативні речення.

Література

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 2005. – С. 90 – 106.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – С. 94 –99.
3. Дудик П. С. Синтаксис української мови : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – С. 130–169.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис : монографія. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – С. 188 – 211.
5. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : навч. посібник / І. І.Слинько, Н. В. Гуйванюк. – К. : Вища шк., 1994. – С. 182 – 295.
6. Сучасна українська мова : підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред М. Я. Плющ. – 4-те вид, стер. – К. : Вища школа, 2003. – С. 344 – 347.
7. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За ред. І. К. Білодіда. – К., 1972. – С. 232 – 309.
8. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – С. 112 – 132.

1. Проблема односкладного речення в сучасному мовознавстві Представники логіко-граматичного напряму (М. Греч, О. Востоков, Ф. Буслаєв) розглядали односкладні речення як неповні, оскільки вони вважали, що в реченні як синтаксичній одиниці обов'язковою є двочленність структури, допускаючи при цьому пропуск одного з головних членів речення-судження. При цьому в реченні обов'язкова наявність присудка. Тому номінативні речення трактувалися як неповні.

Присудок як найважливіший компонент речення розглядався представниками психологічного і формально-граматичного напрямів (О.Потебня, П.Фортунатов, Д.Овсянко-Куликовський, М.Петерсон, Д.Кудрявський). Головний член односкладного речення, виражений називним відмінком іменника, визначався як присудок. Так, П. Фортунатов у реченні *Пожжежа* визначає слово *пожежа* як психологічний присудок, а психологічним підметом, на його думку, є уявлення про полум'я, дим, які він щойно бачив.

Вагомий внесок у вивчення односкладних речень уніс О. Шахматов. На його думку, в односкладних реченнях чітко не виражені ні підмет, ні присудок, тому треба стверджувати тільки про головний член речення, який формально можна ототожнювати з підметом чи присудком. Саме на погляди О. Шахматова спирається більшість сучасних мовознавців під час встановлення типів односкладних речень та характеристик головного члена.

Односкладні речення – речення з одним наявним головним членом, що не потребують поповнення другим головним членом.

За морфологічним вираженням головного члена речення О. Пешковський виокремлює дієслівні безособові, дієслівні ноозначено-особові, номінативні та інфінітивні речення.

Українські мовознавці поступово запроваджували свою термінологію. О. Синявський виділив безпідметові речення, речення з відносною безпідметовістю (неозначено-особові та

узагальнено-особові), безприсудкові речення (називні); Л. Булаховський – безособові та відносно-безособові речення, називні. В академічному синтаксисі української мови використано усталену в сучасному східнослов'янському мовознавстві класифікацію односкладних речень, за якою виділяють односкладні *означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні та номінативні* речення.

Проте й нині наявні спроби удосконалити класифікацію односкладних речень. Наприклад, І. Слинко, Н.Гуйванюк, М. Кобилянська навіть замінюють термін «односкладні речення» на «однойдерні речення», які поділяють на однойдерно-двокомпонентні та однойдерно-однокомпонентні. Найбільше дискусій із приводу означено-особових, неозначено-особових і узагальнено-особових речень, які деякі науковці залишають поза межами односкладних речень.

На думку А. Загнітка, розглядати односкладні речення потрібно з урахуванням нерівнорядності формально-граматичної та семантико-синтаксичної площин реченнєвої структури, а також нерівнорядності всіх типів односкладних речень, оскільки з-поміж них вирізняються речення з яскраво вираженою особовою семантикою.

Щодо визначеності-невизначеності суб'єкта дії (стану) односкладні речення займають проміжне положення: вони перебувають за двоскладними реченнями; за ними розміщені нечленовані речення (еквіваленти речення). У двоскладних реченнях суб'єкт дії (стану) окреслений найчіткіше, оскільки в них наявний підмет, що його репрезентує; максимальна невизначеність такого суб'єкта властива словам-реченням.

Ґрунтуючись на теоретичних положеннях праць «Сучасна українська літературна мова: Синтаксис» (1972), «Теоретична граматики української мови: Синтаксис» (2001) А. Загнітка,

К. Шульжука та ін., виділяють такі типи односкладних речень із урахуванням формально-граматичних і семантичних ознак: *означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні, номінативні*, які за способом вираження головного члена поділяються на *дієслівні* (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні) та *іменні* (номінативні) речення.

Односкладні речення, як і двоскладні, можуть бути поширеними і непоширеними, повними і неповними.

2. Поняття односкладного речення. Загальні ознаки односкладних речень

Односкладним називають таке речення, у якому наявний один головний член, що виступає носієм головної його ознаки – предикативності.

В українській мові наявні односкладні *дієслівні* й *іменні* речення.

Дієслівними односкладними реченнями є речення, у яких йдеться про дію, діяч або виконавець якої не вербалізований (словесно не виражений). Основними ознаками таких речень є: 1) наявність єдиного головного члена речення; 2) особливість вираження предикативності (виявляється тільки у формах єдиного головного члена; 3) наявність власної структурної схеми; 4) наявність парадигми; 5) членованість; 6) інтонаційне оформлення та ін.

3. Різновиди односкладних дієслівних речень

Означено-особові односкладні речення. Означено-особовими односкладними реченнями називають такі речення, у яких головний член виражений дієсловом, що особовим закінченням вказує на означену (конкретну) особу: *я / ти / ми / ви* → дієслово у формі 1-ої або 2-ої особи однини чи множини теперішнього / майбутнього часу дійсного або наказового способу: *Будемо ж берегти наше мирне українське небо!* (З газ.).

*Стою і на душі пропливають тривожні болі (Л.Костенко).
Славте землю і весну, славте країну молоду (П.Кордун).*

Неозначено-особові односкладні речення – такі односкладні речення, у яких дійова особа мислиться неозначено, а головний член виражений дієсловом 3-ої особи множини теперішнього чи майбутнього часу, чи формою множини минулого (давноминулого) часу дійсного способу: *За літо школу відремонтували, завезли новенькі парти, від яких іде якийсь надзвичайний запах і наповнює всю школу (О. Донченко).*

Узагальнено-особові односкладні речення - такі односкладні речення, дія яких стосується узагальненої особи, а головний член виражений дієсловом 2-ої особи – зрідка – в інших особових формах.

Узагальнено-особові речення виражають: 1) загальне положення, висновок, що стосується всіх або більшості: *Розуму і за морем не купиш, коли його вдома не маєш (Нар. тв.). Що посієш, те й пожнеш (Нар.тв.);* 2) інтимність думок, настроїв, переживань: *Трапляється так, що сидиш поміж інших, наче й друзі, але нічого спільного з ними не маєш (Я. Мельник).*

Головний член узагальнено-особових односкладних речень може виражатися дієсловом у формі:

1) 2-ї особи однини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу (найтиповіша форма): *За сон коня не купиш. Не жалкуй на сусіда, коли спиш до обіда (Нар. тв.);*

2) 2-ї особи однини і множини наказового способу (містять заклики, настанови, повчання, поради): *За край рідний іди сміливо в бій. Край рідний умій боронити. Не кайся востаннє (Нар. тв.);*

3) 1-ї особи множини теперішнього чи майбутнього часу дійсного способу: *Що маємо – не дбаємо, а втративши – плачем (Нар. тв.);*

4) 3-ї особи множини: *Решетом воду не носять. Дарованому*

коневі в зуби не дивляться (Нар. тв.).

Безособові речення. Безособовими називають такі односкладні речення, у яких виражається дія або стан, що виникають та існують незалежно від витворювача дії та носія стану. Безособові речення – найрізноманітніша і найуживаніша група односкладних речень.

Залежно від морфологічної суті головного члена та його загальної семантики в системі безособових речень розрізняється декілька формально-змістових різновидів. Це безособові речення, головний член яких виражений:

1) безособовими дієсловами (найтиповіший вияв). Це власне-безособові речення: *розвидніти, вечоріти, темніти, світати, смеркати: Світало по-березневному рано* (З.Тулуб);

2) аналітично (дієслово *бути* чи дієслово фазової, модальної семантики + інфінітив): *буде світати, починає світати, має світати, мусить світати: Незабаром має світати* (М.Трублаїні);

3) особовим дієсловом у безособовому значенні (найпоширеніші в сучасній українській мові). Вони поділяються на дві підгрупи залежно від того, яким дієсловом – без постфікса *-ся* чи з постфіксом *-ся* – виражений у них головний член. Безособові речення з головним членом, вираженим дієсловом без постфікса *-ся*, означають: 1) атмосферно-метеорологічні явища природи: *У тихому морі темніє* (Леся Українка); 2) стихійні процеси: *У садку поміж деревами понасіпало кучугури* (Панас Мирний); 3) фізичні та психічні процеси в організмі людини: *Смоктало під грудьми від холоду* (З.Тулуб). Безособові речення з головним членом, вираженим дієсловом з постфіксом *-ся* означають: 1) різні процеси сприймання: *Як гарно марилося на шкільній лаві* (М.Коцюбинський); 2) процеси мислення й мовлення: *Не так швидко робиться, як мовиться* (Нар. тв.);

4) формою на *-но, -то* (повідомляється про дію як результат,

а не процес): *Дивне місто проти сонця. Всі озолочено віконця* (П. Тичина);

5) словом категорії стану. Вони поділяються на речення з головним членом, що виражений: 1) предикативним прислівником типу *безлюдно, болісно, весело, важливо, видно, відрадно, гарно, досадно: Як весело було нам усім у ту мить* (А. Яніта); 2) предикативним словом типу *біда, гріх, диво, жаль, лінь, сором, шкода, пора, час: Жаль стало батька* (М. Коцюбинський)

Інфінітивні односкладні речення. Інфінітивними називають односкладні речення з головним членом, вираженим незалежним інфінітивом, що позначає можливу чи неможливу дію: *Куди мені діватись? Де помочи шукати? Кого просити?* (І. Котляревський).

Головний член інфінітивних односкладних речень може бути виражений незалежним інфінітивом без частки *би (б)* та незалежним інфінітивом з часткою *би (б)*: *Сидіть би вам тільки на печі та жувать калачі* (Т. Шевченко); *Вам тільки б сміятися* (М. Стельмах).

Інфінітивні речення без частки *би (б)* виражають: 1) необхідність дії або стану, їх неминучість, неможливість або відсутність: *Ані піти тобі, ані погуляти, ані чого забажати* (Марко Вовчок); 2) вагання, сумнів у доцільності чи необхідності дії або стану: *Боротись, але як?* (О. Гончар); 3) спонування – наказ, пораду, побажання, просьбу чи заклик до виконання певної дії: *Вчитися майстерності!*; 4) недоцільність дії: *Чим же було тут захоплюватись?* (І. Вільде).

Окремим різновидом інфінітивних речень є *інфінітивно-називні* та *інфінітивно-безособові* структури.

Інфінітивно-називним реченням притаманна констатація факту, називання певної дії чи процесу. Основна семантика – вираження необхідності, неминучості дії або стану: *Повстають і*

йти вперед, наближатись до всього прекрасного і вимріяного (Я. Гон). Інфінітивно-називні речення інколи реалізують функцію теми, оскільки у цьому випадку інфінітив називає тему подальшого роздуму і може бути замінений у контексті називним теми: *Жартувати та жартувати! Завжди отак, а що ж далі?* (В. Самійленко) і *Жарти та жарти! Завжди отак, а що ж далі?*

Інфінітивно-безособові речення – це речення з інфінітивами на позначення сприймання, подекуди мислення типу *чути / не чути, узнавати / не узнавати, пізнавати / не пізнавати*. Їх можна поставити в синонімічні стосунки з безособовими реченнями: *Голосів не чути / Голосів не чутно; Їх не пізнати / Їх не пізнано*. Односкладні речення, головний член яких виражений поєднанням безособовопредикативного слова типу *можна, слід, варто, треба* та інфінітива, варто кваліфікувати як *безособово-інфінітивні*, оскільки в таких реченнях поєдналися ознаки безособових (семантика і форма головного члена) й інфінітивних (значення інфінітива доповнює компонент безособовості) односкладних речень: *І мені заспівати хотілось лебедину пісню собі* (Леся Українка).

4.Різновиди односкладних іменних речень.

Односкладними іменними реченнями є такі, в яких єдиний головний член речення виражений іменником. З-поміж них вирізняються номінативні та генітивні.

Номінативні речення. Номінативними реченнями називають односкладні речення з єдиним головним членом у формі називного відмінка імені чи кількісно-іменною будовою, що стверджують буття предмета або явища, яке може ускладнюватися значенням вказівки, емоційної оцінки, волевияву. Основною граматичною ознакою номінативних речень є їхня односкладність та морфологічна природа головного члена, який може виражатися: 1) іменником у називному відмінку:

Зоря... Цвіти... І гай, і поле... Над ставом верби золоті (В. Сосюра); 2) кількісно-іменною комплетивною словосполученням: *Два літа. Три літа. А там дивись і в школу помандрує* (Я. Мельник); 3) займенником: *Вона! Боже, справді вона* (В. Самійленко). Інтонація в номінативних реченнях є констатувальною. Розрізняють поширені та непоширені номінативні речення. У поширених реченнях можуть бути другорядні члени речення, переважно – це препозитивне / постпозитивне узгоджене чи неузгоджене означення (вимовляється без паузи між компонентами речення): *Замерзлий полустанок... Ліс... І знов полем бреду я...* (М. Рильський).

За особливостями значення і структури розрізняються такі різновиди номінативних речень:

Буттєві номінативні речення, що є власне-номінативними й найтиповішими в українській мові: *Далечинь. Світлодаль...* (М. Сингаївський).

Вказівні номінативні речення – односкладні речення з вказівними частками, що виконують функцію посилення звучання і вказівки на той чи інший предмет, виділення із сукупності однорідних (наявність вказівних часток *це, ось*): *Ось копія наказу* (О. Довженко). Вказівна частка може поєднуватися із сполучником-часткою *і* з метою виділення згадуваного предмета). *От і Чернігів* (П. Тичина).

Оцінні номінативні речення, що поєднують у своєму звучанні номінацію предмета та його емоційну оцінку. З-поміж номінативно-оцінних речень розрізняються: 1) оцінно-стверджувальні, у яких подається кваліфікація констатованих предметів, їхня оцінка: *Справді славна дівчина* (М. Стельмах); 2) оцінно-окличні речення, в яких наявність предмета супроводжується його піднесеною емоційною оцінкою: *Ох, яка ж краса!* (П. Тичина). Емоційна піднесеність передається

займенниками типу *який* (-а, -е), *такий* (-а, -е), аналітичною часткою *що за* і под.

Власне-називні, до яких належать назви книг, часописів, картин, музичних творів, написи на вивісках та ін., пор.: *“Диво”* (назва роману П. Загребельного) та ін. Назви книг, часописів, картин та ін., що складаються із слова чи словосполучення з номінативним значенням, виражають судження існування та вживаються для того, щоб позначити, виділити який-небудь предмет або явище, вказати на нього, розкривши його значення та призначення назвою. Вони набувають комунікативного навантаження у процесі спілкування і їм притаманна констатувальна інтонація.

5. Генітивні речення. Генітивними односкладними реченнями називаються такі речення, у яких єдиний головний член виражений формою родового відмінка однини чи множини: *А йому лише тринадцять літ* (В. Сосюра). З-поміж генітивних речень розрізняють: квантитативно-генітивні (від лат. *quantitatis* – кількість) і генітивно-заперечні.

Квантитативно-генітивні речення позначають певну кількість предметів, осіб тощо: *Народу, народу!* (Г. Квітка-Основ'яненко). Генітивно-заперечні речення містять єдиний головний член речення, що складається зі слів *нема, ні* (може входити до складу займенника) і форми родового відмінка іменника: *Зими нема ні місяця, ні зірок. Нічого подібного.* Традиційне зарахування їх до безособових не відображає специфіки форми родового відмінка, що є складником єдиного головного члена речення.

6. Вокативні речення. Близькими до звертань є так звані **вокативні речення** (від лат. *vokativus* – кличний відмінок). Це такі речення, які складаються тільки з одного звертання і, називаючи адресата мовлення, водночас передають різноманітні відтінки думки чи певні почуття, волевиявлення – оклик,

захоплення, відчай, докір, радість, прохання, заборону, пересторогу, переляк тощо. За змістом і функціями їх можна поділити на такі основні групи: 1) речення, що виражають кликання когось на вимогу відгукнутись: – *Килино! Гей, Килино! Ну та й спить же!* (Л.Укр.); 2) речення, у яких звертання вимовляється тоном прохання або заборони з метою припинити висловлення, дії чи вчинки співрозмовника: – *Марійко! Марійко! Годі тобі! Людей соромся...* (М. Івч.); 3) речення, що виражають різноманітні емоційні реакції (здивування, радість при зустрічі, незадоволення, осуд, любов, переляк тощо): – *Сину мій! Дитино моя!* – *угледівши, скрикнула мати і кинулась до Петра* (П.Мирн.).

У синтаксичній теорії сформувалося три основних підходи до потрактування статусу вокативних речень: 1) як односкладного вокативного, зрідка – односкладного номінативного; 2) як еквівалента речення, що дістав назву звертання-речення; 3) як квазі-речення. Спільним у характеристиках вокативних речень як односкладних є значення спонування.

Головний член вокативних речень не співвідносний ні з підметом, ні з присудком двоскладного речення, а самі вокативні речення не належать ні до односкладних, ні до двоскладних речень. Вони є специфічними синтаксичними структурами, що пояснюють їхньою апелятивною семантикою й особливим функціональним призначенням. Слушною є думка К.Ф. Шульжука про те, що на відміну від звертання, вокативні речення становлять окремі висловлювання. Звичайне звертання перебуває в складі речення як в інтонаційно-смисловому цілому, може тільки стимулювати відповідь, не будучи відповіддю, оскільки виступає лише одним із компонентів інтонаційної тканини речення. Вокативні ж речення можуть викликати

відповідь адресатів або самі бути відповіддю: *Україно, Україно!*
Ненько моя, ненько!

ЛЕКЦІЯ № 7

Мовленнєві аспекти теорії речення

1. Статус неповних речень у системі синтаксичних одиниць.
2. Типи неповних речень.
  - 2.1. Контекстуальні неповні речення.
  - 2.2. Ситуативні неповні речення.
  - 2.3. Парцельовані речення.
  - 2.4. Обірвані речення.
  - 2.5. Еліптичні речення.
  - 2.6. Вільні синтаксеми.
3. Слова-речення: поняття й типи.

Література

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис: навч. посібник. – К.: Вища шк., 2005. – С. 105 – 108.
2. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 303 – 309.
3. Пономарів О. Д. Сучасна українська літературна мова: підручник. – К.: Либідь, 1997. – С. 269 – 272.
4. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник / К. Ф. Шульжук. – К.: Академія, 2004. – С. 132 – 145.

1. Неповне речення – це синтаксичне утворення, у якому одна з ланок його будови не вимовляється і водночас фіксується свідомістю. Термін уперше запропонував М.І. Греч, який вважав, що неповні речення утворюються в результаті пропуску головних членів речення (підмета, присудка чи зв'язки). Ф.І. Буслаєв стверджував, що опускається та частина речення, яка легко може бути відтвореною і тоді неповнота речення створюється за рахунок

пропуску іменника, який виступає у функції підмета чи дієслова, зв'язкового чи напівпозначного. Пропуск другорядних членів речення, за Ф.І. Буслаєвим, не може зумовити неповноти речення. П.Ф. Фортунатов вважав неповними лише ті речення, у яких немає одного з головних членів речення.

Принципово відмінним до визначення неповних речень був підхід О.О. Шахматова. Один із різновидів неповних речень він називає «недостатнім» (речення з опущеними підметами), інший – «порушеними» (з опущеними присудками), третій – «дефектними» (речення, у яких опущено компонент підмета чи присудка).

У подальшому розгляді сутності та ємності поняття «неповні речення» цілий ряд розходжень. Одні лінгвісти розглядають тільки такі види неповних речень, неповнота яких мотивується контекстом (контекстуально неповні) або ситуацією. Інші лінгвісти виділяють тільки неповні речення, закінчені за смислом, які не потребують контекстуально-ситуативного доповнення, типу *Я знаю життя з усіх боків і тих, що завжди не задоволені чимось і в будь-якій ситуації починають тривожитися* (О.Довженко). Л.А. Булаховський називає такі речення еліпсами. Третя група учених у межах неповних речень виділяє власне-неповні та еліптичні речення.

В українській лінгвістиці тривалий час існувала суттєва термінологічна розбіжність в окресленні поняття «неповне речення». Так, О. Партацький пропонував їх називати реченнями догадними, що мотивувалося, очевидно, прагненням автора відобразити в терміні сутність таких речень, для розуміння яких варто здогадатися про пропущені члени речення. В. Сімович називає їх промовчаними чи еліптичними реченнями, при цьому їх тлумачення подано через поняття неповного речення, хоча до промовчаних речень В. Сімович уналежнює і власне-неповне речення (*За панами панства - панство (стоїть) У сріблі та глаті* (Т. Шевченко). *Чим далі (підеш) в ліс, тим (буде, побачиш) більше*

дров (Нар. тв.)) і привітання (*Добрий день (бажаю)!*). А Ю. Шерех підкреслює, що не потрібно уважати за неповні речення традиційні мовні формули типу *Добридень!*», оскільки вони є згустками мовного етикету, то є всі підстави відносити їх до еквівалентів речення обох головних членів речення, або без присудка. Послідовне вживання терміна «неповне речення» в українському мовознавстві поширено у 20-30-і роки ХХ ст.

За умовами пропуску головних чи обов'язкових членів речення неповні речення поділяють на кілька видів: *власне-неповні* та *еліптичні*. Власне-неповні поділяють на контекстуальні, ситуативні, парцельовані й *обірвані*.

2.1. Контекстуальні неповні речення. Контекстуальні неповні речення – це такі неповні речення, у яких пропущено член або члени повідомляють у тексті іншим реченням, найчастіше попереднім, пор.: *Ідуть заробітчани... Йдуть та й ідуть, чорні, похилі, мокрі, нещасні... Йдуть і зникають у сірій безвісті* (М.Коцюбинський) (у двох останніх реченнях пропущено підмет).

2.2. Ситуативні неповні речення. Ситуативні неповні речення – це речення, у яких головний чи другорядний член пропущено тому, що в ситуації мовлення він мається на увазі і немає потреби його називати. Ситуативними неповними реченнями переважно змальовується життєва ситуація і читач сприймає її ніби зримо: *-Де ж ті книжки? - Та ось, у кошику.* (А. Шиян) (у другому реченні пропущено підмет *книжки* і наявний нульовий присудок *знаходяться*, його показником є обставина місця *у кошику*). Ситуативні речення широко вживають у діалогічному мовленні, прямій мові, їхній зміст часто допомагає зрозуміти ситуація.

2.3. Парцельовані речення. В українському мовознавстві здебільшого парцельовані структури називають «приєднувальними конструкціями», хоча їх не можна

ототожнювати, тому що приєднання – це суто мовленнєве доповнення змісту речення, а парцеляція – це мовленнєве членування єдиного системного цілого.

З-поміж парцельованих структур можна виділити: 1) парцельовані сурядні частини – повні за структурою: *Настала тривожна весна. Знову тривожно стало на серці* (О. Слісаренко); 2) неповні парцельовані конструкції, що виражаються однорідними членами. Така однорідність може характеризуватися уточнювальним, пояснювальним аспектом, пор.: *Ми скликали зібрання виборців і він представлявся виборцем. Промовляв* (І. Франко). *Я старий чоловік. Бідний чоловік* (І. Франко); 3) власне-парцельовані конструкції, що становлять граматично залежні компоненти попереднього речення, один або кілька його другорядних членів. Інтонаційно оформляються як окремі речення з метою комунікативного навантаження: *Я скучила за дивним зойком слова. Мого народу гілочка тернова* (Л. Костенко). Часто буває важко розрізнити різновиди парцельованих конструкцій, що мотивується перетином їхніх комунікативно-стилістичних завдань.

До неповних речень має відношення лише парцеляція простого речення. Поняття парцеляції є широким, охоплюючи різноманітні площини членування простого і складного речення з метою членування єдиного інформативного тла. Варто чітко розмежовувати парцельоване речення та приєднувальну конструкцію.

2.4. Обірвані (незакінчені) речення. З проблемою неповного речення пов'язано питання про обірвані речення. Обірвані речення – це конструкції, що є незавершеними через певні ситуативно-прагматичні чинники. Такі речення є незакінченими у змістовому, структурному, в інтонаційному плані. Уналежнення таких утворень до контекстуально неповних мотивоване тим, що вся інформація компенсується попередніми

реченнями – контекстом, пор.: *Я не Ганна, Не наймичка. Я... Та й онімiла* (Т. Шевченко) (в обірваному реченні *Я...* не названо присудка з означенням *твоя мати*, що є відомим з усього попереднього тексту).

2.5. Еліптичні речення. Еліптичними є такі неповні речення, у яких уява про пропущений член речення безпосередньо встановлюється з власного змісту та будови, насамперед із значення та форми синтаксично залежного слова: *Попрощався - й надвір* (І. Гнатюк) – пропущено *поспішив, кинувся, пішов, побіг*; *У Львові – нове товариство* (З газ.) – пропущено *створилося, постаю*.

З-поміж еліптичних неповних речень можна виділити:

1) речення з еліпсом присудка (або головного члена односкладного речення), що має значення дієслова руху, переміщення в просторі: *А москалі їй назустріч, Як один, верхами* (Т. Шевченко). *Оставайся шукать батька. А я вже шукала... Та в ліс з иіляху, як навісна* (Т. Шевченко) – пропущено дієслово типу *ідуть, кинулась, побігла, подалась*; *Так мати мерцій до хазяїна мене, в село одного* (А. Тесленко);

2) речення з еліпсом присудка (або головного члена односкладного речення) на позначення наказу, просьби, побажання, заклику, привітання, прокляття, подяки, запитання і под., пор.. *З приїздом.* (усвідомлюється відсутність дієслова, оскільки іменник у родовому відмінку або орудному сприймається тут придієслівно), тобто *Вітаю вас з приїздом! Я вітаю з приїздом! Доброго здоров'я!*

3) речення з еліпсом присудка (головного члена односкладних речень), що має значення буття: *Але раптом – тривога* (О. Довженко). *Пил і вітер в обличчя* (В. Сосюра). *Мене всі потроху не любили за мій язик. Все, що на умі, то й на язиці* (Панас Мирний);

4) речення з еліпсом присудка (або головного члена

односкладного речення) зі значенням мовлення: *Мати до малої: «А ти не прислухайся, Катре, сти»* (С. Васильченко);

5) речення з еліпсом присудка (або головного члена односкладного речення) із значенням сприймання (дієслова типу *бачити, глядіти, дивитись, роздивлятись, запримітити, чути, відчути, сприйняти* і под.);

6) речення з еліпсом дієслова-присудка (або головного члена односкладних речень), що узвичаїлись як виразники запитання: *Чого ви? - спитав старий учитель* (О. Слісаренко);

7) речення з еліпсом підмета у двоскладному реченні або додатка у двоскладному чи односкладному реченні: *Так ти почав такої?* (О. Копиленко);

8) односкладні речення з еліпсом предикативного компонента типу *можна, треба, необхідно* за умови наявності інфінітива, зрідка – його відсутності: *Йти лиш в хату...* (Т. Шевченко);

9) односкладні речення з еліпсом інфінітива – за наявності предикативного слова: *Людині треба з горем на люди* (Панас Мирний).

2.6. Вільні синтаксеми. На межі між повними та неповними реченнями перебувають вільні синтаксеми. Вони є неподільними семантико-граматичними утвореннями, що в готовому вигляді беруть участь у побудові будь-якого речення і стають його конструктивною частиною, пор. заголовки статей: *У тісному зв'язку з життям. На крилах пісні. Грам до грама. На порозі весни. Через маленький сірничок.* (З преси).

Вільні синтаксеми відрізняє від неповних речень те, що для них не властивими є головні члени, які так чи інакше можуть відновлюватися. Здебільшого назва статті виступає темою, а саме в таких випадках найчастотнішими постають вільні синтаксеми, які своїм змістом співвідносяться з текстом статті як частина з цілим, але в цьому разі частина є відносно завершеним актуалізованим компонентом, тому зміст статті виступає ремою, оскільки він є

найбільш значущим під час розкриття заявленої у назві проблеми. Саме в цьому виявляється спорідненість вільних синтаксем із неповними реченнями контекстуального типу.

3. Слова-речення: поняття й типи.

Особливий тип речень становлять *слова-речення* — синтаксичні конструкції з одного слова чи з нерозкладного словосполучення, що не може поширюватися за допомогою пояснювальних слів.

У функції слів-речень можуть виступати частки, вигуки, нерозкладні словосполучення (фразеологізми) тощо (С. Бевзенко).

Слова-речення (нечленовані речення) — це особливі структури, основною ознакою яких є нечленованість, відсутність поділу на головні та другорядні члени. Тому ці речення перебувають поза межами двоскладних і односкладних. Здебільшого терміни «слова-речення» і «нечленовані речення» використовують як синоніми. Н. Шведова термін «слова-речення» застосовує до окремих словоформ чи поєднань слів, що закріпили за собою певну комунікативну функцію і вимовляються з відповідною інтонацією. І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська називають ці утворення *комунікатами*.

Слова-речення передають реакцію мовця на висловлення співрозмовника. Тому цілком слушним є міркування І. Вихованця про те, що в ізольованому вжитку слова-речення втрачають свою інформативну вартість. Без зв'язку з відповідним контекстом вони не мають комунікативної сили.

Слова-речення вживають переважно в діалогічному мовленні, а в монологічному лише тоді, коли мовець стверджує, заперечує чи оцінює сказане ним.

За значенням і функціями в мовленні серед слів-речень виокремлюють такі групи:

1) *стверджувальні*, що виражають згоду мовця з чиймись або власними висловлюваннями, твердженнями, діями (*так, еге, еге ж, авжеж, атож, гаразд, добре, правильно, звичайно* тощо): – *На фабрику? – Атож; – Так, оце ви прямо з трактора? – Еге;*

2) *заперечні*, що вживаються для вираження незгоди мовця з чиймись чи власними висловлюваннями, діями тощо (*ні, ні- ні*): – *А курей на буряки вивозили? – Ні!; З хлібом нікого не зустрічав? – Ще ні;*

3) *спонукальні* — спонукання, що містять наказ, заклик до дії, прохання тощо (*гайда, геть, годі, марш, цить, доволі, тпру* тощо): – *Цить! – крикнула Пріська, підіймаючи голову; Свічка: Геть!;*

4) *емоційні та емоційно-оцінні*, що слугують для вираження емоції, емоційного реагування на почуте (*Ого! Тьфу! Добрий вечір! Прощавай! тощо*): *Ей, таке питаєш; – Добрий вечір! Обидві жінки відповідають йому: Добрий вечір!;*

5) *питальні*, що виражаються здебільшого стверджувальними, заперечними або спонукальними словами, вимовленими з питальною інтонацією: – *Яка радість у нас, Дмитре! – Невже?; – Так? – запитав я.*

ЛЕКЦІЯ № 8-10

Просте ускладнене речення

1. Поняття про просте ускладнене речення.
2. Однорідні члени речення: поняття, смислові відношення між однорідними компонентами. Однорідні й неоднорідні означення.
3. Відокремлені члени речення.
4. Закономірності вияву порівняння у структурі простого українського речення.

5. Звертання: поняття, засоби вираження, структура, пунктуація й функції.
6. Вставні конструкції: поняття, семантика, структура.
7. Поняття, структура й функціональне навантаження вставлених конструкцій.

Література

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис: навч. посібник / С. П. Бевзенко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 124 – 146.
2. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 211 – 220.
3. Козленко І. Українська пунктуація: навчальний посібник / І. Козленко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – С. 86-111, 142-143.
4. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення / А. К. Мойсієнко. – К. ПП Я. Січовик, 2006. – С. 6 – 222.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник / К. Ф. Шульжук. – К.: Академія, 2004. – С. 150 – 175.

1. Просте ускладнене речення успадковане ще праслов'янською мовою з індоєвропейської прамови, частково розвинулося на власне слов'янському ґрунті на основі поступової зміни синтаксичних функцій деяких іменних форм; і, як наголошує О. Мельничук, рушійною силою цієї зміни була потреба у вираженні за допомогою речення дедалі складніших думок, у яких поряд з основною дією чи станом відображалися ще й інші дії чи стани, безпосередньо пов'язані думкою з основною дією чи станом.

Ускладнене речення — особливий структурний різновид простого речення. Під ним розуміють таке просте речення, яке

ускладнене однорідними членами, звертанням, відокремленими зворотами, вставними та вставленими конструкціями.

Прості ускладнені речення посідають проміжне місце між простими й складними реченнями. За структурою до простих речень ближчі речення, ускладнені однорідними членами та звертаннями, до складних — зі вставними та вставленими конструкціями. Центральне місце посідають речення з відокремленими членами. Щоправда, щодо місця речень із однорідними присудками в загальному ланцюгу структури речення в синтаксичній літературі існують різні погляди. Так, у європейській граматичній традиції, до якої схильні приєднатися й деякі українські синтаксисти, речення з однорідними присудками, вираженими дієсловом, при одному підметі розглядають як один із різновидів складного речення, що дістав назву «стягнене речення». Проте цей погляд потрібно вважати безпідставним, оскільки предикативний центр, що є організаційним засобом будь-якого речення, у них все-таки один.

2. Проблема однорідних членів речення в традиційній граматиці розв'язувалася без суттєвого порушення закономірності співвідношення речення й судження. Тому логічно обґрунтованим постав термін «злиті речення», під яким мали на увазі саме однорідні члени речення. Уперше в цьому розумінні термін «злиті речення» використав М. І. Греч (1834). Розвиваючи погляд М. І. Греча, Ф. І. Буслаєв речення з однорідними компонентами вважає злитими, підкреслюючи, що підмети, присудки, слова означальні, додаткові та обставини, які ускладнилися таким чином від злиття речень, називаються злитими на противагу простим. Наприклад, у реченні *Салнце светит* підмет простий, а в реченні *Солнце и луна светят* підмет злитий (Буслаєв, 1956). Уперше в русистиці відмовився від терміна «стягнені речення» чи «злиті речення», Д. М. Овсянко-Куликовський, який, проте, не запровадив іншого терміна, в одному випадку він називає їх

«одинакові частини речення», а в іншому – «рівнозначні частини всередині речення».

Від О. М. Пешковського бере початок врахування речової подібності однорідних членів речення та їхньої граматичної тотожності. Водночас О. М. Пешковський уперше в лінгвістичній науці вводить термін «однорідні члени речення», під якими мав на увазі члени речення, що поєднані чи могли б бути без зміни граматичного смислу з'єднані сполучниками.

Отже, на думку сучасного київського мовознавця А. Мойсієнка, *однорідні члени речення* як структурний і смисловий компонент простого ускладненого речення характеризуються ідентичністю синтаксичної позиції, однофункціональністю; об'єднані між собою сурядним зв'язком; вони при цьому перебувають в однакових синтаксичних відношеннях із будь-яким іншим членом речення.

Проблемним на сьогодні є тлумачення обсягів однорідності. Ряд лінгвістів вважає, що однорідними можуть бути будь-які члени речення – головні й другорядні (поширювальні). Інші науковці схильні до думки, що однорідними не можуть бути присудки, оскільки їм притаманна конститутивна функція (В. А. Белошапкова, подібний погляд обстоює Н. Ю. Шведова та ін.). Ще інші вчені шукають компроміси. Так, Н. С. Валгіна вважає, що всі речення з кількома присудками можна поділити на три основних різновиди: 1) прості речення з однорідними присудками (*Якось вночі грізно зітхнула і грохнула Нева* (К. Паустовський)); 2) речення з більш самостійними присудками (*Зранку ще дванадцять середняків, одумавшись за ніч, принесли заяви, пригнали худобу* (М. Шолохов)); 3) складні речення (*З гілок весело кранотіла, а з дахів бігла вода* (Л. Толстой)).

Однорідними можуть бути як головні, так і другорядні члени речення.

Однорідні члени можуть бути непоширеними (простими),

що виражені окремими словами з прийменниками чи без них і поєднані сполучниками чи однією лише інтонацією (пор.: *Зацвіли груші і яблуні. Заспівали, защебетали пташки.*) і поширеними, що мають при собі пояснювальні слова (напр.: *По небі літали вогняні стріли, червоні змії, цілі клубки полум'я*), причому в тому самому реченні поряд можуть стояти як непоширені, так і поширені однорідні члени (напр.: *Подивилась Олеся, подумала, зачинила віконце й вийшла.*

Здебільшого однорідні члени речення виражені однією частиною мови й однаковими її формами, але можуть бути й морфологічно різнорідними, тобто вираженими різними частинами мови та різними формами їх. Так, у реченні *Говорила моя бесідниця дрібно, швидко, тонким сопрано, перебиваючи себе раз у раз* однорідні обставини способу дії виражені прислівниками (*дрібно, швидко*), іменником (*сопрано*) та дієприслівником (*перебиваючи*); пор. також однорідні означення в реченні *А душа нашої людини проста, без хитрощів* (О. Корн.), виражені прикметником (*проста*) та іменником з прийменником (*без хитрощів*).

В одному реченні може бути не один, а кілька рядів однорідних членів. Наприклад, у реченні *Легка, біла, прозора постать, що з обличчя нагадує Мавку, з'являється з-за берези і схиляється над Лукашем* (Л. Українка) два ряди однорідних членів: означення *легка, біла, прозора* належать до підмета *постать* і присудка *з'являється й схиляється*.

Між однорідними членами речення можуть встановлюватися такі основні типи семантико-синтаксичних відношень: 1) єднальні, 2) зіставно-протиставні, 3) розділові, 4) приєднувальні, 5) пояснювальні.

Не виступають однорідними: 1) повторювані слова, що вживаються в реченні зі спеціальною стилістичною метою – підкреслення кількості предметів, тривалості перебігу дії, вираження

експресивності, емоційності. Такі структури виступають одним членом речення: *Усе дозволено! Все можна! А десь на дні у глибині хтось тужить-журиється тривожно* (В. Еллан); 2) повторювані однакові форми, що об'єднуються частками *не, так: так не так. читати так читати, хоч не хоч* і под.; 3) сполучення з двох дієслів, одне з яких виступає лексично неповнозначним (такі утворення є стилістично марковані і належать до усно-розмовного стилю): *візьму та й піду; піду та й подивлюся*; 4) стійкі сполучення з парними сполучниками: *ні те ні се, і сміх і гріх, ні слуху ні духу* (в таких випадках кома не ставиться).

Єднальні відношення. Єднальні відношення охоплюють різні відтінки смислових стосунків між однорідними членами.

Відношення єднальності між однорідними членами речення можуть реалізовуватися і за допомогою сполучників сурядності - єднальних, і без сполучників. Найчастотнішим у вжитку виступає сполучник *і*, який може бути поодиноким і повторюваним. Повторюваність витворює ознаку незакінченості того чи того ряду однорідних членів речення, а поодинокий вжиток сполучника *і* наголошує, що ряд закінчився, незважаючи на те, чи він з'єднує два компоненти, чи вживається тільки перед останнім: *У на тім рушникові оживе все знайоме до болю: і дитинство, й розлука й твоя материнська любов* (А. Малишко).

Зіставно-протиставні відношення виражають об'єднання двох несумісних, протилежних, контрастно-несумісних однорідних членів речення. Такі однорідні компоненти утворюють замкнені ряди, їхня однорідність постає всупереч логічному значенню членів речення. Здебільшого зіставно-протиставні відношення виражаються за допомогою сполучників *а, але, зате, проте, однак, та* (в значенні *але*) та ін.

Розділові відношення виражають семантику роздільності, чергування, взаємовиключення понять. Вони реалізуються за допомогою сполучників *або...або, чи...чи, не то...не то, чи то...чи*

то, то...то та ін., пор.: Не то вітер, не то дощ раз по раз зривався з чорного виднокола (М. Пономаренко).

Приєднувальні відношення відображають особливості постання однорідних членів речення у процесі мовлення про різні речі, продовження ряду виникає як щось додаткове. Приєднувальні відношення реалізують за допомогою сполучників *і (а) також; і так само, причому, також, а потім, а ще й, а іноді й, а часом і, та й ще; також, навіть: Я почав працювати на заводі з натхненням і також з ентузіазмом* та ін.

Пояснювальні відношення виражають семантику пояснення поняття, вираженого попереднім членом речення. Пояснювальні відношення реалізуються за допомогою сполучників *тобто, цебто, себто, пор.: Геологи все більше уваги приділяли верхньому шару ґрунту, оскільки сподівалися саме тут віднайти хоча б слабкі жили нафти, газу, тобто вартісних корисних копалин* (З газ.).

Узагальнювальні слова вживаються при однорідних членах речення, які пов'язуються перелічувальною інтонацією (без сполучників) або єднальними сполучниками й інтонацією, а зрідка — розділовими сполучниками й інтонацією: *І підходять усі по черзі: то дівчина жива, то хлопець стрункий, то велетень гордий...* Щодо однорідних членів узагальнювальні слова можуть перебувати як у препозиції, так і в постпозиції: *Усе блищало на ньому: руде волосся, густе ластовиння, чищена цеглою мідь; Сором, досада, злість — усе разом прилило йому в голову; На йому була проста одежа: широкі крамні сині штани, біла сорочка й чорна смушкова шапка; Він бачив її скрізь: і в прозорій, як скло, і, як скло, дзвінкій хвилі, і в гарячому, блискучому на сонці камені; На річці, в лісі, на полі — усюди німо, тихо.* При узагальнювальних словах залежно від позиції можуть вживатися тире (якщо вони стоять у постпозиції) або двокрапка (якщо вони перебувають у препозиції).

Узгоджені означення, виражені прикметниками і дієприкметниками, характеризуючи спільний для них член речення, можуть бути однорідними й неоднорідними. **Однорідними означення** є тоді, коли кожне з них безпосередньо характеризує означуваний іменник. Вони пов'язані між собою інтонацією перелічування, і між ними можна поставити сполучник *і*. Здебільшого однорідні означення можуть характеризувати предмет із якогось одного боку, хоча можуть вказувати і на різні видові ознаки, поєднані спільною ознакою у реченні. Наприклад, у реченні *Міцних, вузлуватих, потрісканих рук Не спинить ні гамір, ні гомін, ні стук* (М. Рильський) різні видові ознаки (*міцні, вузлуваті, потріскані*) характеризують поняття з однією родовою ознакою «робочі руки».

Неоднорідними означення є тоді, коли вони, відносячись до якогось іменника чи субстантивованого слова, пояснюють його з різних сторін: *Косарі вмиваються до сонця чистою студеною водою з голубої доброї криниці* (М. Рильський). Щоправда, у художній літературі однорідними нерідко бувають слова з переносним значенням — епітети, метафори тощо: *Холодний, колючий вітер гнав низько над землею важкі олов'яні хмари* (В. Куч.).

3. Відокремлення — це семантичне (змістове) та інтонаційне виділення другорядних членів речення з метою посилення їхнього змісту та значення, надання їм певної самостійності. Відокремлені члени речення уточнюють висловлену думку, конкретизують опис дії, дають поглиблену характеристику особи чи предмета, вносять у речення експресивне забарвлення.

Як уже зазначалося, члени речення відокремлюються за допомогою інтонаційного виділення, тобто, якщо відокремлений член стоїть не на початку речення, перед ним підвищується голос, робиться пауза, а також зосереджується фразовий наголос,

властивий для інтонаційно-змістових відрізків, на які розчленовується речення. На письмі відокремлені члени речення відділяють розділовими знаками (комами, зрідка тире). Варто також згадати, що відокремлені члени речення не утворюють словосполучень з пояснюваними (означуваними) словам.

Відокремлюватися може будь-який другорядний член речення, а також кілька другорядних членів, пов'язаних сурядним зв'язком.

Загальні умови відокремлення другорядних членів речення такі: 1) порядок слів, від якого залежить відокремлення означень, прикладок, обставин; 2) ступінь обтяженості члена речення залежними словами, що впливає на відокремлення означень, прикладок, обставин і додатків; 3) уточнювальний характер одного члена речення щодо іншого, що має значення для відокремлення означень, прикладок, обставин, додатків; 4) семантичне навантаження члена речення, що зумовлює відокремлення означень, прикладок, обставин.

Відокремлені означення — це виділені інтонацією (і пунктуацією на письмі) члени речення, що виступають у функції означення.

Відокремлюватися можуть як узгоджені, так і неузгоджені означення.

Відокремлення узгоджених означень залежить від ступеня, міри їхньої поширеності, позиції щодо пояснюваного (означуваного) слова-іменника, від його морфологічної природи. Відокремлюватися можуть узгоджені означення, виражені як одиничними прикметниками і дієприкметниками, так і прикметниковими й дієприкметниковими зворотами.

1) узгоджені означення найчастіше відокремлюють у таких випадках: постпозитивні означення (два і більше), виражені прикметниками, що пояснюють іменник чи займенник: *Корови розбрелися по луці, гладкі, сочисті, як і траві; Іще довго Горпина*

чула дитячий плач, жалкий та болісний;

2) постпозитивні непоширені означення, виражені прикметником або дієприкметником, які, крім атрибутивного, мають додаткове обставинне значення: *Давид, поривний, схватив будьонівку з ключки і — до дверей*; пор. також означення, ускладнені порівняльним зворотом, а також підрядним реченням: *З-за хати вибігла суха собака, кудлата, як вівця*;

3) постпозитивні, а також препозитивні означення, виражені прикметником і дієприкметником, а також прикметниковим і дієприкметниковим зворотом, якщо вони належать до особових займенників: *Розумна, дотепна, товариська, невтомна, добра завжди і в усьому щира, вона користувалася загальною любов'ю і вчителів, і учнів; Я мислю про тебе, безсонну, в тривогу повиту*;

4) препозитивні означення (як поширені, так і непоширені), які поряд з атрибутивним мають додаткове обставинне значення: *Переляканий, без шапки, запорошений снігом, мчався Василько по дорозі назустріч холодному вітрові; Налита сонцем і вітрами, хлюпоче веслами весна*. Особливо часто відокремлюються у таких випадках дієприкметникові звороти.

Відокремлення **неузгоджених** означень пов'язане з мірою їхньої поширеності (обсягом відокремлюваної групи), морфологічним вираженням, лексичним значенням означуваного (пояснюваного) слова, а також із синтаксичними умовами контексту. Узгоджені означення, виражені іменниками у формі непрямих відмінків із прийменниками, а зрідка й без них, відокремлюються, якщо треба підкреслити виражене ними значення: *Прибували з моря рибалки, стали виходити на берег, у своїх зюйдвестках, у важких рибальських чоботях*.

Завжди відокремлюються неузгоджені означення, виражені іменниками, якщо вони виступають поряд з узгодженими: *Перед очима в Маланки витала левада, зелена, весела, над річкою; З воза виставилося покарбоване обличчя бабусі, з пов'язаною*

чорним платком головою.

Поширене неузгоджене означення завжди відокремлюється, якщо воно стоїть після означуваного іменника: *Яків, з розстебнутим коміром сорочки, лежав на траві і дивився в небо;* пор. також у поєднанні з узгодженими означеннями: *На призьбі сиділа його мати, Маруся Джериха, вже немолода молодиця, бліда, з темними очима, з сухорлявим лицем.*

Відокремлюються також неузгоджені означення, які належать до особових займенників, причому нерідко виступають поряд із відокремленими узгодженими означеннями: *Маленька й метушлива, з чубчиком на стриженій голові, з ластовинням на кінчику гострого пташиного носа, вона нагадувала скуйовдженого березневого горобця.*

Відокремлені прикладки

Відокремлюватися можуть і препозитивні, і постпозитивні прикладки, як поширені, так і непоширені, що виражені іменником чи субстантивовано або словосполученням. Основне (атрибутивне) значення відокремленої прикладки нерідко ускладнюється додатковим обставинним значенням.

Найчастіше відокремлюються:

1) поширені прикладки, що стоять після власної назви: *Ярина, Дмитрова мати, звеліла йому сидіти дома* (М. Коцюбинський);

2) поширені прикладки, що стоять після означуваного слова: *Поміж людьми ходила чутка, що молодиця – його небога – сестрина дочка – з далекого села* (П. Мирний);

3) пре- і постпозитивні прикладки, що належать до особового займенника: *На ослінчику вона, матуся, сидить* (А. Тесленко);

4) прикладки – власні назви при загальній назві: *Потім устав із свого місця найстарший у зборі, Захар Беркут* (І. Франко);

5) прикладки – загальні назви при власній назві: *Один лише Ярема Бобир, наш родич по дідовому коліну, не постраждав у цій пригоді* (О. Довженко);

б) прикладки, які приєднуються до означуваного слова (іменника) за допомогою сполучників *або, чи, тобто, щобто, як* та інших уточнювальних чи роз'яснювальних слів, зокрема часток, прислівників, різних прийменниково-іменникових конструкцій (*як-от, а саме, зокрема, особливо, навіть, переважно, родом, на імення, на прізвище* тощо): *Вальдшнеп, або лісовий кулик, – благородна птиця темно-рудуватого кольору, з довгим дзьобом і довгими ногами* (О. Вишня); *Подекуди блищав білий дрібний баламут, чи скумбрія* (І. Нечуй-Левицький).

Розгорнуті прикладки зі сполучником *як* відокремлюються не завжди: якщо перед прикладкою стоїть сполучник *як* і він не має відтінку причинності, то кома перед ним не ставиться і прикладка з пояснювальними словами не відокремлюється: *Мова як особлива система знаків; Предикат як центральна синтаксема речення.*

Уточнювальні чи роз'яснювальні слова (сполучники, прислівники, частки) не лише приєднують прикладки до означуваного слова, а й слугують синтаксичним засобом відокремлення.

Відокремлені додатки – це виділені інтонаційно (а на письмі за допомогою пунктуації) відмінкові форми іменників з прийменниками чи прислівниковими сполученнями (*крім, окрім, особливо, зокрема, у тому числі, за винятком, замість, на відміну від, включаючи, не рахуючи* тощо), які мають значення включення, винятку, заміни: *Я не знаю нічого ніжнішого, окрім берези* (Л. Українка); *Замість сіней, Пилип зробив сяку-таку примостку* (П. Мирний); *Ягід навколо, особливо дикої малини, була сила-силенна* (О. Донч.). Якщо прийменник *замість* вживається у значенні *за*, то додаток із ним не відокремлюється: *Замість квіток шаблі, списи виблискують в долині* (П. Тичина).

Відокремлені обставини — це виділені за допомогою інтонації й пунктуації члени речення, що виступають у функції різних обставин. Морфологічно відокремлені обставини виражаються: а) дієприслівниками чи дієприслівниковими зворотами; б) прийменниково-відмінковими формами іменників; в) прислівниками.

Найпоширенішим різновидом відокремлених обставин є дієприслівниковий зворот: *Оглядаючи всі віконниці од вулиці, вона приклала часом до вікна вухо і напружено слухала* (М. Коцюбинський).

Відокремлюватися можуть також обставини, виражені дієприслівниками без пояснювальних слів. Найчастіше це буває, якщо:

- дієприслівник у реченні стоїть перед дієсловом: *Падаючи, дерево порвало проводи радіомережі* (Л. Дмитренко);

- у реченні є два або кілька дієприслівників, що залежать від одного дієслова: *Щохвили творим ми нове життя, йдучи, співаючи і мислячи* (В. Винниченко);

Зрідка можуть відокремлюватися також обставини, виражені прислівниками, якщо вони уточнюють значення попереднього обставинного слова: *Колись, давненько вже, поїхав я навесні до одного мого доброго приятеля* (О. Вишня); *Ген-ген за городами, внизу, луки зелено-жовті* (А. Головка).

Нерідко відокремлюються обставини, виражені іменниками в непрямих відмінках з прийменниками, які можуть бути як непоширені, виражені одним іменником з прийменником, так і поширені пояснювальними словами. Обставини, виражені іменниками в непрямих відмінках із прийменниками, відокремлюються тоді, коли їх треба виділити серед інших членів речення, надавши їм більшого семантичного навантаження.

Обставини, виражені іменником, можуть стояти на початку, в середині і в кінці речення. Завжди відокремлюються обставини

зі значенням допустовості, виражені іменником із прийменником *незважаючи на, наперекір, усупереч*: **Всупереч зовнішній легковажності**, Люба напрочуд чесно уміла зберігати таємниці (О. Гончар); **Сікач, незважаючи на свою чималу вагу і короткі ноги**, дуже прудко бігає (О. Вишня); **Чіпка, наперекір світові і людям**, якийсь веселий, радий (П. Мирний).

Нерідко також відокремлюються обставини: 1) місця, виражені іменником з прийменником, що уточнюють значення попереднього обставинного слова: **Там, за горами**, давно вже день і сяє сонце (М. Коцюбинський); 2) часу, виражені іменником з прийменником, що також уточнюють значення попередньої обставини: **Це було літом, саме в жнива** (М. Коцюбинський); 3) причини, виражені іменниками з прийменниками *завдяки, за, внаслідок, згідно з* та ін.: **Завдяки розповідям Ференца**, він добре уявляє собі внутрішнє розташування готелю (О. Гончар); 4) умови, що означають або зовнішню обставину, у якій перебуває предмет, або внутрішній (психічний чи фізичний) стан, у якому перебуває особа: **Серед ночі, при тяжкім болі тіла**, всі денні пригоди ставали перед ним, як те страховище (П. Мирний).

4. Теорія відокремлених членів речення безпосередньо пов'язана з особливим різновидом ускладнення речення – **порівняльними зворотами**, які сьогодні в синтаксичній науці іменують по-різному: синтаксична конструкція з порівняльною семантикою, порівняльна конструкція, порівняльний зворот тощо. Порівняння як таке наявне в багатьох синтаксичних фігурах імпліцитно, але його структурний та семантичний вияв часто ототожнюють із власне-реченневим утворенням.

Традиційна граматики XIX століття та й на початку XX століття уподібнювала порівняльні звороти й підрядні порівняльні речення (див. праці Ф.І. Буслаєва, В. О. Богородицького та ін.). Яскравим прикладом цього може бути

вирізнення В. О. Богородицьким особливого різновиду підрядних частин – уподібнювально-порівняльних. Подібний погляд розвивали О. О. Шахматов, О. М. Пешковський, Л. А. Булаховський.

Порівняльний зворот – це відокремлений член речення, який уживають у реченні зі спеціальною семантико-синтаксичною функцією. Варто пам'ятати, що порівняльний зворот може бути виражений: 1) іменником: а) у називному відмінку: *Дуб стоїть, як воїн*; б) у непрямому відмінку: *Треба навчитися шанувати свою Батьківщину, як матір* (А. Яна); 2) прикметником: *Повітря тут у видолінку особливо прозоре, наче сонце* (В. Пономаренко); 3) займенником: *Волю першу твою виконаю, як мою*; 4) дієприкметником: *Микола раптово пішов, а Марія залишилась стояти, як вкопана* (В. Підмогильний); 5) дієприслівником: *До хати, наче рятуючись, вбіг Миколка* (В. Підмогильний); б) числівником (комплексивним словосполученням): *Всі, як один, вони повернулись дорідного села* (З газ.); 7) прислівником: *Далекий ліс також видавався не сірим, як раніше, а бархатно-чорним* (О. Десняк).

Твердження про те, що порівняльний зворот може бути виражений відмінюваною формою дієслова (*Харитон тряс великою палицею, наче проказував, погрожував комусь* (Я. Хоян)), належить О. Г. Рудневу і є не зовсім коректне. Очевидно, у таких випадках із повним правом можна говорити про самостійну підрядну частину, оскільки конститутивним компонентом речення постає відмінювана форма дієслова.

Порівняльний зворот може виконувати різні синтаксичні функції: 1) порівняльного означення: *Наче зачарований, дивився Василько на вогонь, дивився не кліпаючи* (В. Підмогильний); 2) порівняльної обставини: а) мети: *У цей час, наче на сміх, зайшов до передпокою вітчим і щось почав розповідати...* (А. Яна); б) часу: *Ганна була такою ж стрункою та привабливою, як*

колись (О. Донченко); в) місця: *Рівний голос батька лунав з лісу, наче з якогось приймача* (Ф. Маківчук); г) способу дії: *Ліс трепетав, тривожтеся, як велика, стомлена людина* (В. Чемерис); г) причини: *Василина повільно, наче побоючись, повернулася до нього* (І. Нечуй-Левицький); 3) порівняльної прикладки: а) до підмета: *Справжнє почуття, воно, як наче золотавий промінь, завжди проб'є душу своїм поривом* (А. Яна); б) до присудка: *Устина не плакала, але була сумна, наче хвора, й обличчя у неї все потемніло* (І.Багрянний); в) до означення: *Іван поступово заглиблювався у високий, наче мокрий ще від вранішньої роси, очерет* (В. Підмогильний); г) до додатка: *Липами було обсаджено весь майдан, наче суцільним частоколом* (Остап Вишня); г) до обставин: *Раптом донісся до неї звідкись, наче здалеку, його такий милий і рідний голос* (М.Івченко); 4) порівняльного присудка: *Вийшовши з вулички, Гнат наче впірнув у море білого світла* (М. Коцюбинський).

Не варто сплутувати порівняльний зворот у функції головного чи другорядного члена речення в його актуалізованій функції і порівняльний зворот у супровідній семантико-синтаксичній функції. У цьому випадку порівняльний зворот не виділяється комами. Він може виконувати функцію: 1) підмета: *З від'їздам Романенка у Соні наче камінь спав з душі* (М. Івченко); 2) присудка: *Два величезних пароплави наче запалили море* (Ю. Смолич); 3) іменної частини складеного присудка: *Я вам наче рідний* (М. Івченко); 4) додатка: *Після зустрічі з сином зараз ношу наче пудовий камінь на серці, що воно таке. Бог знає* (О. Слісаренко). Інколи порівняння набуває смислу ідіоматичного прислівникового виразу: *Дощ ллє наче з відра*.

Порівняльний зворот ні в якому разі не можна ототожнювати з неповною підрядною частиною.

5. Звертання. У лінгвістиці до визначення статусу звертання та його функціонального навантаження існує кілька підходів.

Одним із найпоширеніших і методично апробованих, репрезентованих у більшості вишівських та шкільних посібників, постає кваліфікація звертання як такого, що членом речення не виступає. Водночас існує думка, що кличний відмінок поряд із називним «стоїть не поза ним (реченням – А.Загнітко), а в ньому» (О. Потебня). О.О.Потебня звернув увагу також на те, що кличний відмінок у реченні узгоджується з 2-ю особою дієслова, тому є всі підстави вважати кличний відмінок також 2-ю особою. Погляди О. О. Потебні творчо розвивали і поглиблювали Є. К. Тимченко, І. К. Кучеренко та ін. Починаючи від Ф. І. Буслаєва, який увів поняття «звертання», здебільшого під ним мають на увазі компонент, що виступає засобом вираження відношення між мовцями. Інколи кваліфікують звертання як поширювач речення (Н. Ю. Шведова), що створює синтагми з іншими словами речення.

Постає спроба тлумачити звертання подібно до вставних одиниць як комунікати (О. Б. Сиротиніна). Подекуди це твердження уточнюють і звертання визначають як кличні комунікати (І. Слинько).

Звертання — слово чи сполучення слів, що називає особу чи предмет, до якого звернено мову. Звертаннями слугують власні імена людей, назви осіб за спорідненістю, становищем у суспільстві, професією, заняттям, посадою, званням, назви чи клички тварин, назви предметів чи явищ неживої природи, зазвичай персоніфіковано (уособлено), географічні назви тощо (С. П. Бевзенко).

Звертання найчастіше виражається іменником у кличному відмінку, що в множині, та в іменниках середнього роду збігається з формою називного відмінка: *Кріпися, мати...* (А. Шиян). У деяких випадках звертання може бути виражене й іменником, субстантивованим прикметником, дієприкметником, числівником у формі, що збігається з формою називного відмінка: *Світи нам,*

день, безсмертними вогнями, шуміть, сади, роди зерно, земля!
(В. Сосюра).

За структурою звертання бувають *непоширені*, що складаються з одного слова, і *поширені*, що, крім іменника у відповідній формі, містять також пояснювальні слова (узгоджені й неузгоджені означення, прикладки, обставини): *Мужай, прекрасна наша мово* (М. Рильський).

Звертання може стояти на початку, у середині, у кінці та поза реченням. Звертання, що входять до складу речення, незалежно від їхнього місця в ньому (на початку, у середині чи в кінці), відокремлюються комами.

6. Вставні слова — це слова, що формально не пов'язані з членами речення, не є членами речення і виражають ставлення мовця до висловлюваного чи вказують на джерело повідомлення, спосіб словесного оформлення думки, відношення між окремими думками в мовленні тощо.

Не бувають вставними слова *навіть, лишень, майже, адже, приблизно, принаймні, притому, причім, якраз*.

Слова *проте, однак, одначе* бувають вставними лише в середині чи в кінці речення.

Одні й ті слова можуть вживатися у ролі вставних і бути членом речення: *Та ніч була **на диво** схова* (Г. Коваль); ***На диво**, я щаслива мати* (З газ.) пор.: у першому реченні *на диво* — це непрямий додаток, у другому — вставне слово; *Вона, **здається**, ангел для свого нареченого* (З газ.); *Новий автомобіль **здається красенем** для господаря* (З газ.). !!! Щоб з'ясувати синтаксичну роль таких слів, варто спробувати пропустити їх у реченні: без вставного слова речення зберігається, без члена речення — руйнується.

За значенням вставні слова поділяють на кілька розрядів:

1) вставні слова з модальним значенням, які виражають оцінку мовцем міри реальності повідомлюваного (впевненість чи

невпевненість, передбачення, можливість чи неможливість тощо: *звичайно, безсумнівно, ймовірно, можливо, напевне, здається, очевидно, безумовно, мабуть, може, либонь та ін.*): *Пісня, здавалось, бриніла вже в ньому* (М. Коцюбинський);

2) вставні слова з емоційним значенням, що виражають почуття мовця у зв'язку з повідомленням (радість, співчуття, здивування тощо): *на щастя, на жаль, на сором, дивна річ, як на біду, як навмисне* тощо: *На щастя, за виноградник Замфірів філоксера далеко не пішла* (М. Коцюбинський);

3) вставні слова, що вказують на джерело повідомлення, вираженого реченням в цілому або його окремими частинами (*кажуть, як кажуть, як відомо, по-нашому, по-моєму, на думку, з точки зору...*, за повідомленням та ін.): *Почин, кажуть, великий чоловік* (П. Мирний);

4) вставні слова, що вказують на зв'язок висловленої думки з попередньою, на послідовність викладу (*по-перше, по-друге, нарешті, інакше кажучи, наприклад, навпаки, отже, таким чином, однак, проте*): *Будинок готелю був, по-перше, високий і міцної старовинної кладки, а по-друге, наріжний* (О. Гончар);

5) вставні слова, звернені до співрозмовника з метою активізувати його увагу, викликати бажану реакцію з приводу висловленого (*знаєте, вірите, уявіть собі, зверніть увагу, зрозумійте* тощо): *А що таке, спитати б вас, жар-птиця* (Л. Глібов);

6) вставні слова, що виражають емоційну природу вислову, підкреслюють експресивні відтінки його (*даруйте, пробачте на слові, признатись, жарт сказати* та ін.): *Можна сказати, дочекалися свого свята* (М. Стельмах);

7) вставні слова, що вказують на оцінку міри того, про що йдеться, а також на міру його звичайності: (*найбільше, у крайньому випадку, буває, бувало, звичайно* тощо): *Буває, в неволі іноді згадаю своє стародавнє* (Т. Шевченко);

8) вставні слова, за допомогою яких робиться висновок, зв'я-

зок із попередньою думкою, підбиваються підсумки (*отже, взагалі, словом, значить, виходить, навпаки, втім, головне, до речі, нарешті, зокрема* та ін.): **Навпаки**, йому заздро дивились услід (М. Коцюбинський).

За синтаксичною роллю і функціями до вставних слів тісно прилягають **вставні речення**, які здебільшого мають ті самі значення (модальне, емоційне, експресивне). Вставні речення відділяють паузами (а на письмі розділовими знаками – комами, дужками та ін.), вимовляються порівняно нижчим тоном і швидшим темпом, ніж основне речення. За будовою вони бувають як двоскладні (*ви пам'ятаєте, як повідомляє радіо України* та ін.), так і односкладні неозначено-особові (*як кажуть, як гадають, як говорять*) та безособові (*можна думати, треба сказати* та ін.).

Вставні речення можуть приєднуватися до основного безсполучниково і за допомогою сполучників: *Полювання, як ви потім побачите, потребує чимало часу* (О. Вишня); *Перебування у Києві, уяви собі, багато дало мені для п'єси* (О. Довженко).

За своєю семантикою вставні конструкції тісно пов'язані із загальним змістом усього речення, у яке вони вставляються, надають певного відтінку основному змісту висловлюваної думки, проте до складу речення не входять. Вилучення їх зі складу речення видозмінює його зміст, не порушуючи синтаксичної будови.

В усному мовленні вставні слова і речення виділяють паузами, дещо пониженою інтонацією та додатковим логічним наголосом.

7. Вставленими називають такі конструкції, які вживають для уточнення, доповнення, роз'яснення предметного змісту речення чи введення додаткового змісту та інформації до його структури. Здебільшого вони постають унаслідок необхідності внесення

додаткової інформації (А. Загнітко). Уперше у лінгвістичній науці вирізняв речення зі «вставленими із сусіднього речення словами» О.О. Шахматов (1941). Про особливий різновид «втручених речень» писав О. Огоновський у «Граматичі руского языка для школі середніх» (1889), але послідовно впроваджено поняття вставлених речень у дослідженнях Л.О. Кадомцевої та Б.М. Кулика.

Окремі лінгвісти безапеляційно заперечують доцільність виділення вставлених конструкцій (О.Г. Руднев).

На відміну від вставних, вставлені конструкції не виражають модальних значень, не містять вказівок на джерело повідомлення, на зв'язок з іншими повідомленнями тощо. Вставлені конструкції виражають такі додаткові повідомлення чи побіжні асоціативні зауваження, які доповнюють, уточнюють, розвивають зміст висловлювання, вказуючи на певні деталі чи нові факти, що не були передбачені за первісного формулювання думки, вираженої реченням без вставлених конструкцій.

Вставлені конструкції здебільшого випадають із синтаксичної структури основного речення, проте їхнє місце в ньому визначене досить виразно і пов'язане з їхнім значенням. Виражаючи додаткові зауваження, вносячи певні уточнення і поправки до висловленого в основному реченні, вставлені конструкції не можуть починати речення, а стоять лише в середині або в кінці його.

В усному мовленні вставлені конструкції виділяють паузами (звичайно подовженими), вимовляються з пониженням тону і пришвидшенням темпу.

У ролі вставлених можуть виступати окремі слова (вставлені слова), словосполучення (вставлені словосполучення), прості та складні речення і групи самостійних речень, об'єднані однією темою. До основного речення вставлені конструкції приєднуються як безсполучниковим зв'язком, так і за допомогою сполучників, а на письмі відділяються від нього дужками чи

зрідка тире (наприклад, вставлене речення, приєднане до основного за допомогою сполучника: *Там батько, плачучи з дітьми (а ми малі були і голі), не витерпів лихої долі, умер на панщині!..* (Т. Шевченко).

Нерідко в мовленні вживають вставлені слова і словосполучення, оформлені як члени речення, хоч і в цьому випадку вони не входять до складу речення і не є його членами, наприклад: *Артема на умовному місці (біля криниці) не було* (А. Головка).

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1
СИНТАКСИС ЯК РОЗДІЛ ГРАМАТИКИ
СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ЯК НОМІНАТИВНА ОДИНИЦЯ
СИНТАКСИСУ

Теоретичні питання

1. Синтаксис як розділ граматики.
2. Основні напрями у вивченні українського синтаксису.
3. Речення, словосполучення і складне синтаксичне ціле як предмет синтаксису.
4. Зв'язок синтаксису з лексикою та морфологією.
5. Розкрийте погляди мовознавців на словосполучення як синтаксичну одиницю.
6. Обґрунтуйте спільні ознаки й відмінності між словосполученням, словом і реченням (порівняльна таблиця).
7. Які поєднання слів не вважають синтаксичними словосполученнями?
8. Назвіть моделі синтаксично нерозкладних (зв'язаних) словосполучень.
9. Які словосполучення вважають складними?
10. Висвітліть структурні типи словосполучень за морфологічною природою опорного компонента.

Література

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посібник / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 2005. – С. 5 – 32.
2. Дудик П. С. Синтаксис української мови : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – С. 7–61.
3. Загнітко А. П. Теоретична граMATика української мови: Синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 48 – 67.
4. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис

- сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинко. – К. : Вища школа, 1994. – С. 3 – 68.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – С. 7 – 42.

Практичні завдання для самостійної роботи

Вправа 1. *Запишіть поезію Великого Кобзаря чи письменника Одещини, прокоментувавши (письмово) у двох строфах виокремлені синтаксичні одиниці.*

Вправа 2. *Впишіть синтаксичні словосполучення. Чи всі з поданих сполучень слів становлять синтаксичні словосполучення?*

Варіант 1. Добре вчиться, дуже радий, сімсот сорок три, готовий до бою, більш рішучий, тридцять сім, через тиждень, буде знати, можу відповісти, буду в бібліотеці, батько й мати.

Варіант 2. Кращий за всіх, його сестра, тисяча шістсот, трохи вищий, вийти в поле, Степан Петрович, будемо вивчати, ліс навесні, весна і зима, посеред кімнати, місто Нью-Йорк, знає багато, впевнений у перемозі.

Варіант 3. П'ять учнів, стрибок уперед, сорок шість, мусив зупинитися, буде читати, знає багато, впевнений у перемозі, назустріч вітру, набагато більший.

Варіант 4. Напередодні свята, прийшов довідатися, перестали співати, вдвоє старший, два дні, малий на зріст, найбільш врівноважений, її зошит, дуже тихо.

Варіант 5. Кімната відпочинку, дуже добре, більш відомий, набагато вищий, край дороги, перестав співати, знає напам'ять, нехай розв'яже, були у Львові.

Варіант 6. Двадцять три, дуже добрий, написав був, буду в Києві, навколо столу, найбільш витривалий, багато читає, нехай говорить.

Варіант 7. Кожний з нас, сто п'ять, троє дітей, край вікна,

набагато кращий, більш зрозумілий, пекти раки, будуть працювати, вищий за брата, назустріч сонцю.

Варіант 8. Зовсім спокійний, набагато тонший, більш зрозуміло, двадцять один, почав читати, наказав розійтися, були на зборах, сидить собі, проти вітру.

Варіант 9. Три роки, будемо працювати, трохи запізнився, найбільш свідомий, став читати, перед заліком, доручив одержати, п'ятдесят шість, пішов би.

Варіант 10. Андрій Петрович, три книжки, порадив прочитати, піду подивитися, найкращий з усіх, набагато старший, почну вивчати, над річкою, сто десять.

Варіант 11. Тридцять два, будемо будувати, став на стіл, став говорити, назустріч святу, занадто солодкий, вищий за батька, один з нас, більш відомий.

Варіант 12. Хтось із присутніх, перестав писати, дві сестри, перед нами, іти вперед, жито і пшениця, зовсім тепло, з оригіналом згідно, найбільш обґрунтовано, багато працює.

Варіант 13. Пішов перевірити, більш стриманий, став на кручі, міг прочитати, хтось із нас, повен води, дуже гарний, війна і мир, понад план.

Варіант 14. Найкращий з усіх, один з багатьох, той садок, будуть вчитися, три тижні, попід лісом, здібний до навчання, любов до Вітчизни, стрибок убік.

Варіант 15. Тридцять шість, згідно з наказом, через дорогу, замилювати очі, будемо конспектувати, чаруючі мелодії, рожевий від сонця, найбільш витриманий, будинок з колонами, зібратися на нараду.

Вправа 3. Заповніть таблицю.

Синтаксично вільні словосполучення	Синтаксично зв'язані словосполучення	Поєднання слів

Від Одеси до Києва, Олена Олександрівна, почав співати соловейком, когось знайомого, живемо поруч, як стверджує А. Загнітко, я не можу бути песимісткою, п'ять учнів, стрибок уперед, одна з нас, сорок шість, мусив зупинитися, смішний зебу, буде читати, знає багато, впевнений у перемозі, з-під землі, назустріч вітру, набагато більший, купа снігу, любить пити каву, складна урду, вдвоє старший, малий на зріст, собака й кішка, найбільш врівноважений, її зошит, знак оклику, дуже тихо, мрію стати худенькою, кімната відпочинку, напередодні свята, знає напам'ять, нехай розв'яже, були в Ріо-де-Жанейро, двадцять три, кінець заняття, дуже добрий, написав був, злива сміху, навколо столу, нехай говорить, буду слухати концерт Олега Винника.

Вправа 4. *Позначте головне й залежне слово, визначте тип словосполучення за структурою. Знайдіть синтаксично нерозкладні (зв'язані) словосполучення.*

Заспівав пісню, іти назустріч сонцю, святкувати Восьме березня, буду листуватися з подругою, міст над рікою, років сорока, навести цікавий приклад, розмова один на один, жінка-волонтер, тягнеться аж до Дніпра, людина з великої літери, моє дитинство, сукня вишневого кольору, прочитала повість «Черевички Божої Матері», товари високої якості, сад імені Тараса Шевченка, зібралися навколо столу, зустрілася з давньою подругою, на десятки кілометрів, з русою косою, твори Ліни Костенко, студент третього курсу.

Вправа 5. *Охарактеризуйте словосполучення за морфологічним вираженням головного слова.*

Майстер говорити, той із учнів, трьох яблук, схильний узагальнювати, півтора відра, дуже рано, три селянина, шістьом викладачам, дві тисячі дев'ятий рік, їхати верхи, добре сказано, співають ідучи, дружно працювати в полі, щось із канцтоварів, вище дерева, написати контрольний диктант.

!!!! ІМЕННИК - СУБСТАНТИВ: робота вручну, у семи зошитах, бажання вчитися (субстантивне);

ПРИКМЕТНИК, ДІСПРИКМЕТНИК - АД'ЕКТИВ: готовий відповідати, давно відомий, червоний від сорому (ад'ективне);

ЗАЙМЕННИК -- ПРОНОМІНАЛ: ми обоє, наш явно, всі повністю, хтось із дівчат (прономінальне);

ДІЄСЛОВО ---ВЕРБУМ: наказала вивчити, вийти на фініш, зменшити до трьох (вербальне) ;

ЧИСЛІВНИК – НУМЕРАЛ: одне з завдань, приблизно двадцятий, оці двоє, три студентки (нумеральне);

ПРИСЛІВНИК – АДВЕРБІУМ: треба води, близько від села, менше десяти, трохи менше (адвербіальне).

Вправа 6. *Визначте тип синтаксичних словосполучень за морфологічним вираженням головного слова, за морфологічним вираженням головного і залежного слів, за злитістю компонентів і будовою (письмово).*

Щось приємне; берег Десни; група студентів; хлопець з дівчиною; один з них; шовкові трави; з Києва до Одеси; з сивою чуприною, початок весни; дивився на переправу; був чоловіком великого темпераменту, місто-герой, чоловік із жвавими очима, згряя курей, найбільш вдалий, тканина вишневого кольору, був чоловік з головою, з роззявленим ротом, хлопець високого росту, відчинити вікно; дехто з присутніх; радіючи від щастя; хочу відпочити вдома.

Наприклад: з добрими очима – синтаксичне словосполучення, за морфол. вираж. головн. слова - субстантивне (іменникове), за морфол. вираж. головн. і залежн. слова - субстантивно-ад'ективне (іменниково-прикметникове), за злитістю компонентів – зв'язане (соматизм+ прикметник із прийменником, які характ. соматизм, тобто частину тіла людини = доброокий), за будовою - просте.

Любить точити лясни – синтаксичне словосполучення, за

морфол. вираж. головн. слова - вербальне (дієслівне), за морфол. вираж. головн. і залежн. слова – вербально-вербальне (дієслівно-дієслівне), за злитістю компонентів – зв’язане (тому що в реченні це буде складений дієслівний присудок), за будовою – просте (тому що слово + фразеологізм).

Дівчина в зеленому пальті – синтаксичне словосполучення, за морфол. вираж. головн. слова - субстантивне (іменникове), за морфол. вираж. головн. і залежн. слова - субстантивно-субстантивно-ад’єктивне (іменниково-іменниково-прикметникове), за злитістю компонентів – вільне, за будовою - складне.

Практичні завдання для аудиторної роботи

Вправа 1. Вишийте синтаксичні словосполучення.

Діти дошкільного віку, дівчина з довгою косою, Верховна Рада, знати напам'ять, водити за ніс, Муровані Курилівці, червоне яблуко, теревені правити, берег моря, без задніх ніг, голос широкого діапазону, іти з опущеною головою, матерія темного кольору, період літньої сесії.

Тканина вишневого кольору, хустка у білий горошок, взяти в шори, прийти вчасно, Академія наук, збити з пантелику, захищати Вітчизну, пряма мова, столиця України, співає тихим голосом, п'ятдесятиліття безсмертного подвигу, облік успішності студентів, діти молодшого віку.

Громаддя високих будинків, жінка років сорока п'яти, на п'ятому поверсі, тримати язик за зубами, сірчана кислота, неозначена форма дієслова, спалити мости, крокодилячі сльози, багатство мови, дивитися крізь пальці, доглядати дитину, десять років, тягнутися на багато кілометрів, час великих тривог, полонина ніжної зелені.

Вправа 2. За лексичними та граматичними ознаками слів визначте речення. Охарактеризуйте синтаксичні зв'язки в словосполученнях.

Речення 1

1. Дієслово жіночого роду 3-ї особи однини минулого часу недоконаного виду, що є основним у стійкому словосполученні «...у вухах або у голові» (у початковій формі – 6 букв).

2. Початкова форма іменника жіночого роду I відміни, утворена за допомогою суфікса -к- від іменника, що є основним у стійкому словосполученні «... сліз» і відгадкою загадки: «Без ніг, а біжить, без рук, а рукава має».

3. Пасивний дієприкметник жіночого роду, утворений від дієслова доконаного виду, яке у фразеологічному звороті об'єднане з іменником «...славою».

4. Прикметник в орудному відмінку множини, який означає колір, входить у початковій формі до стійких словосполучень «...світ».

5. Іменник жіночого роду I відміни в орудному відмінку множини, який означає у людей прикрасу, а у берези – суцвіття.

6. Іменник жіночого роду I відміни у родовому відмінку однини, що в орудному відмінку з прийменником зі словами «на губах» утворює фразеологічний зворот, який є синонімічним до виразу з великою злобою.

Речення 2

1. Початкова форма іменника жіночого роду I відміни, якому відповідає у російській мові «язык» в одному із значень.

2. Початкова форма іменника середнього роду II відміни, що утворює з словами «в» і «життя» стійке словосполучення, рівнозначне російському «воплощение в жизнь».

3. Родовий відмінок однини іменника жіночого роду I відміни, синоніма іменників *мисль*, *погляд*, *гадка*; відповіді на

загадку «Що у світі найшвидше?»; назви одного з віршів Т. Г. Шевченка (1838 р.).

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2-3

СИНТАКСИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ТА ВІДНОШЕННЯ МІЖ КОМПОНЕНТАМИ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ СИНТАКСИЧНИЙ АНАЛІЗ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Охарактеризуйте типи словосполучень за семантико-синтаксичними відношеннями.
2. Типи синтаксичного зв'язку в підрядних словосполученнях.
3. Узгодження та його види.
4. Керування та його види.
5. Прилягання та його види.
6. Кореляція та її види.

Література

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посібник / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 2005. – С. 5 – 32.
2. Дудик П. С. Синтаксис української мови : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – С. 7–61.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 48 – 67.
4. Пономарів О. Д. Сучасна українська літературна мова: Підручник. – К.: Либідь, 1997. – С. 227 – 236.
5. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько. – К. : Вища школа, 1994. – С. 19 – 68.
6. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – С. 31 – 42.

Практичні завдання для самостійної роботи

Вправа 1. Підготуйте словосполучення для доповіді «Еліна Світоліна» чи «Траса здоров'я в Одесі». Визначте тип синтаксичних словосполучень за морфологічним вираженням головного слова, за морфологічним вираженням головного і залежного слів, за злитістю компонентів, тип підрядного зв'язку та будовою (письмово).

Вправа 2. Схарактеризуйте смислові відношення між головним і залежним компонентом, назвіть форми підрядного зв'язку в словосполученнях і проаналізуйте словосполучення за морфологічним вираженням головного та залежного слів.

Любіть Україну, вічно жива, композитор Шуберт, інженер-дослідник, мрія танцювати, міг танцювати, закінчив читати, запропонував пообідати, наша директор, уміння працювати, пальто реглан, газета «Вечірня Одеса», склянка чаю, рахувати до десяти, розмовляти без упину, залишити без уваги, розраховувати по силі, цінувати по силі.

Шанувати батьків, темне манто, такий невдаха, вічно молода, цвіт яблуні, три тижні, вистояти з честю, линути думкою, любов матері, по-зимовому холодно, зграя птахів, з Одеси до Праги, одна з нас, почати вчитися, наказ декана, лишитися у спогадах, дах над головою, з вірою в краще, дуже тихо, лебеді материнства, місто Черкаси, твоє «дякую», крик зненацька, завод «Темп», схвильований від зустрічі, читання лежачи, чудова староста, повернутися в село, космічні обрії, останні двоє, старанно вишитий, приїхати вчасно, вид спорту, кабіна люкс.

Вправа 3. Утворіть словосполучення, визначте тип підрядного зв'язку.

-Прислівник місця; простий прийменник із трьох букв; родовий відмінок однини іменника чоловічого роду II відміни, синоніма іменника будинок.

-Початкова форма означального займенника чоловічого роду;

простий прийменник з однієї букви; родовий відмінок множини іменника чоловічого роду II відміни, спільнокоренового з іменником учитель.

-Початкова форма прикметника середнього роду, що означає улюблений колір багатьох маленьких дівчаток (не білий, не червоний, не блакитний, а...); прийменник – антонім прийменника до; родовий відмінок однини іменника середнього роду з випадним -л-.

Вправа 4. *Впишіть із речень словосполучення, вкажіть типи підрядного зв'язку та синтаксичні відношення в межах простого словосполучення.*

Першу друкарню на Поділлі закладено в селі Панівцях, в семи верстах від міста Кам'янця-Подільського (І. Огієнко). Ти рух вперед безумно любиш; ти любиш до кінця іти (П. Тичина). І голос Байрона з-за моря лине на голос Кобзаря (М. Рильський). Казкою видається повість про давні часи і давніх людей (І. Франко). Я тобі наказую мовчати, з коня я не зйду (Ю. Яновський). Біда забрала в мене щастя радіти теплому дощу (Г. Чубач). Колись у селах України парубоцтво мало звичай в ніч під Великдень розпалювати вогонь (О. Воропай). Бути чабаном – це не просто прогулюватись з гирлигою до степу та їсти кашу чабанську (О. Гончар). На Лівобережжі в ніч під Великдень ходять на кладовище просити прощення у батька і матері ті, кого прокляли покійні родителі (О. Воропай).

Вправа 5. *Впишіть із газети «Україна молода» за останні два роки 4 речення. Впишіть із них словосполучення, утворені способом відмінкового прилягання і кореляцією.*

Вправа 6. *Із поданих речень впишіть усі можливі словосполучення, зробивши їхній синтаксичний розбір.*

Варіант 1. Чоловіки особливої бесіди між собою не провадили. Із дикими свинями Чев'ючка має свою потаємну історію. Павло з Оксентієм до полювання були байдужі. А

Оксентієва Єлена ще більше жару свекрусі за душу засипала. Тепер маму треба дотримувати. Дві інші невістки й носа не покажуть до свекрухи. Треба йти до Вижниці. Та й знову взялася до роботи. Бог розсудить усіх по совісті й правді. Грицько крутив у руках капелюх. Сьогодні Гаврилові радісно. Несказанна радість розносить Дячукові груди. А жменьку сивого попелу закопала в своєму саду під грушею. Спочатку босий Говдя навшпиньки обійшов сад. Як таке могло бути на його очах? (М. Матіос).

Варіант 2. І за якусь мить перетворюються на ледве помітну краплю води. За вікном кружеляють крихітні філігранні сніжинки. На Олюсині щоки повільно наповзає рум'янець. Режисер із драматургом про щось говорять поміж собою. Я ж увесь час мріяла бути актрисою. Вона більше ніколи не їстиме морозива на вулиці! Чому він вирішив запросити мене до танцю. Якраз у ту мить я крапнула на зап'ястя свої улюблені „Шанель номер 5”. Це гіпотетично наближає мене до мети. Маленьке мишеня – то символ природної сили. Із середини зали вугільно-вогняним поглядом на мене дивиться елегантна жінка років від сорока до п'ятдесяти (Ірен Роздобудько).

Вправа 7. *Випишіть із сучасної поезії 4 речення. Зробіть синтаксичний аналіз вилучених словосполучень.*

Схема синтаксичного аналізу словосполучення

1. Записати словосполучення.
2. Зазначити початкову форму словосполучення.
3. З'ясувати лексико-синтаксичну групу (лексичне, фразеологічне, синтаксично вільне / зв'язане).
4. Визначити тип за будовою (просте, складне) і тип синтаксичного зв'язку (предикативне, сурядне, підрядне).
5. Охарактеризувати підрядне словосполучення:
  - а) за морфологічним вираженням головного компонента (вербальне, субстантивне, ад'єктивне, прономінальне,

нумеральне, адвербіальне);

б) за морфологічним вираженням головного та залежного компонентів (вербально-адвербіальне, вербально-субстантивне, вербально-інфінітивне, вербально-прономінальне; субстантивно-ад'єктивне, субстантивно-прономінальне, субстантивно-інфінітивне, субстантивно-субстантивне, субстантивно-нумеральне; нумерально-прономінальне, нумерально-субстантивне, нумерально-нумеральне, нумерально-адвербіальне; прономінально-ад'єктивне, прономінально-субстантивне, прономінально-пронумеральне; ад'єктивно-субстантивне, ад'єктивно-адвербіальне, ад'єктивно-прономінальне, ад'єктивно-інфінітивне; адвербіально-субстантивне, адвербіально-прономінальне, адвербіально-адвербіальне);

в) тип семантико-синтаксичних відношень (атрибутивні, об'єктні, суб'єктні, обставинні, апозитивні, комплетивні);

г) різновид синтаксичного зв'язку: узгодження (власне граматичне, або повне; смислове, умовно-граматичне, асоціативно-граматичне, неповне); керування (сильне, напівсильне, слабке; безпосереднє чи опосередковане); прилягання (власне прилягання, відмінкове прилягання: безприйменникове чи прийменниково-відмінкове); кореляція (повна, неповна).

Практичні завдання для аудиторної роботи

Вправа 1. *Випишіть словосполучення, утворені способом узгодження. З'ясуйте, яка частина мови з якою узгоджується і в яких граматичних категоріях (рід, число, відмінок); розмежуйте повне й неповне узгодження.*

Наші діти – це наша старість. Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це наші сльози, це наша вина перед іншими людьми, перед всією країною (А. Макаренко). Щоб виховати людину високого

інтелекту, вчитель не може обійтися без книги, без цілого світу художніх образів. Книга – велика сила, це правда, але в руках доброго вчителя, ми знаємо, ця сила подвоюється. Слава тому вчителеві, який на все життя прищеплює юному серцю любов до художнього твору, до його правди, до його краси (М. Рильський).

Вправа 2. *Відгадайте загадки. Із відгадками складіть прості словосполучення; вкажіть типи підрядного зв'язку та синтаксичні відношення у межах словосполучення.*

Серед села стоїть бочка вина. Бринькнула кобза на все місто лунко, збіглися дітки не однієї матері. Серед болота лежить кусок золота. Що сходить без насіння? Хто сидить у куточку і тче сорочку? Хто співає, свище, плаче, а ніхто його не баче?

Вправа 3. *Прочитайте, з'ясуйте будову словосполучень, тип підрядного зв'язку, семантико-синтаксичні відношення між компонентами.*

Варіант 1. Сучасна лінгвістика, зустріч віч-на-віч, вода для пиття, крок уперед, користуючись словником, турбуватися про юнацтво, нагримати зопалу, жінка-українка, шум моря, скромність дівчини, пояснення учителя, місто Ялта, виховуючи чесність, кава по-угорськи, буду писати курсову роботу, кілька зошитів, чотири телефони, добра до матері, любить жартуючи, спідниця міні, дехто з присутніх, не повернути йому товариства, буду виконувати вправу, готель «Лондонський», ласка матері, клен-дерево, письменниця Ірен Роздобудько, річка Єнісей, плекати надію, дивитися в книгу, дивитися за рухом машин, дивитися за дітьми, писати конспект, далеко від міста, удвічі краще, журнал «Наталі», розмова з деканом.

Варіант 2. Трава звіробій, учитель-філолог, завжди веселий, кафе «Мамба», дивитися вперед, дивитись телепередачу, баляндраси розводити, читати мовчки, студентська практика, щирий серцем, надія побачити, надія людства, зовсім втратити голову, шлях вперед, ансамбль «Весняні зорі», сьомий за

списком, готовий виконувати, четверо студенток, закреслити знак питання, потрібний державі, любити все життя, любити понад усе, любити щиро, багато дівчат, наша Одещина, осягаємо подумки.

Варіант 3. Твори Франка, іти вперед, промені сонця, повен води, пожовклий лист, готель «Зоря», друкарська машинка, здійснити мрію, купатися в морі, прожити сто літ, читання вголос, зустріч з батьками, зустрітися з однокурсниками, любити понад усе, сісти на диван, видно де-не-де, плач дитини, мова гінді, мрія про щастя, поглядати у вікно, доглядати хворого, крізь усі випробування, виявитися історично перспективним, бажання вчитися, йти назустріч, намір подорожувати, розповідати із захопленням, надіслати лист братові, осмислення істини, солодший від меду, складений удвоє, довіряти товаришеві, викладач-філолог.

Вправа 4. *Запишіть улюблену загадку чи приказку про мову//родину, охарактеризувавши письмово всі виокремлені прості за будовою синтаксичні словосполучення.*

Вправа 5. *Визначте типи підрядного зв'язку в усіх вилучених простих за будовою синтаксичних словосполученнях.*

Не можна уявити собі місії вихователя без багатого життя в світі книг. Бібліотека вчителя, що поповнюється з тижня на тиждень, — це джерело думки, моральної енергії. Знання, взяті із книг, стають його власним багатством, його сумлінням. Справжній учитель переживає знання як радість особистого прилучення до духовних багатств, створених людством (В. Сухомлинський).

Вправа 6. *Із поданих речень випишіть усі можливі прості за будовою синтаксичні словосполучення, зробивши їхній синтаксичний розбір.*

У зв'язку з її співом на гадку мені прийшли дві аналогії. Несподівано для себе Ого полюбив читати. Під маскою холодної

чемності проглядається гримаса відрази. Лариса завжди дає мені можливість викричатися. Після недавніх екстремальних подій годинка-півтори реабілітаційного курсу ігрової терапії моєму організму будуть як бальзам на душу. Мені захотілося по-сусідськи їй чимось віддячити. А звичка мити посуд у мене зосталася. Я їй не ховрах який-небудь (з тв. В. Слапчука). Жоден чоловік не може її покласти на лопатки А ювілей жінки - то кумедне бажання схопити за хвіст те життя, якого вже ніколи не буде. Ти геть розум втратила. Зустрічатися з киянками вважалося нелегким тягарем (з тв. Є. Кононенко).

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4-5

ЗАГАЛЬНІ ПОНЯТТЯ ПРО РЕЧЕННЯ. ТИПИ РЕЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ГРАМАТИЧНА БУДОВА ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Речення і його основні ознаки.
2. Види синтаксичного зв'язку в реченні.
3. Класифікація речень за модальністю.
4. Класифікація речень за метою висловлювання.
5. Характеристика речень за структурою.
6. Загальна характеристика двоскладних та односкладних простих речень (непоширені й поширені, повні і неповні).

Література

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 2005. – С. 33 – 61.
2. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис: Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 96 – 154.

3. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. посібник / М. У. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – С. 23 – 42.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми: Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – С. 453 – 466.
5. Сучасна українська мова : підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред М. Я. Плющ. – 4-те вид, стер. – К. : Вища школа, 2003. – С. 324 – 333.
6. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – С. 43 – 84.

Практичні завдання для самостійної роботи

Вправа 1. *Випишіть із улюбленого художнього твору 5 речень, з'ясувавши їхні основні ознаки, граматичну основу. Виділіть із них по два простих словосполучення, зазначаючи тип підрядного зв'язку, синтаксичні відношення у межах словосполучення.*

Вправа 2. *Визначте способи вираження простого дієслівного присудка та можливі засоби його ускладнення.*

Оксентій з Андрієм ішли плече в плече. Пішов у глину через молоду свою кров. А багато хто з побратимів-воjakів віддав Богу душу після тої газової атаки. І маму-небіжку мою лиши в спокої. А Оксентій пару раз дасть добрих буків своїй Єлені (Марія Матіос). Офіцери на ходу будуть поглядати на компаси... (О. Гончар). Хай наша рідна Україна в добрі і мирі прожива (Д. Павличко). Потім пройшли на подвір'я, і ворота важкі за ними– хряп! (А. Головка). А клямка у мене перед носом стриб-стриб, клац-клац... Одсунув швиденько, а сам – шмиг до хати, а мороз мене – хльось по ногах! Тіні довшають та й довшають. Іду ж та й іду. Коли це з-під ніг як залопотить крильми – перепел... (З

тв. Григора Тютюнника). Я схопився та давай спересердя стукати в двері. Батько напнув його мокрим рядном (І. Нечуй-Левицький). Пісня до роботи додає охоти (Л. Українка). Сосни стали і стоять (О. Олесь). А ми взяли та й збудували в майбутнє міст. Квіти – невід’ємна окраса нашого життя (З газ.). В житті мене ти й знать не знаєш (І. Франко). Ми незнайомці у великім місті (Л. Горлач). Малі діточки – що ясні зірочки (Нар. тв.).

Вправа 3. *Запишіть речення, підкресліть у них граматичну основу. Визначте типи присудків та вкажіть їхнє морфологічне вираження.*

Голова без розуму як ліхтар без свічки (Нар. творчість). Дід Горобець мовби кремінь (М. Чабанівський). Берег тільки здавався пустельним (В. Малик). І тому саме я – це я (Л. Діденко). Питання залишається відкритим (З газ.). Дитина плаче аж заходиться (газ.). Мій дід теж Матвієм звався (М. Стельмах). Всі, завмерши, продовжували, не зводячи очей, дивитися на двері (Г. Тютюнник). І тоді вони мали право скаржитись. Ми повинні вміти маневрувати в горах (О. Гончар). Природа вклала в людину потребу турбуватися про всіх людей (О. Гончар). Гонористість – найбільша перешкода істинному красномовству (К. Гільті). Одного разу неподалік Сосниці довелося бачити на сіножаті косарів (О. Гончар). На кожному крилі городу росли кущі темно-зеленого кольору (Є. Гуцало). Митрополит Іларіон був винятково обдарованим оратором-проповідником (За С. Ярмусем). Треба йти до Вижниці. І не можуть собі дати ради ні перші, ні другі (Марія Матіос). Мовчу вперто, тому що замість ненависного молока звикла пити каву. Я так само був один. Але не здатен був відучити від звички рано-вранці вирушати на ринок. Велика галявина була оточена деревами дикої черешні. Ліза знову зайшлася сміхом. Незрозумілим залишилося питання з шафою. У номері було зимно. Думати про це було жахливим. На обличчі

адміністратора намалювався здивований погляд. Тепер ти – ніщо. Ми бажані гості. Тут все має бути добре. Він не міг відучити себе від юнацької звички пити пиво з бляшанки. Він ладен цілком виголосити промову. Їй більше не хотілося розмовляти (З тв. Ірен Роздобудько).

Вправа 4. *Визначте, яке запитання містять у собі питальні речення (з'ясувальне, уточнювальне, риторичне, таке, що виражає якість почуття, попереджає про дальшу розповідь тощо).*

Який вас враг сюди направив? І хто до города причалив, Яка ж ватага розбишак? (І. Котляревський). Чиї ридання і слова я чув крізь слів солоні плями? (В. Сосюра). Де ж ті люди, де ж ті добрі, що серце зібралось з ними жити, їх любити? Ви мене кликали, чи що? Чого се ви так, братія моя? 6. Та ще ось що: Хто в нас буде мати? (З тв. Т. Шевченка). Ви чули? Жайворонки прилетіли! Бідна волошко, чому ти у житі, А не на клумбах волієш рости? Чом не схвильовано слухаєш ти, Як хлібороби кленуть працюваті Квіти, що вміють так гарно цвісти? Чом же, ласкава така і красива, Квітко нещасна, ти житу шкідлива? (З тв. М. Рильського). Де я бачила вас, піраміди червоних дубів? (Ю. Забашта). Чи хусток їй у вижницьких жидів не купує? Чи він комору від жінки замикає? Що їй ще треба? (Марія Матіос). Язики будемо брати? (Ірен Роздобудько).

Вправа 5. *Підкресліть граматичні основи, виокремте речення з ускладненими формами складених присудків і з'ясуйте засоби їхнього вираження.*

Людина повинна по-людському жити (Нар. творчість). Очі не в змозі були одірватися від його карих очей (А. Шиян). Хотів хлопець бути і поліглотом, і літературознавцем, і астрономом, і біологом (Ю. Збанацький). І його свідчення почало здаватися сумнівним (І. Ле). День почав називатися вечором (Ю. Яновський). Твоїм будь братом не стижуся (І. Котляревський). І показатися боягузом лікар не хотів (І. Ле).

Так повинні були розгортатись події (Г. Тютюнник)...Багіров мусив вважати себе взводом (О. Гончар). Мене його батько не хоче за невістку мати (Панас Мирний). І за цей час я ще повинен устигнути закінчити мої наукові роботи (Ю. Смолич). Ми повинні примусити долю служити нам (Ю. Дольд-Михайлик). Того дня мало бути велике свято для жителів острова (М. Трублаїні). Тимко залишився сидіти не роздягнувшись (Г. Тютюнник).

Вправа 6. *Складіть міні-твір «Дівочі татуювання: за і проти» чи «Кліти українських співаків за останні два роки», підкресліть граматичні основи.*

Практичні завдання для аудиторної роботи

Вправа 1. *Підкресліть граматичну основу. Визначте типи підметів та засоби їхнього вираження.*

Завдання молоді – вчитися (З газ.). Микола Горобець аж захвилювався. Всі теж стали на ноги. Ті кинулись очима й припишкли. І сталося щось страшне. Пізно ввечері хлопці поверталися з худобою додому (З тв. А. Головка). Кінець дня минув у напруженій роботі (М. Трублаїні). Сьогоднішнє в душі палає (В. Дмитренко). Щось насувалось грізне (С. Васильченко). Не прийнялись три ясени, тополя всихала (Т. Шевченко). Їх до десятка зайшло в кабінку (А. Малишко). І кожне оте його «любим!» обгорталося пахощами бузку й конвалії (О. Вишня). З ляком підвела старенька очі на молоду дівчину (О. Кобилянська). Сидіти без діла – також важкий труд (Н. тв.). Сміху сиплеться срібна злива (В. Бичко). Ми з тобою йдемо стежкою в саду (М. Рильський). Оженився він із Оксаною (М. Вороний).

Вправа 2. *Складіть міні-твір «Публічна особа сьогодення», використовуючи складені підмети.*

Вправа 3. У наведених реченнях підкресліть підмети й присудки, визначивши їхні структурні типи.

Тисячі очей дивилися, і тисячі сердець билися, чекаючи великих божих слів, великих божих діл (Г. Хоткевич). Поезія не може жити на смітнику (М. Коцюбинський). Став у церкві батько з сином (П. Глазовий). А ми живі, нам треба поспішати (Л. Костенко). Повітря зробилося прозорим (М. Коцюбинський). Любить свій край - це значить все любити, у чім його святе ім'я живе (В. Сосюра). Прозрінь не бійся, бо вони як ліки (Л. Костенко). Ти не дивись, що дівчинка сумна ця (Л. Костенко). Вона росте ще, завтра буде вищенька (Л. Костенко). Відважний і великодушний, він ладен віддати життя за бойове побратимство, козацькі звичаї (В. Неділько). Рад я знать, чия перша рука підійметься на мене (І. Франко). Не допусти, щоб світ зійшовся клином, і не присни, для чого я живу (Л. Костенко). А дівчата бояться ламати калину, кажуть, що то твої руки... (В. Голобородько). Ти зовсім мене не кохала, А я був повинен забуть... (Олександр Олесь). Його ж ти зрадила і степом Пішла рабинєю Петра (В. Сосюра). Доріг багато, але шлях один! (М. Вінграновський). Може, ми квітками, може, васильками станем (В. Сосюра).

Вправа 4. Охарактеризуйте речення за емоційним забарвленням та відношенням до дійсності.

Кому про це скажеш?! А що зробиш? Але наш тато пропав у два дні по Михайлові! Хто вам таке сказав? А Петруся що? Але най мені Бог заплатить за все моє зло на цьому світі. Але хіба котрийсь чоловік на світі на його місці визнав би свій сором??! (Марія Матіос). Я поспішаю, щоб уже ніколи не розлучатися з тобою, щоб навіки назвати своєю і назавжди поєднати наші долі! Звичайно, не боки облежувати і соломаху їсти, а теж нести військову службу. От тільки як же ви тепер? (В. Малик). І не рюмсай! Треба хоч зараз стримуватися. Там черга години на три! А ви знаєте мою маму?

Кому ж приємно бачити перед собою побиту міллю шубу? Хто ж її не знає?! Але так не може бути! Як потрапити в середину? Ти повинна вижити! Мене привезли посміхатися! (Ірен Роздобудько).

Вправа 5. Прочитайте. Випишіть спонукальні речення. Визначте, за допомогою яких засобів граматично оформлюється у них спонукування до дії.

Землю зігрій-но, дай волю траві, весно імлиста, запізня! (З тв. К. Чернишова). Хай же щастям завжди ясніє некриклива твоя краса! (В. Симоненко). Щоб краплі калини ярили, мов кров, де зраді виноситься докір. І чиста радість юним солов'єм нехай тобі співає довго-довго! (З тв. Я. Півторацької). Давайте вертатись (А. Головка). Пан іще гірше розгнівався: – Геть ту дитину! – гукнув, – геть! (Марко Вовчок). Гей! ти! – гукнув голова. – Відчини! Чув? Чітко! – Дивіться, дивіться-бо! – крикнув Колісник, упираючи очі на середню дівчину (З тв. Панаса Мирного).

Вправа 6. Визначте, яке значення має кожне речення:
а) *реального факту, віднесеного до того чи іншого часу;*
б) *нереальності (можливості, бажаності, спонукування, умовності).*

Посеред ночі дощ пішов, Зашелестів, як збіжжя, в полі. Зніми мені легенькою рукою Сніжинку із брови, а з серця – лід Поважності, печалі, супокою, Що я надбав за стільки літ. Коли набирають стяги Вітру нового і висоти, Думай, що світ змінити Хоч трохи повинен і ти. Може б, нам полинити у вирій – за літами молодості вслід (З тв. Д. Павличка). Не бійтесь заглядати у словник: Це пишній яр, а не сумне провалля; Збирайте, як розумний садівник, Достиглий овоч у Грінченка й Даля, Не майте гніву до моїх порад І не лінуйтеся доглядать свій сад (М. Рильський). А ще я люблю, коли з лісу несподівано вигулькне хатина... І люблю, коли березовий сік накрапає із

жолобка. І люблю восени по коліна ходити в листі, коли так гарно червоніє калина (М. Стельмах).

Вправа 7. У реченнях підкресліть головні члени, схарактеризуйте їхню структуру.

Варіант 1. 1. Їхати «крайслером-імперіалом» передвоєнного зразка по гірському шосе – то велика приємність (Юрій Андрухович). 2. Я – зернятко, а ти – зоря осіння, Навіки в полі поєднались ми (Дмитро Павличко). 3. Її черевички, що були з ранку білими, як сніг, тепер зовсім посіріли від куряви (Олесь Гончар). 2. Повітря – мов прив'ялий трунок. Це рання осінь шле цілунок Такий чудовий та сумний (Павло Тичина). 4. Ввесь світ був як казка, повна чудес, таємнича, цікава й страшна (Михайло Коцюбинський). 5. І часто серце запалає болем, А щось гаряче аж за горло стисне, Коли над рідним, тим же самим полем Зависне інша, незнайома пісня (Олена Теліга). 6. Удень над селом сковзається клопоть перламутрових хмар, а вночі хмари зникають за проваллям, тоді Солонський Яр горить огняницями – і ліс, і село, і небо. Тоді горить, чарує папороть (Микола Хвильовий). 7. Зовсім низько над головою висять імлісті зірки, наче кетяги калинових ягід, та дедалі грона зірок вищають, бо стеля в печері дальшає, і це вже навіть не стеля, а небо у скуйовджених хмарах (Євген Гуцало). 8. Другого дня, як сонце тільки-но стало над опішнянськими крутоярами, Дзякунка й Рита з Борком на руках, святково вдягнені й схвильовані своєю таємницею, вже були на базарі (Григорій Тютюнник).

Варіант 2. 1. Дядьки щось почали говорити, злякано одступаючи назад, але він [Федько] не слухав їх (Володимир Винниченко). 2. День біжить, дзвенить-сміється, Перегулюється (Павло Тичина). 3. А я взяв та й утік! (Іван Багряний). 4. Ввесь світ був як казка, повна чудес, таємнича, цікава й страшна (Михайло Коцюбинський). 5. Пилипкові здалося, що обличчям дівчинка була схожа на Варвару, що

намалював Афанасій. І лише очі в неї були не карими, а блакитними, як крильця серафимів (Олександр Жовна). 6. Моя душа й по темнім трунку Не хоче слухатись порад, І знову радісно і струнко Біжить під вітер і під град (Олена Теліга). 7. Життя – се дві противні сили, Що між собою в бій вступили. Одна з них – велетень-гнобитель, А друга – геній-визволитель... (Микола Вороний).

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6
ТРАДИЦІЙНЕ Й НОВЕ ВЧЕННЯ ПРО ДРУГОРЯДНІ
ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ
МІНІМАЛЬНА СТРУКТУРНА СХЕМА ПРОСТОГО
РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Загальна характеристика другорядних членів речення.
2. Охарактеризуйте прямий і непрямий додатки.
3. Інфінітивний додаток.
4. Критерії розмежування додатка й означення.
5. Узгоджені та неузгоджені означення.
6. Прикладка як різновид означення.
7. Різновиди й морфологічне вираження обставини.
8. Сучасні підходи до класифікації другорядних членів речення.
9. Напрями вивчення детермінанта в лінгвістичній літературі.
10. Статус дуплексива в структурі речення.

Література

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посібн. – К. : Вища шк., 2005. – С. 61 – 71.
2. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис : Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 155 – 186, 290 – 295.

3. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : Навч. посібник. – К. : Либідь, 1995. – С. 58 – 68.
4. Сучасна українська мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред М. Я. Плющ. – 4-те вид, стер. – К. : Вища школа, 2003. – С. 335 – 343.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – С. 84 – 100, 110 – 111.

Практичні завдання для самостійної роботи

Вправа 1. *Складіть твір-розповідь чи твір-роздум (7-11 речень) про волонтерську діяльність Руслани Лижичко, В. Зеленського, С. Вакарчука чи інших публічних українців. У простих реченнях складеного твору підкресліть члени речення.*

Вправа 2. *Визначте синтаксичну функцію іменників у родовому відмінку. З'ясуйте критерії розмежування неузгодженого означення і додатка.*

І багрянє повілі захід короткого дня (Є. Маланюк). Не почув з його вуст малий назви жодного бога... (П. Загребельний). Любив гупання яблук у саду вечором у присмерку... (О. Довженко). Істинна ціна людини вимірюється калібром її ворогів (Рассел). І запах всякого насіння приємний (О. Довженко). Любив скрип коліс під важкими возами в жнива (О. Довженко). Над головою недалеко манячить стеблина звіробою... (С. Васильченко). Ти берізкою лишилась в спогаді моїм (С. Крижанівський). Сім'я мусить становити міцну клітину нашої великої держави (Ю. Збанацький). Убога стилістика найчастіше є породженням убогої думки (О. Гончар). Я за неї радий. Зараз нікому нікого не шкода. Я так цього боялася (Ірен Роздобудько).

Вправа 3. *Підкресліть обставини. У дужках укажіть*

семантичний тип обставини та морфологічний засіб її вираження.

Попри всі перешкоди домігся свого. Будуть за падінням злетити ще не раз. Опісля того й Кайдашиха зібралася в дорогу (І. Нечуй-Левицький). Заглядав я в синяву очей твоїх. Закувала та зозуля вранці-рано. Шуміло Чорне море, виграючи на сонці, ваблячи зір заспокійливим синім простором. Огорожа трималася напастям усім наперекір (З газ.). Таке з нею тепер траплялося часто. От уже три місяці Стефка жила із саме таким здивованим поглядом. Невдовзі має прийти нянечка. А Леді дуже хотілося побачити її обличчя! Це гіпотетично наближає мене до мети (З тв. Ірен Роздобудько).

Вправа 4. *Впишіть прості речення, охарактеризувавши присудки, додатки, означення.*

Він подався знову до свого темного палацу. Не те думала зубаста щука. Похмурий чорний рак виліз зі своєї нори під корінням дерева і зараз же попрямував до купи водоростей на дні в надії поласувати черепашками. Він починав відгодовуватись. Водяний пацюк, котрий теж був з невеселих, і той лагідніше дивився навколо. Жаби у своєму болоті і у невеликій затоці голосно співали веснянок, а поважна черепаха сиділа на старому перекинутому човні, що плавав по всьому ставку, і немов контролював прихід весни. Пройшло якихось три тижні. Коли б ви подивились тепер на став, то не пізнали б його (За О. Ольжичем).

Вправа 5. *Спишіть речення, підкресліть головні та другорядні члени речення. Зазначте тип за будовою головних членів речення та види додатків, обставин і означень.*

Варіант 1. Тільки я можу собі дозволити в цей непевний час гуляти Андріївським узвозом після десятої. Вони у захваті! Машина обережно загальмувала на відстані простягнутої руки. А потім засяде писати сценарій. Дан був іншим. Щось гірше за

жалість до себе годі уявити! Від несподіванки Стефка ледь не впустила слухавку. Запах осені пробивався навіть крізь подвійні віконні рами. Мені стало лячно. Я не міг дочекатися початку занять. На одній із дівчат була чорна сукня. Фестиваль тривав з ранку до півночі з короткими перервами на нараду журі. За двома сусідніми столиками сиділо кілька людей. У їдальні я прискіпливо оглядав присутніх. Спускатися самому було досить неприємно. Бачити його було ще нестерпніше (З тв. Ірен Роздобудько).

Варіант 2. І плакати – це також щастя (О. Олесь). Командир наказав залягти. Нещастя обернулося на щастя. Від спогадів щасливих зробилося мені променисто й молодод. І дуб посадили на прикмету проїжджаючим. Я пройшов приморськими стежками з півтисячі кілометрів, не перестаючи захоплюватися баченим навколо. Ліс – це аптека. На нього люди стали злі. Хочу в батькаматері погостити. Та чи ви вже не чули про старого козака-співаку? Раз у раз він їй стрічався. Це «добре» прозвучало тепер м'яко. Жінка-українка постійно змінюється. Треба шити чоботи на високих підборах. Ми побачили гори. Я ішла за тобою одна у юрбі. На другому возі недоладно порозсідалися семеро братів Сахнюків у темних сорочках. Цей дельфін плаває всіма океанами від Арктики до Антарктики. Він працював швидше за Google (З газ.).

Вправа 6. *Випишіть із романів Дари Корній «Тому, що ти є» чи «Зірка для тебе» 5 речень, прокоментувавши головні та другорядні члени речення.*

Практичні завдання для аудиторної роботи

Вправа 1. *Підкресліть члени речення, виділіть дуплексиви.*

Яблуні стояли байдужі, вишні – заспані (Є. Гуцало). Тільки Галя стояла засмучена (Є. Гуцало). Дім стоїть порожній

(В.Винниченко). Муляри, що стояли схилені над камінними брилами та з розмахом ценькали о твердий піщаник...

Вправа 2. Підкресліть члени речення, виділіть фонові детермінанти та вкажіть їхні різновиди.

Варіант 1. Ночами довкола гуртожитку відбувалось якесь життя (Ю. Андрухович). Над Києвом - золотий гомін, І голуби, і сонце! Внизу - Дніпро торкає струни... (П. Тичина). Через цю дірку в стіні і винесли надвір тіло Анта (С. Скляренко). Останнім часом на пиво слід ходити з власними слоїками (Ю. Андрухович). Надвечір в хаті потепліло (Є. Гуцало). Десь далеко цвітуть мандарини і задумано хвилі шумлять (В. Сосюра). У Львові ти зрозумів, що в напрямку Чортополя відбувається мало не паломництво (Ю. Андрухович). А тим часом із діброви козак виїжджає (Т. Шевченко). Край лісу на темному небі трошки прояснилося (І. Нечуй-Левицький). У відсвіті блискавиць Феофано побачила перекошене від муки, сухе безбороде обличчя постільничого (С. Скляренко). Од вітрових ударів тільки важко поскрипують снасті та зростають навкруги світло-сині снігові дюни (І. Кириленко). Від люті став він червоний як рак (І. Нехода).

Варіант 2. Не знайшовши броду, не лізь у воду (Нар. тв.). Опівночі айстри в саду розцвіли (Олександр Олесь). А княгиня Ольга вигнала його з Києва, разом із сестрою послала до Будутина (С. Скляренко). Днів через три вони в тому ж гаю Справдили вигадку свою (Л. Глібов). Скоро буде вечір і в тихій кімнаті зазвучать, заридають солов'ї поцілунків (В. Сосюра). Спокійно шуміла вода, підмиваючи береги (Є. Гуцало). Від прудкої ходи Остапові зробилося душно (М. Коцюбинський). Трохи вірить серце в забобони, логікам усім наперекір (М. Рильський). Через те, куди б Ярина не йшла і що б не робила, завжди брала з собою тільки Малушу (С. Скляренко). Разом із цим повітрям мене переповнював захват (Ірен Роздобудько).

Вправа 3. *Знайдіть у реченні прикладки й поясніть правила їхнього написання.*

Уже дорослим я бачив у бабусі мої малюнки, малюнки дворічного художника-початківця (В. Сосюра). І зветься та ріка Дніпро (В. Сосюра). І це дівчина-звіроловка, переможниця страхіть усяких! Місто-жебрак... (І. Багряний). А он же, он, у сутінку вишень - такий чорнявий хлопець-хорошень! (Л. Костенко). Далі хлопець-школяр не знає, що писати (І. Багряний). Вінтер, секретар Мертенса, високий, тонкий, з підібганим животом і довгою фізіономією хорта, безшумно й легко то входить, то виходить із дверей кабінету, подібних до царських церковних врат (В. Винниченко).

Вправа 4. *Підкресліть члени речення, визначте семантичні типи обставин.*

Варіант 1. Вирячивши вогненні очі, дихаючи полум'ям і димом, потрясаючи ревом пустелі і нетра і вогненным хвостом замітаючи слід, летів дракон (І. Багряний). На околиці міста, в долині, виднівся серед квадратних ліп'янок пофарбований у зелений колір фасад будинку, від якого в обидва боки тягнулися високі кам'яні стіни, обгороджуючи просторий двір (Р. Іванчук). Гість, молодий, високий панок із блідим, млявим лицем і з жовтяками під очима, приїхав позичити жатку, але Самоцвіт послав прикажчика на село, й видати її нема кому (В. Винниченко).

Варіант 2. Черниш зупинив коня і пішов до струмка напитись (О. Гончар). Іван теж кував коня, шукав вина і потім поїхав доганяти своїх (О. Гончар). Ви можете думати, що я прийшла випитати у вас, де Руді, і видати його й вас поліції? (В. Винниченко). І вже мовчки пішов твій двожилый Гарасько поволі розкручувати назад своє вічне, терпляче намотане коло... (О. Гончар).

Вправа 5. *Спишіть речення, поставте пропущені розділові*

знаки. Подайте мінімальні структурні схеми речень.

Мачуха не хліб пшеничний (Марія Матіос). Помножена любов це щастя (М. Подолян). Ми ж вищим розумом озброєні створіння (М. Рильський). Вік прожити не ниву пройти гомінку (А. Малишко). Збагнуть красу це сонце погасить (М. Рильський). Я твій атом (В. Сосюра). Наш народ океан (П. Тичина). А небо тихе і безмовне (В. Сосюра). Шевченко одне з найбільших прав України на міжнародну повагу (Д. Павличко).

ПРИМІТКА

Inf – інфінітив;

Praed – praedicatum (категорія стану)

N – nomen (іменник);

Copf – copula (зв'язка);

Copf 0 – копуля (нульова, тобто відсутня, зв'язка);

Adj – adjectivum (прикметник, дієприкметник);

Adv – adverbium (прислівник);

Num cardinale – numeralia cardinalia (кількісний числівник);

Pron – pronomen (займенник);

Vf 3 s – відмінюване дієслово у формі третьої особи однини (singularis).

Vf 3 pl – відмінюване дієслово у формі третьої особи множини (pluralis).

Neg Gen – negative genetivus (родовий із запереченням).

Цифри від 1 до 6 позначають відповідні відмінки: 1 – називний, 2 – родовий тощо.

Вправа 6. *Підкресліть члени речення, утворивши мінімальні структурні схеми наведених речень.*

Оте його «пу-гу» серед темної весняної ночі миліше мені від пісні солов'їної (В.Гжицький). Сьогодні – навпаки мені було приємно думати (М. Грушевський). Яке то щастя – свій народ у світлі бачити! (Д. Павличко). Як мало кожен з нас життю оддати встиг! (П. Карманський). Чимало літ перевернулось, води чимало

утекло (Т. Шевченко). Звіреницький владика Ольша з ватагою хлопців закінчував рубати дерево на нові засідки (Н.Королева).

Вправа 7. *За поданими схемами складіть прості речення про відомих українських мовознавців, спортсменів, підкресливши члени речення.*

1. Npl 2 Vf pl 2;
2. Prons1 Copf Adv ;
3. Ns1 Ns5 Vf pl 3;
4. Pronpl 3 Copf pl 3 Npl 1/5;
5. Ns1 Npl 1 Ns1;
6. Num1 Ns1 Copf s3 Adjs1/5;
7. Inf Ns/5 Copf s3 Adv-o;
8. Ns1 Copf Inf Ns2;

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7
ПРОБЛЕМА ОДНОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ В
СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ
МОВЛЕННЄВІ АСПЕКТИ ТЕОРІЇ РЕЧЕННЯ
СЛОВА-РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Проблема односкладного речення в сучасному мовознавстві.
2. Різновиди номінативних речень.
3. Вокативні та генітивні речення.
4. Означено-особові речення.
5. Неозначено-особові речення.
6. Узагальнено-особові речення.
7. Безособові речення.
8. Інфінітивні речення.

9. Статус неповних речень у системі синтаксичних одиниць, їхні різновиди.
10. Особливості пунктуації в неповних реченнях.
11. Поняття про еквіваленти речення (слова-речення).

Література

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посібник / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 2005. – С. 90 – 108.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – С. 94 –99.
3. Дудик П. С. Синтаксис української мови : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – С. 130–169.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 188 – 211, 303-309.
5. Пономарів О. Д. Сучасна українська літературна мова: підручник / О. Д. Пономарів. – К.: Либідь, 1997. – С. 269 – 272.
6. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : навч. посібник / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк. – К. : Вища шк., 1994. – С. 182 – 284.
7. Сучасна українська мова : підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред М. Я. Плющ. – 4-те вид, стер. – К. : Вища школа, 2003. – С. 344 – 347.
8. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За ред. І. К. Білодіда. – К., 1972. – С. 232 – 309.
9. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – С. 112 – 145.

Практичні завдання для самостійної роботи

Вправа 1. Підкресліть граматичні основи речень, розмежуйте односкладні та двоскладні речення.

Свята в хаті не було. А тоді поскладав одна на одну посеред хати. А вночі відвезли кіньми в кінець села. Кирило знову обвів кожного сина очима. Тоді майже одночасно так само мовчки обняли батька за плечі. Треба було більше гостей на весілля накликати. Не має він влади над жінкою. Сміливе ранкове сонечко крізь лист пробивається в затінок прохолодного зночі саду. Живої душі близько не чути (Із тв. Марії Матіос).

Вправа 2. Спишіть речення, підкресливши головні та другорядні члени. Зазначте типи односкладних речень.

Любіть Україну, як сонце, любіть, як вітер, і трави, і води, в годину щасливу і в радості мить, любіть у годину негоди! (В. Сосюра). Що маємо – не дбаємо, а втративши – плачем (Народна творчість). Удосвіта встанеш – більше діла зробиш (Народна творчість). Треба вертатися назад (Б. Грінченко). І так мені чомусь робилось тоскно (О. Довженко). Тебе немає (Л. Костенко). Дишеш і не надишешся тим чистим і пахучим повітрям (Л. Українка). Разом ходімо в майбутнє. Йому стало прикро (З газ). Не жалкуй на сусіда, коли спиш до обіда (Нар.тв.); Ось моя маркіровка (О. Гончар). Нас зустрічають хлібом-сіллю (С. Скляренко). Вітерцем дихнуло з долини. Швидко розвиднілося (З газ). Шумить у голові йому (А. Тесленко). Бракує арфі струн (Л. Українка). Потім подали друге – чай в алюмінієвих кухлях (Григій Тютюнник). Дома тебе завжди чекають. Не хвали мене у вічі, не гудь поза очі (З газ). Віконця замуrowано морозом (Панас Мирний). Шилом моря не нагрієш. По обіді підете до Одеського українського театру (З газ). Питайся добрих, не ходи до злого, забувши Бога (Т. Мельниченко). Мені стало себе шкода (П. Панч). Солов'їні далі, далі солов'їні...(В.Сосюра). Оберт. Шарудіння (М.Бажан). Тиша і пуста (М. Коцюбинський). Ні

слова про втому! Ні слова про спокій! (В.Еллан-Блакитний). Ось краса! (В.Винниченко). Вітай життя! (Б.-І. Антонич).

Вправа 3. *Доберіть із творів художньої літератури по два односкладних означено-особових і неозначено-особових речень; визначте форму вираження головного члена.*

Вправа 4. *Складіть твір-опис (6 – 8 речень), використовуючи безособові, номінативні, вокативні та тенітивні речення.*

Вправа 5. *Підкресліть головні члени речення, визначивши тип односкладних речень.*

Взявся за гуж – не кажи, що не дуж (Народна творчість).
Набити руку– це не означало побити руки... Йоду в нас нема (Григій Тютюнник). Йому скажуть, що він приїхав учитись... (В. Підмогильний). Але що є правда і як творити суд?! (С. Скляренко).
Гречку сійте, коли жито гарно зацвітає (Народна творчість). Зробили тризну? (С.Скляренко). Що скажете про потреби ваші? (С.Скляренко). Надворі було ясно (Г. Тютюнник). – Ач, прокляті! – сказав ображено і навіть гнівно, так наче йому вкрай треба було набрати тієї води... (Г. Тютюнник). Солов'їні далі, далі солов'їні...(В. Сосюра). У росі фіалки, ріки у тумані... (В. Сосюра). Весняний сад, квітки барвисті, пісні пташині в вишині, і ти у сяйві і намисті подібна сонцю і весні (В. Сосюра). Підкинуло. Здригнулось. Зашкребло. Затнувся подих. Оберт. Шарудіння (М. Бажан). Тиша і пустка (М.Коцюбинський). Ні слова про втому! Ні слова про спокій! (В. Еллан-Блакитний). Ось краса! (В.Винниченко). Велике ательє; в лівій стіні ззаду – двері в кімнату Рити (В.Винниченко). Це Білий Медведик (В. Винниченко). Його помітили не зразу (Є. Гуцало). Поживився скибкою, як собака мухою (І. Карпенко-Карий). Йому дуже кортіло бути там, де робилося кіно (Є. Гуцало). Хліба нема: вже забрано (В. Барка). Зоре моя вечірняя, Зійди над горою,

Поговорим техесенько в неволі з тобою (Т. Шевченко). Початок осені – вересень (Д. Чередниченко).

Вправа 6. Підкресліть головні члени речення, знайдіть безособові односкладні речення, схарактеризуйте морфологічне вираження їхнього головного члена.

1. «Лісова пісня» Лесі Українки може бути названа гімном природі (М. Рильський). 2. Душа моя – пустка холодна й німа... Нічого в тій пустці самотній нема... (О. Олесь). 3. Раптом теплим сьайвом щось їй бризнуло з очей (П. Тичина). 4. Бракує арфі струн, співцеві слів (Леся Українка). 5. А часто хочеться закрити очі клятї, забути все і в затишку глухим кубельце звити, завести свій дім, щасливим бути, як дурак на святї (В. Симоненко). 6. Було раннє надвечір'я, і до щедрості барв паморочилося в голові (В. Дрозд). 7. Вночі захурделило, завіяло, і все село замело снігом (А. Бондарчук). 8. В голові гуло й гриміло куди дужче (Ю. Смолич). 9. На Колимї запахло чебрецем, і руто-м'ятою, і кропивою (В. Стус). 10. Геть за минулим спалено мости (В. Стус). 11. Завдання виконане (З газети). 12. Безлюдно в дорозі. І на душі тоскно, тривожно. Надворі не схоже на весну (П. Кочуба). 13. У дворі не видно було нікого (П. Панч). 14. Весільний хліб, коровай, шишки треба скоро з'їсти, щоб не засохли, бо в молодих «життя всохне» (Л. Артюх). 15. Жаль стало батька (М. Коцюбинський). 16. Час одпочить, попоїсти (А. Тесленко).

Вправа 7. З'ясуйте, який член речення пропущено. Поясніть уживання тире.

1. Ніхто до нас, і ми ні до кого (С. Васильченко). 2. Ну, тут уже у вас пульс із сімдесяти двох ударів зразу на дев'яносто, очі рогом на лоба, і ходором ходить у руках рушниця... (Остап Вишня). 3. Тепер ми знову над морем, і знову наші очі бродять по синій пустелі... (М. Коцюбинський). 4. Із хмарини – теплий дощик (Д. Павличко). 5. Ми з Йосипом Євдокимовичем на

човна і до бочки... (Остап Вишня). 6. Ні слова про втому! Ні слова про спокій! (В. Еллан-Блакитний). 7. Край села – чепурненька, нова, бідна хатка в маленькому подвір'ї; за двором – грядка городу, а далі – рівний степ. За хатою маленький, молодий вишняк (С. Васильченко). 8. Спокійного сну вам, карі оченята (А. Тесленко). 9. На інших церквах – ні хрестів, ані золотого блиску (І. Багряний). 10. Він слово, а Карпо йому – десятеро (Панас Мирний). 11. Чого тобі? (П. Панч). 12. На британця – ані тіні уваги (М. Коцюбинський). 13. У спасівку раз мені в волость треба було (А. Тесленко). 14. Життя – єдина мить, для смерті ж – вічність ціла (О. Олесь).

Вправа 8. *Випишіть із тексту неповні речення, визначте їхні типи, установіть, які члени речення в них пропущені.* 1. У Князівці спалили Куракинський цукровий завод, а в Пісках — маєток графа Потоцького (А. Головка). 2. Безмежнеє поле в сніжному завою, ох, дай мені обширу й волі! (І. Франко) 3. Довго в ту ніч не спали хлопці. Лежали, позгинали під драним сіряком і говорили, говорили (А. Головка). 4. А біля школи тим часом ще танці (О. Гончар). 5. Білосніжний корабль його і зараз десь в експедиції (О. Гончар). 6. А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в куток (М. Коцюбинський). 7. У кімнатах у нас гарно. Вичищено, виметено (Марко Вовчок). 8. Ярина присіла на раму. Дістала з кишені мішечок (О. Десняк). 9. Юра спинився. В груди набрав повно повітря (Ю. Смолич). 10. Гнат почав ходити до її хати. Ходили й другі парубки (М. Коцюбинський). 11. А Маковеїв буланій ішов попаски поруч з Сагайдою, по коліна забродячи в червоні маки. Чернишів – гріб копитом землю (О. Гончар). 12. Коло школи зібрались мало не всі школярі. Дожидалися гостя з Києва, забігали наперед, визирали (С. Васильченко). 13. В зелене Журавне летять журавлі, а лебеді – у Лебедин (П. Воронько). 14. За городами ж, по той бік Псла, смугою чорною – ліс. І шумить, шумить по-осінньому

(А. Головка). 15. Редактор Карк підвівся, ще раз тривожно подивився на браунінга і вийшов. Із тихої вулиці пішов на клекіт (М. Хвильовий). 16. Андрій додому поспіша, а сонце – у zenit (О. Підсуха).

Вправа 9. *Випишіть із романів Дари Корній «Тому, що ти є» чи «Зірка для тебе»; Ірен Роздобудько «Гудзик», «Якби» чи «Дві хвилини правди» парцельовані речення, прокоментувавши їх.*

Практичні завдання для аудиторної роботи

Вправа 1. *Зазначте будову й морфологічне вираження граматичної основи. Визначте різновиди односкладних речень.*

Починали носити віночок дівчата з трьох років. В'язати стрічки треба вміти. Першою у віночок в'яжуть світло-коричневу стрічку. Це символ землі-годувальниці. Побіч від коричневої – жовті стрічки, символ сонця (З журналу). Цвіт вишні та яблуні – символ материнської любові (З журналу). Доброта – найбільше досягнення людини (І. Цюпа). Любить свій край – це для народу жити (В. Сосюра). Соромся байдужого ставлення до громадського життя (В. Сухомлинський). Ми їхали тепер від села до села (Ю. Смолич). Виходить дівчина із хати води з криниці набрати (А. Малишко). Варвара розмовляла з батьком майже як доросла (Є. Гуцало). Була ти наче лісова царівна у зорянім вінку на темних косах (Леся Українка). Разом ходімо в майбутнє (Леся Українка). Весною в селі встають рано (Г. Тютюнник). Як багато хочеться мені сказати про любов до ріки моєї рідної (О. Довженко). Немає лелеки над дахом старим. Ніяких змін на цій старій землі. Не чуть пісень в козацькому строю. А смерть козацьку треба шанувати. Мало людських і нелюдських мук. Варшава. Повстання. Дубів осінніх бронзова печать, і до Дніпра подати вже рукою. А в теплій хаті пахне свіжим хлібом (О. Пахльовська). Дуже легко мені (Л. Костенко). Треба слову мудрості додати... (М. Сингаївський). Візьми свій

келих сонця у життя! (С. Йовенко). Шукайте цензора в собі (Л. Костенко). Потім виходять до вечері в капцях на босу ногу. Так було до вчорашнього дня. Хотілося якнайкраще догодити мешканцям нашого притулку. І тоді назустріч тобі так само розкриваються інші. (Ірен Роздобудько). Будемо ж берегти наше мирне українське небо! (З газ.).

Вправа 2. *Згрупуйте односкладні речення за типами у такій послідовності: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові.*

1. Той монастир недавно збудували (Л. Костенко). 2. Ранком вивели їх з казарми на двір; розставили лавами (Панас Мирний). 3. Дивишся і не надивишся, дишеш і не надишешся тим чистим, гарячим і пахучим повітрям (Леся Українка). 4. Його сховали на горище, і ранок змив його сліди (А. Малишко). 5. Шануйте здобуте трудом покоління, помножте його у пошані (М. Нагнибіда). 6. За правду, браття, єднаймося щиро (Леся Українка). 7. Але як швидко побіля вогню не бігай – все рівно обпечешся (Гр. Тютюнник). 8. Тут же, біля лікарні, розкладають вогнище, варять картоплю (В.Козаченко). 9. В артілях виспіли жнива, вантажать динь багряні кулі, і кавуни лежать поснуді (А. Малишко). 10. Коли зважуєшся на сей крок у житті, чого ж було стояти на колінах (Леся Українка). 11. Забуду моря віщій шум чи юнь, даровану годами (А. Малишко). 12. У дверях спинились, обернулися до вітчима (Леся Українка). 13. Куди не глянеш в даль оцю окресну – тут споконвіку скрізь лилася кров (Л. Костенко). 14. Коли питають, де мій дім, я певно знаю, що я відповім (Л. Первомайський). 15. Стою – мов скеля непорушний (П. Тичина). 16. Підеш тією стежкою, глянеш кругом себе, і скрізь бачиш зелене море верб, садків, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки (І. Нечуй-Левицький). 17. Мої муки, мої люті, в хмарі заховаю (Т. Шевченко). 18. Не сумуй одна, не журись одна (А. Малишко).

Вправа 3. *Охарактеризуйте головні члени речень і засоби їхнього вираження, визначте різновиди односкладних речень.*

Варіант 1. 1. Немає лелеки над дахом старим. 3. Не чуть пісень в козацькому строю. 4. А смерть козацьку треба шанувати. 5. Мало людських і нелюдських мук. Кров. Барикади. Варшава. Повстання. 6. Дубів осінніх бронзова печать, і до Дніпра подати вже рукою. 7. А в теплій хаті пахне свіжим хлібом (О. Пахльовська). 8. Як вам ведеться в довгі зимні ночі? (І. Коломієць) 9. Дуже легко мені (Л. Костенко). 10. Треба слову мудрості додати... (М. Сингаївський) 11. Візьми свій келих сонця у життя! (С. Йовенко) 12. Шукайте цензора в собі (Л. Костенко). 13. Ой не квітни, весно, — Мій народ в кайданах... (О. Олесь). 14. І все на світі треба пережити (Л. Костенко). 15. ...кому шкода, чого шкода для щастя? (С. Йовенко) 16. Багато справ ще у моєї долі (Л. Костенко). 17. І смеркає, і світає, День Божий минає... (Т. Шевченко) 18. І мені заспівати хотілось лебедину пісню собі (Л. Українка). 19. Розпалімо знов багаття з іскр надії! (М. Рильський) 20. Тож веселімось, людоньки, на людях (Л. Костенко). 21. Багато слів написано пером (Л. Костенко). 22. Вчись не до старості, а до смерті (Нар. тв.).

Варіант 2. 1. Ані малої стежечки до саду! 2. Бунтуйте, люди, хмари і птахи, пісні, дерева, мови, діалекти! 3. Од свічки болю слово засвітить. 4. І з кожним днем все легше нам забути останню з найпрекрасніших легенд. 5. Всьому немає ліку. 6. Варто весні пробудитись, і аж усміх тамуєш, примруживши вії (О. Пахльовська). 7. Дуже мені трудно (Л. Костенко). 8. Вгамуйся, серце, Тільки дітлахам Чи божевільним так дано метатись (С. Йовенко). 9. Зупиніться, поети! Чекайте, не треба... (О. Олесь) 10. Треба слову радощів додати (М. Сингаївський). 12. Батьки і діти... Діти і батьки ... Нам нічого ділить на спільнім полі (О. Олесь). 13. Їй стане легше (Л. Костенко). 14. Як парость виноградної лози, Плекайте мову (М. Рильський). 15. Ніде йому

не дітися від мене (С. Йовенко). 16. Можна слово привчити на бровах стояти Чи кататись плескавчиком із гори... (Світл.) 17. Боюсь наполохати слово... (Переб.) 18. Мені без тебе сумно серед людства (Л. Костенко). 19. Ще не світало в сутінках сердець (Л. Костенко).

Вправа 4. Підкресліть граматичні основи речень, розмежуйте односкладні та двоскладні речення.

Варіант 1. У майбутнього слух абсолютний. Нове століття вже на видноколі. Село в снігах, і стежка ані руш. Весна. Очі у них великі і круглі. Тільки зорі в нас спільні та небесні степи. Всі мости ще кленові. Всі коні іще вороні. Щасливий той, хто ще не вмів грати. Руйнація слова. Вдові звеліли сісти й не клясти. Любив достаток і любив пісні. Людській душі цей злочин осоружний. Приходив обвіяний духом полів. Ой, яка чудова українська мова!

Варіант 2. Вже скрізь тільки тиша й сухе павутиння. Лиш яблука у зелених кронах і огорожа із замшених брил. Плоди солодкі. Листя ще густе. Великий світ, а ти мені єдиний. Грицько в житті шукав дорогу не пряму. Вже онде щось і сіють у долині. Вся Україна знову у вогні. Така глибока вся твоя античність. Заплакав гірко, бо вже ялинки тії нема. Чоло весни високе і круте. Душа прозора. Світ скляний. Скелястий ранок, сірі береги, кістлявий профіль сонного фіорда.

Вправа 5. Серед поданих нижче речень знайдіть слова-речення, визначіть їхній різновид. Поясніть розділові знаки при них.

1. – Хіба ви думаєте, трудно навчитись читати! – Авжеж, не легко (Панас Мирний). 2. – Це ти, Романку? – Ні, це Володя (А. М'ястківський). 3. – Признався? – Дзуськи! (О. Гончар). 4. Другого дня ввечері вертався Хома від пана. – Ну? – зустріла його на порозі Хима. – Дав. П'ять дав на відробітки, на буряки (М. Коцюбинський). 5. – На гарбі сидітимеш, коні поганятимеш.

Добре? – Добре (Остап Вишня). 6. А Круп'як тікає? – Ні. – Ні? (М. Стельмах). 7. – А тс! – застережливо підняв Віталій палець угору (О. Гончар). 8. Геть, привиде війни! (М. Рильський). 9. Ох, жаль мені човна, ох, жаль мого серця! (Є. Гуцало). 10. О ні, ви страшенно добрі, Орисю! (В. Винниченко). 11. Ой! Чи воно там ще високо? Сів. Ху-у-у! Ану підводься, туристе! О-о-ох! (Остап Вишня). 12. Ой леле! жартуючи, я розказав найщиріші свої почування (Леся Українка). 13. Прокляття! Воевода острозький, напевно ж, про те й не відає (І. Ле). 14. Привіт! Привіт! Куди ж це ви літали, друзі мої найщиріші? (Остап Вишня).

Вправа 6. *Знайдіть незакінчені речення, з'ясуйте, яку роль вони відіграють. Поясніть розділові знаки.*

1. Даруйте... я... незвичка промовляти... хотів сказати річ іще таку: Марусю знаю ще із немовляти і Гриця знаю ще у сповитку (Л. Костенко). 2. І перше в ту ніч думала без жалю за нього – хворого. Навіть хотілося, щоб швидше... (А. Головка). 3. – А чи дивились ви, чи є в неї... тее... – Що таке тее? – визвірилася на нього ображена жінка. – Ну, що тее... звісно, без чого відьма не буває... хвіст (М. Коцюбинський). 4. Не хочу... за Халявського... не силуйте мене... віддайте мене за Забрюху... коли не віддасте... утечу... (Г. Квітка-Основ'яненко). 5. – А чого ж тобі туди треба? – Я... мені... треба мені... (Б. Грінченко).

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8-9

ПРОСТІ УСКЛАДНЕНІ РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Поняття про просте ускладнене речення
2. Відокремлення узгоджених означень.
3. Відокремлення неузгоджених означень.
4. Відокремлення прикладки.

5. Умови відокремлення додатків.
6. Відокремлені обставини.
7. Поняття про звертання: засоби вираження, структура, умови відокремлення.
8. Поняття про однорідні члени речення. Однорідні й неоднорідні означення. Узагальнювальні слова при однорідних членах речення
9. Вставні слова і сполучення слів. Семантичні розряди вставних слів. Інтонація вставних слів і словосполучень.
10. Вставні речення, їхні смислові функції, зв'язок з основною частиною речення й місце в ньому.
11. Вставлені слова, сполучення слів і речення.

Література

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 2005. – С. 124-146.
2. Глазова О. П. Українська пунктуація: навч. посібник / О. П. Глазова. – Харків : Веста : Видавництво «Ранок», 2004. – С. 46-214.
3. Дудик П. С. Синтаксис української мови : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – С. 190-242.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 211 – 220.
5. Козленко І. Українська пунктуація: навчальний посібник / І. Козленко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – С. 86-111, 142-143.
6. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення / А. К.

Мойсієнко. – К. ПП Я. Січовик, 2006. – С. 6 – 222.

7. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – С. 150-176.

Практичні завдання для самостійної роботи

Вправа 1. Прочитайте пісню «Вишиванка» О. Винника, поясніть розділові знаки в середині речень.

До лица вишиванка, тобі до лица,
Ти радієш, всміхаєшся без кінця!
Соковиті насичені кольори,
Як світанки яскраві вечори!
У орнаменті долі переплелись,
І на віки узорами зрослись,
Ніби серце гаряче долоня твоя!

Приспів:

Одягни вишиванку, Україно моя!
Йде на свято вся сім'я!
В вишиванці каштан і акація!
Ти і я-я!
Одягни вишиванку, Україно моя!
Йде на свято вся сім'я!
В вишиванці каштан і акація!
Ти і я-я-я!..

За столом вся родина, за столом
Скатертина, розшита хрестиком!
Пахне святом і радістю коровай! -
Пам'ятай ці хвилини! Пам'ятай!..
Голуби в небі білі, голуби,

Щоб життя заіскрилося, полюби,
Ніби серце гаряче долоня твоя!

Вправа 2. *Розставте, де треба, розділові знаки й прокоментуйте їх.*

На світі все знайдеш окрім рідної матері (Народна творчість). Життя мабуть це завжди Колізей (Л. Костенко). Даруся схиляє таку ясну тепер, покірну голову сама не знаючи перед ким чи перед сонечком чи отим голосом. Даруся подивилася-подивилася з груші на Йвана втерла сльози і потихеньку злізла з дерева лишивши вінок з голови на гіллі. Іван тим часом знову заграв на дримбі приказуючи собі під ніс (З тв. Марії Матіос). Все це воду очерет жарке блакитне небо й розпечене сонце над ним ніби вперше побачив Михайлик (І. Сенченко). Жінка його вийшла ні се ні те схожа на якусь недопечену пампушку (О. Кониський). Кущова рослина порічки агрус розпросторилася розширилася мішаючись з глухою і жалкою кропивою (П. Мирний). Особисті пригоди перепліталися з короткими та меткими характеристиками людей подолян гуцулів бойків та місцевостей Коломиї Городенки Садогори та Чернівців (І. Франко). Злим людям не заздри не бажай їх товариства (Біблія). І разом з квіткою травинкою малою в моїй душі щось сходить і росте (О. Олесь). Кручені паничі й інші квіти айстри чорнобривці росли кругом хати (Ю. Мушкетик). Вона не знала ні кіно ні опери ні концертів жодних видовищ (І. Сенченко). Збентежений до краю сповнений думок мелодій віршів Григорій вихопився на правий берег Лопані (В. Шевчук). Опріч усього Сократ не вельми шанує самого себе (Ю. Мушкетик). Альбатроси цебто морські мандрівники йшли назустріч людям (О. Донченко). Люблю людей землі моєї, бо й я землі моєї син (В. Сосюра). Чоловік Назар на прізвище Журба був завжди зажурений (Л. Пал.). Олекса Гірник був дуже чуйний до людей особливо до дітей (З газ.). Ми можемо помилятися в

пошуках, але добре діє той, хто шукає істину, а не сидить склавши руки (І. Цюпа). У творчій спадщині П. Куліша справедливо виділяють «Чорну раду» як найбільш самобутній оригінальний твір і як перший український роман. (Л. Бикова). Раптом небо зовсім спустилося на гори і здавалося всі вершечки гір накрилися величезною сірою ватяною ковдрою (О. Іваненко). Великої шкоди суднам завдають айсберги тобто плавучі крижані гори (З журн.). Це може навіть і не вірші а квіти кинуті тобі (Л. Костенко).

Вправа 3. *Знайдіть у реченнях поширені й непоширені приклади. З'ясуйте, коли вони відокремлюються, поясніть розділові знаки.*

Відповіді:

1. Стоїть після пояснюваного слова, вираженого іменником / загальною чи власною назвою.
2. Стосується особового займенника.
3. Стоїть перед пояснюваним іменником і має відтінок причини.
4. Приєднується сполучником *як* і має відтінок причини.
5. Приєднується словами *або, на ім'я, на прізвище, родом, походженням*.

1. І лиш могили древні дідугани нагадають колишні буйні дні (М. Драй-Хмара). 2. Горе нам невольникам і сиротам в степу безкраїм за Уралом (Т. Шевченко). 3. Патріот людина високої вірності Котляревський не раз опинявся у вирі пристрастей своєї доби (О. Гончар). 4. Колись Шевченко як маляр мріяв був подати у своїх картинах «Живописну Україну» (П.Тичина). 5. Дядько мій Микита-чорнокнижник швець і мрійник славний чоловік все життя розповідав про ніжність, хоч її не бачив цілий вік (А. Малишко). 6. Мати її родом туркменка зовсім не була схожа на казашок Приуралля (З. Тулуб). 7. Тоді весна ще тільки натякала про себе висилаючи вперед своїх зухвалих розвідників

гомінливі буйні ручаї по південних схилах гір (О. Гончар). 8. Мій син грибок на двох тоненьких ніжках у перший раз пішов сьогодні в школу... (М. Рильський).

Вправа 4. Виокремте відокремлені обставини, визначте їхні різновиди та засоби вираження.

Вітер лютий налетів з розгону і, втомившись, під дверима ліг (М. Шеремет). Життя – така велика ковзаниця. Кому вдавалось, не падавши, пройти? (Л. Костенко) Свіжим вітром день сміється, ніби кличучи до себе (М. Губко). Старий підводиться і, не прощаючись, зникає десь внизу за курганом (О. Гончар). Хлопчики сиділи на крутому березі, звисивши ноги, і, стежачи за вудочками, вели тиху розмову (Ю. Яновський). На кладці, обнявшись, стояли дві дівчини і, забувши про все на світі, виводили сумовиту пісню (М. Стельмах). Не можна ходити по рідній землі, не чаруючись виплеканою народом у віках рідною мовою (Ю. Мушкетик). Андрій біг попереду і був здивований, побачивши за собою Благого з гвинтівкою (П. Панч). А вже Устим, проходячи повз них, гукнув (А. Малишко). І я заснув нарешті, незважаючи на біль (Ю. Яновський). На березі, у траві, стоїть задумлива людина (М. Чабанівський).

Вправа 5. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

Щодо моєї роботи то не питай (М. Коцюбинський). Замість робитися майстрами ми стали його бранцями (О. Забужко). Черниш уже не бачив нічого крім протилежного берега, завихреного вогнем (О. Гончар). Промовці розповідали про окремі події з життя Павла Чубинського зокрема про обставини написання вірша «Ще не вмерла Україна». Ідете ви компанією тобто колективом (З газ). Студентка під час проходження педагогічної практики провела більш-менш успішно всі залікові уроки у тому числі позакласний захід із української мови.

Вправа 6. Розкажіть про Вашого українського кумира. Що це за особистість, чим вас вразила? Побудуйте твір-розповідь з

елементами роздуму, використовуючи різні відокремлені члени речення (у дужках прокоментувати умови відокремлення). Зробіть повний синтаксичний аналіз трьох простих ускладнених речень.

Вправа 7. *Випишіть із газети «Вечірня Одеса» 7 речень, пояснивши різні умови відокремлення другорядних членів речення.*

Вправа 8. *Розставте в реченнях розділові знаки, пояснивши їх. Зробіть повний синтаксичний розбір двох останніх речень.*

Наприкінці ХУІІ ст. мова квітів стає відомою скрізь в Європі Франції й Англії. У склянці тонко різаній прозорій наповненій аж по самий край свіжою водою стояли рожі... Барвінок на думку Жан-Жака Руссо славетного просвітителя уособлював нескореність молодість і любов. Дівчатам наприклад треба дарувати напіврозкриті бутони (З календ.). Цікавий сповнений несподіваних знахідок світ прізвищ. Серед нашого народу скажу я вам трапляються всякі прізвища Буряк Гарбуз Горобець Вареник і Галушка Півторакожуха Панібудьласка... (Є. Гуцало.).

Вправа 9. *У поданих реченнях знайти узагальнювальні слова при однорідних членах речення, визначити їхню синтаксичну роль.* 1. Всюди: і на вулицях, і круг стадіону, і обабіч дороги до заводу – росли молоді осокори, клени й каштани (В. Собко). 2. Усе в чеканні: і спілі краплі рос, землі і місяць, вишні і тополі (Б. Олійник). 3. Березу, вільху і ліщину, дубів могутність величаву і навіть тихий верболіз – люблю я ліс (П. Воронько).

Вправа 10. *Поставте розділові знаки. Визначіть, чи у всіх реченнях наявні вставні одиниці. Яку стилістичну роль вони виконують?*

1. Для нас у ріднім краї навіть дим солодкий та коханий (Леся Українка). 2. З борців насміхалася доля зростала проте їх громада (П.Грабовський). 3. Злива тривала майже годину (М.Трублаїні). 4. Задзвеніли струни ще ніжніш-ніжніш Мабуть ти до мене думкою летиш (Олександр Олесь). 5. Із сотень а може і

тисяч тих з ким Андрій Семенович стикався найближче по роботі можливо лиш одиниці догадувалися як багато важила в його складному нелегкому і зрештою суворому житті поезія (В. Козаченко).

Вправа 11. *Складіть прості ускладнені речення (5-7) на тему «Ушанування писанки в Україні» чи «Сало – український національний продукт», підкресліть члени речення, прокоментуйте розділові знаки.*

Практичні завдання для аудиторної роботи

Вправа 1. *Прочитайте прості ускладнені речення, пояснивши вживання розділових знаків.*

Єднає нас над кручами Дніпра земля, на хліб і сіль багата (П. Перебийніс). Все місто спить, суворе й мовчазне (Л. Костенко). Добру віщують погоду хмарки, скупані в сонці (М. Луків). Леліє даль, волога і блакитна (М. Бажан). Ясні, охоплені багрянцем гори стояли до самого небокраю (О. Гочар). Гордий і волелюбний, він нагадував сокола (А. Шиян).

Вправа 2. *Розставте розділові знаки.*

Великдень найурочистіше церковне свято неможливо уявити без пасхального хліба. В Україні в будь-якій місцевості такий хліб називають паскою. Символом Великодня стало і яйце. Пасхальні яйця пофарбовані одним кольором називають крашанками. Яйця розмальовані різноманітними візерунками одержали назву писанки.

Вправа 3. *Зредагуйте й перебудуйте речення так, щоб з'явилися відокремлені члени речення.*

Звичай, вірування та ігри, що були пов'язані з писанками, зберігаються в народі й до нашого часу

Дослідники, що пов'язують писанку з сонячним культом, що, як вважають прийшов до слов'ян зі Сходу, доводять, що писанка сягає глибоко в дохристиянські часи.

Вправа 4. Поміркуйте над запитаннями, дайте обґрунтовану відповідь, використовуючи відокремлені члени речення.

– Чи є у нас сьогодні в Україні такий вид мистецтва як писанкарство? Чи потрібно воно нам сьогодні? Чому?

– Великдень – це лише релігійне свято чи ще щось важливе для нашого народу?

Вправа 5. Прочитайте речення, розставте розділові знаки, укажіть відокремлені прикладки.

Люльки як об'єкт народного мистецтва зберігаються ще й досі на Гуцульщині.

Очіпок тобто каптур – давній головний убір заміжньої жінки.

Наші дівчата плетуть собі вінки з квітів маку синіх волошок білого ромен зілля чорнобривців та дикої рожі.

Ми українці не захоплюємося яскравими кольорами.

Справжній запорізький шлик або суконний мішок що становить дно шапки і звішується з голови був справжнім головним укриттям у запорожців.

Вправа 6. Складіть і запишіть кілька речень із відокремленими прикладками в поєднанні зі словами особливо, тобто, або, як, родом, так званий.

Вправа 7. Складіть речення з відокремленими додатками, використовуючи слова особливо, на відміну від..., всупереч, за винятком, замість, зокрема.

Вправа 8. Поставте розділові знаки, прокоментувавши..

1. Крізь сотні сумнівів я йду до тебе добро і правдо віку (В.Стус). 2. О мій народе Прометея ти маєш душу молоду (В.Сосюра). 3. Ох пісне чому як той птах не летиш (М.Рильський). 4. Слово моє ти єдина зброє ми не повинні загинуть обоє (Леся Українка). 5. Співай ненько тихесенько Як давно співала Коли мене моя нене До сну колисала

(У.Кравченко). 6. Ой Дніпре мій Дніпре широкий та дужий багато ти батьку у

Вправа 9. *Відишуйте зайве за певною ознакою слово чи сполучення слів.*

Між іншим, нарешті, по-друге, словом, погодьтесь. Зрештою, даруйте, приміром, по мені, до речі. З другого боку, у цілому, до прикладу, як повідомляють, між іншим. Розуміється, може, здається, либонь, імовірно. Щоправда, само собою, дійсно, очевидно, певна річ. По-моєму, пам'ятається, кажуть, на думку, навпаки. Безперечно, очевидно, по суті справи, на щастя, дійсно.

Вправа 10. *Складіть речення з наведеними словами так, щоб в одному випадку вони були вставними, а в іншому – членами речення.*

Сподіваюсь, по-моєму. Признатися, до речі. Таким чином, здавалось. Зрозуміло, трапляється. Правда, буває. На щастя, може. Навпаки, гляньте. Одним словом, видно.

Вправа 11. *Розставте розділові знаки, визначивши групи вставних конструкцій щодо їхньої семантики та оцінки повідомлюваного.*

У мирні часи скажімо такого не траплялося. А музика дудок лунала, а музика заливалася несамовито і здавалося звуки самі ставали мімічними танцівливими тінями а може яворовими людьми а може образами тих дивних чаклунських дівчат. Дуже фіндюрите в нас жіноцтво, а ти ладний на обличчя, а ще сказати б свіжа кров. І кожне з них, уже вві сні, подумало, що все пережите – тільки сон, а сні як це кожному відомо і химерні, і незбагненні...(В. Шевчук). Бачите ви вже все перемеряли на себе. Власне приблизно так було й зі Стефкою. Зранку задовго до початку сніданку Альфред Вікторович або як його іменувала поміж собою обслуга Пергюнт Альфред вимагав свіжого яйця. Хоча звісно пригод і халеп було безліч. (І. Роздобудько).

Вправа 12. *Поясніть особливості структури, пунктуації*

виділених конструкцій.

Кількість купленої населенням піротехніки яскраво свідчила про те, що зовсім скоро Новорічна ніч – **одна з ночей, котра відзначена в календарі, як кінець і початок**, - підірветься, злетить у повітря стараннями тисячі несвідомих Геростратів (Ірен Роздобудько). З ділом, **бач**, у нас ніколи не розходяться слова (П. Дорошко). Сучасне життя (**всі ми це відчуваємо**) тримає людину в постійному нервовому напруженні (О. Гончар). І доки буду ряст топтати (**бо ще ж зоря моя горить!**) хотів би мову так пізнати, щоб із землею говорить (Ю. Петренко).

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 10
МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА
Варіант 5

I. Дати відповіді на питання тестів.

1.Словосполучення якого ряду мають однакові семантико-синтаксичні відношення між головним і залежним словом:

а) глибоко переконаний, ставитися з відповідальністю, справді народний, розмовляти весь вечір;

б) викликати прихильність, пристрасть патріота, доля людини, взяти з життя;

в) задовольнити прохання, море роботи, почуття матері, вести спостереження;

г) будинок на два поверхи, поїздка до Ужгорода, військове звання, взяти під захист.

2. Словосполучення якого рядка утворено способом керування:

а) розумітися на красі, схожий на сонце, піклуватися по-батьківськи, недалеко від школи;

б) один із двохсот мільйонів, засівати житом, писати

красиво, переписаний з книги;

в) справжня дружба, доведений до відчаю, крайній ліворуч, задоволений поїздкою;

г) пісня про щастя, потрібний людям, радісно дітям, готуватися до зустрічі.

3. Які словосполучення складаються з дієслова і залежної від нього форми числівника:

а) субстантивно-нумеральні;

б) ад'єктивно-адвербіальні;

в) вербально-нумеральні;

г) вербально-прономінальні.

4. У якому рядку в словосполученнях спосіб зв'язку повне узгодження?

а) місто Одеса, наш ПДПУ, лікарські рослини, хлопець-тракторист;

б) метр полотна, рухатися в бік Дніпра, весняні ріки, діло цікаве;

в) прочитаний роман, лікарська рослина, веселий день, моя книжка;

г) невелике село, лісова галявина, озером Балатон, бродити отарами.

5. Словосполучення якого ряду характеризуються зв'язком асоціативно-граматичного узгодження?

а) наш ПНПУ, вдячний нащадкам, суперечка болільників, наказ батька.

б) такий нероба, овочеve рагу, цей сирота, передавати з рук у руки.

в) цікава «АІФ», Кременчуцька ГЕС, головна штресе, педагогічний вуз;

г) цікава «АІФ», обласне радіо, світле манто, гудіння моторів.

6. Укажіть варіант речень, у якому всі підмети належать до однієї групи за будовою:

а) Тієї ж миті до вікна припала огрядна жіночка з величезним кучерявим «гніздом» на голові (Ірен Роздобудько). Єва покірно натисла на кермо (Ірен Роздобудько). Павло з Оксентієм до полювання були байдужі (М. Матіос);

б) У зв'язку з її співом на гадку мені прийшли дві аналогії (В. Слапчук). Гурт хлопців підійшов до столу (О. Гончар). Пройшло в мовчанні кілька хвилин (М. Коцюбинський);

в) Остання репліка пролунала досить незлісно (Ірен Роздобудько). У коридорі стояв якийсь чоловік з хлопчиком років двадцяти (І. Цюпа). Тридцять років минуло відтоді (І. Цюпа);

г) За невеличким рівчаком виднілася копиця скошеної трави (Ірен Роздобудько). А над усім у чорному небі кружляла зграя сполоханих птахів (А. Головка). Її сміх умить заразив інших (Ірен Роздобудько).

7. Укажіть варіант речень, у якому всі присудки належать до однієї групи за будовою:

а) А на Купала дві зорі підбито впали (Б. Олійник). Плюща обійми гублять силу дуба (Л. Українка). Мені захотілося по-сусідськи їй чимось віддячити (В. Слапчук). І щось бадьоре сниться (М. Рильський);

б) Тридцять років минуло відтоді (І. Цюпа). Із середини зали вугільно-вогняним поглядом на мене дивиться елегантна жінка років від сорока до п'ятдесяти (Ірен Роздобудько) І враз увесь ранковий ліс зайнявся стобарвним пожегом (В. Бабляк);

в) Дванадцять страв чекають на столі (М. Луків). Сміху сиплеться срібна злива (В. Бичко). Всім серцем любіть свою Україну (В. Сосюра). Половина уроку минає спокійно (Ю.

Мушкетик). А Мавку забрав «Той, що у скелі сидить» (Ю. Ряст);

г) А он букет Андріївської церкви вознісся в небо (В. Чуйко). Кайдашиха мусила заходжуватися сама коло своїх сорочок (І. Нечуй-Левицький). Лиш де-не-де замріє архіпелаг поснулих хуторів (Є. Маланюк). От двоє молодят взяли за руки (Б. Олійник). Хто вишив дивні ці узори в полях на чистім полотні! (М. Стельмах).

8. У якому рядку слова поєднані зв'язком відмінково-прийменникового прилягання?

а) сміятися від радості, сидіти коло столу, зустрілися з другом, любити природу;

б) відповідати думаючи, стояти напастям наперекір, думати головою, купити молоко;

в) прийти для розмови, сміятися від радості, покохати на муку, стояти наперекір напастям;

г) мчить від палацу, село Вербівка, залишитись вдома, невеликий дім.

9. У якому реченні неозначена форма дієслова виконує функцію означення?

а) Вчора був даний по радіо сигнал починати масову сівбу (Ю. Бедзик);

б) Яке то щастя — свій народ у світлі бачити (Д. Павличко);

в) Як гарно вернутись по довгій дорозі додому (Т.Севернюк);

г) Рідний край щиріш любити навчає нас розлука (Леся Українка).

10. З'ясуйте, у якому варіанті односкладні речення розміщені в такій послідовності: безособове, інфінітивне, неозначено-особове, генітивне:

а) Відпочити б з дороги (Леся Українка). Не мудруй багато, а

працюю завзято (Нар. тв.). Мені стало себе шкода (П. Панч). Які гіганти! (О. Гончар);

б) Із усіх сил намагається виплекати в мені комплекс меншовартості (В. Слапчук). Два діла за раз не роблять (Нар. тв.). Як багато хочеться мені сказати про любов до ріки моєї рідної (О. Довженко). Київська княгиня Євпраксія у 1089 р. стала німецькою імператрицею Адельгейдою (З календаря). Ось і дуб той кучерявий (Т. Шевченко);

в) Холодно надворі було (А. Тесленко). Разом ходімо в майбутнє (Леся Українка). На фабриці через мої часті посилення на мудреця мене прозивали Конфуцієм (В. Слапчук). Я господиня я була зобов'язана піти сюди з гостем (І. Ле);

г) Як багато хочеться мені сказати про любов до ріки моєї рідної (О. Довженко). Відпочити б з дороги (Леся Українка). Весною в селі встають рано (Г. Тютюнник). В очах ні крику, ні скорботи (А. Малишко).

11. Хто з мовознавців визначав головний член односкладного речення, виражений називним відмінком іменника, як присудок?

а) Д. Кудрявський, О. Потебня, О. Пешковський, А. Загнітко;

б) Д. Кудрявський, Д. Овсяніко-Куликовський, М. Петерсен, П. Фортунатов;

в) Д. Кудрявський, Д. Овсяніко-Куликовський, О. Потебня, Н. Гуйванюк;

г) Д. Кудрявський, Д. Овсяніко-Куликовський, С. Бевзенко, К. Шульжук.

12. Виберіть речення, у яких обставини розміщено в такій послідовності - обставина способу дії, умови, міри і ступеня, причини:

а) Тяжким хрестом лежать шляхи (Є. Маланюк). Ні меду, ні ласки, ні пристрасті тихої (А. Малишко). Кличе мати вечеряти

(Т. Шевченко) Холодно надворі було (А. Тесленко);

б) Двоє вагаються трагічні терези (Є. Маланюк). За такої погоди від будки лишався у повітрі хлібний дух (Г. Тютюнник). Ось і дуб той кучерявий (Т. Шевченко). А мати не прийшла на бій випроводжати (В. Сосюра);

в) Спочатку збігало з рожево-ясного східного неба на верхів'я зблідлих дерев (В. Бабляк). На фабриці через мої часті посилення на мудреця мене прозивали Конфуцієм (В. Слапчук). Хотілося якнайкраще догодити мешканцям нашого притулку (Ірен Роздобудько). Холодно надворі було (А. Тесленко);

г) Молодь зібралася в окрему купу (М. Коцюбинський). Весело проходить свято при щасті (П. Мирний) Сніжок заворожив мене назавше (Д. Павличко). Парує мла від перенагрівання (О. Сльоновська).

13. Зазначте речення з фоновими детермінантами.

а) Разом із Христіною вони вивчили тему «Словосполучення як некомунікативна синтаксична одиниця» (З газ.);

б) Того дня, незважаючи на дощ, вона все ж таки пішла на дискотеку (З газ.);

в) А на Юрія, у вівторок раненько, вернувся Матвій (У. Самчук);

г) Зовні Василь не був таким красивим (Я. Баш).

14. Знайдіть безособове речення, головний член якого виражено неозначеною формою дієслова.

а) Не попрощатись не боюся, чогось боюся не зустріти, боюся – раптом розминуся з тобою, молодістю, світом (Л. Талалай);

б) Ні, треба твердо дивитися на світ (Р. Іванчук);

в) Та не вбити вже у живих пісню правди і волі (В. Колодій);

г) Спиніться!.. Та не слухають сини, як всі сини, що з отчого порога ідуть у світ (Л. Дмитерко).

15. Стверджувальні слова-речення:

- а) угу, ов, лихо, та ну;
- б) еге, овва, хіба, ну;
- в) атож, угу, так, точно;
- г) навряд, аякже, дзуськи, ніскільки.

16. Знайдіть серед наведених речень неповне зі складеним іменним присудком:

- а) Я без тебе всі дні у полоні печалі (І. Івасюк);
- б) Богема залишилася богемою навіть тут (Ірен Роздобудько);
- в) Гойдалка була схожа на пораненого в боях вояка (Ірен Роздобудько);
- г) Цвіт вишні та яблуні – символ материнської любові (З журналу).

17. Заперечні слова-речення:

- а) спасибі, невже, ну, ні;
- б) хай йому цур, овва, хіба, ну;
- в) навпаки, неправильно, невірно, невже;
- г) ех, аякже, дзуськи, ніскільки.

18. Емоційно-оцінні слова речення виражають:

- а) реакцію мовця на те, що відбувається чи про що говориться;
- б) емоційні відношення між людьми;
- в) прохання, наказ;
- г) ствердження чи заперечення.

19. Визначте безособове речення, головний член якого виражений особовим дієсловом, вжитим у безособовому значенні.

- а) І не спалось мені, не спалось (Л. Костенко);
- б) Пахло дикими травами і лозовою корою (Ю. Збанацький);
- в) Нема вітру, тиша, спека, і димок пеленою тоненькою тремтить над лугом і не тане (Є. Гуцало);
- г) Стало тихо (Ю. Смолич).

20. Визначте узагальнено-особове односкладне речення.

- а) Спокою мені не треба. Хай часом і важко йти, – лиш знати б, що ждуть на тебе, що людям потрібний ти (В. Колодій);
- б) Стоїш високо – не будь гордим, стоїш низько – не гнися (Народна творчість);
- в) Говори, говори, моя мила: твоя мова – співучий струмок (П. Тичина);
- г) Гей, летім у світ орлиним летом. Буйна юність, грай із наших віч! (А. Волощак).

21. Визначте безособове речення, головний член якого виражений прислівником.

- а) Та більшого дива, ніж слово, на світі нема і нема! (І. Драч);
- б) Треба було щось думати (А. Головка);
- в) Навколо було надзвичайно тихо (О Скляренко);
- г) У хаті потемніло (Панас Мирний).

22. Яка ознака лежить в основі поділу дієслівних односкладних речень на такі типи: означено-, неозначено-, узагальнено-особові, безособові?

- а) засіб вираження головного члена;
- б) відношення дії до діяча;

- в) час дієслова;
- г) спосіб дієслова.

II. Виконати практичне завдання: зробити повний синтаксичний аналіз виділених простих речень. В інших охарактеризувати предикативний центр: структура, різновид, мінімальна структурна схема.

На тракторі сиділа дівчина кругловида закіптюжена у засмальцьованім комбінезоні в червоній як шмат полум'я косинці (О. Гончар) Усмішка гостра а однак сумна (Л. Укр.).
– розділові знаки.

Мій лист навіть надрукували в розділі «Громадянська позиція» (Ірен Роздобудько). Останній екзамен мав бути складений успішно (В. Собко). Через нестатки та злидні мусило хлоп'я перестати ходити до школи (А. Тесленко).

Вода в ставку стала каламутна. **Вони у захваті!** (Ірен Роздобудько). **Валом валять парубки в хату** (О. Підсуха). **Явдоха була жінка недоброго характеру** (Гр. Тютюнник). Бабусі й батька вже нема (Ірен Роздобудько). Село Троянівка гніздиться в долині (Г. Тютюнник). Викладач попросив не розмовляти. А хтось візьми і пусти чутку (З газ.). Хай світяться в тиші сліпучі слова (О. Пахльовська). А на Купала дві зорі підбито впали (Б. Олійник). Половина уроку минає спокійно (Ю. Мушкетик).

III. Дати відповіді на теоретичні питання.

1. Основні напрями у вивченні українського синтаксису.
2. Обґрунтуйте спільні ознаки й відмінності між словосполученням, словом і реченням (порівняльна таблиця).
3. Які поєднання слів не вважаються словосполученнями? Чому?

4. Назвіть моделі зв'язаних словосполучень.
5. Які словосполучення вважають складними?
6. Історія дослідження речення.
7. Критерії розмежування додатка й означення.
8. Схарактеризуйте узагальнювальні слова при однорідних членах речення (пунктуація зі схемами).
9. За яких умов відокремлюються неузгоджені означення?
10. Умови відокремлення узгоджених означень і прикладок" (з прикладами).
11. Умови відокремлення додатків (з прикладами).
12. Еліптичні речення як особливий тип неповних речень.
13. Характеристика вставних компонентів за значенням (з прикладами).

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ
СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА
СИНТАКСИС СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І ПРОСТОГО
УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ

1. Синтаксис як розділ граматики. Аспекти вивчення синтаксису. Зв'язок синтаксису з лексикою і морфологією.
2. Речення, словосполучення і складне синтаксичне ціле як предмет синтаксису. Синтаксичні одиниці як одиниці мови й мовлення.
3. Словосполучення як некомунікативна синтаксична одиниця. Відмінності між вільним синтаксичним словосполученням, фразеологічною одиницею та реченням.
4. Підрядні словосполучення, їхні типи за ступенем злитості компонентів.
5. Семантико-синтаксичні відношення в підрядних словосполученнях.
6. Типи підрядних словосполучень за будовою, за морфологічним вираженням головного слова, головного і залежного слів.
7. Типи синтаксичного зв'язку в підрядних словосполученнях.
8. Речення і його основні ознаки. Речення і судження. Структурна схема і парадигма речення. Види синтаксичного зв'язку в реченні.
9. Типи речень за метою висловлювання. Загальна характеристика двоскладних та односкладних простих речень (непоширені й поширені, повні і неповні).
10. Двоскладне речення. Головні та другорядні члени двоскладного речення.
11. Підмет як головний член двоскладного речення: типи, способи вираження.

12. Питання про присудок двоскладного речення: ускладнені форми простого присудка; складений дієслівний присудок.
13. Способи вираження іменного складеного присудка.
14. Складний присудок. Координація присудка з підметом.
15. Сучасні підходи до класифікації другорядних членів речення.
16. Додаток як другорядний член речення. Види додатка з формально-граматичного погляду та в загальносемантичному аспекті, морфологічне вираження.
17. Означення як синтаксичне вираження атрибута. Узгоджені й неузгоджені означення, способи їхнього вираження. Прикладка як різновид означення.
18. Обставина як другорядний член речення: різновиди, способи вираження.
19. Проблема односкладного речення в сучасному мовознавстві.
20. Характеристика означено-особових, неозначено-особових, узагальнено-особових односкладних речень.
21. Безособові та інфінітивні односкладні речення.
22. Різновиди номінативних речень. Вокативні та генетивні речення.
23. Неповні речення в системі синтаксичних одиниць. Двоскладні й односкладні неповні речення: контекстуальні, ситуативні та еліптичні. Особливості пунктуації в неповних реченнях.
24. Слова-речення, їхні типи за значенням і функціями.
25. Незакінчені речення в сучасній українській літературній мові: будова, прагматичні функції.
26. Речення з однорідними членами. Способи вираження означення та їхні відмінності від неоднорідних. Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами.

27. Речення з відокремленими членами. Поняття про відокремлення. Основні умови відокремлення другорядних членів речення. Відокремлення узгоджених і неузгоджених відокремлених означень.
28. Відокремлення прикладок. Відокремлення обставин.
29. Закономірності вияву порівняння у структурі простого українського речення.
30. Вставні та вставлені компоненти. Типи вставних і вставлених одиниць за будовою, семантикою.
31. Звертання. Значення і способи їхнього вираження.
32. Порядок слів у простому реченні. Прямий і непрямий порядок слів. Граматичні й емоційно-змістові функції порядку слів у реченні.

СХЕМА СИНТАКСИЧНОГО АНАЛІЗУ СЛОВСПОЛУЧЕННЯ

5. Записати словосполучення.

6. З'ясувати лексико-синтаксичну групу (лексичне, фразеологічне, синтаксично вільне / зв'язане).

7. Визначити тип за будовою (просте, складне) і тип синтаксичного зв'язку (предикативне, сурядне, підрядне).

4. Охарактеризувати підрядне словосполучення:

а) за морфологічним вираженням головного компонента (вербальне, субстантивне, ад'єктивне, прономінальне, нумеральне, адвербіальне);

б) за морфологічним вираженням головного та залежного компонентів (вербально-адвербіальне, вербально-субстантивне, вербально-інфінітивне, вербально-прономінальне; субстантивно-ад'єктивне, субстантивно-прономінальне, субстантивно-інфінітивне, субстантивно-субстантивне, субстантивно-нумеральне; нумерально-прономінальне, нумерально-субстантивне, нумерально-нумеральне, нумерально-адвербіальне; прономінально-ад'єктивне, прономінально-субстантивне, прономінально-пронумеральне; ад'єктивно-субстантивне, ад'єктивно-адвербіальне, ад'єктивно-прономінальне, ад'єктивно-інфінітивне; адвербіально-субстантивне, адвербіально-прономінальне, адвербіально-адвербіальне);

в) тип семантико-синтаксичних відношень (атрибутивні, об'єктні, суб'єктні, обставинні, апозитивні, комплетивні, синкретичні);

г) різновид синтаксичного зв'язку: узгодження (власне

граматичне, або повне, смислове, умовно-граматичне, асоціативно-граматичне, неповне); керування (сильне, напівсильне, слабке; безпосереднє чи опосередковане); прилягання (власне прилягання, відмінкове прилягання: безприйменникове чи прийменниково-відмінкове), кореляція (повна, неповна).

Зразок:

А Леді дуже хотілося побачити її обличчя! (Ірен Роздобудько).

Хотілося побачити – словосполучення, синтаксичне, зв'язане, просте, підрядне, вербальне, вербально-інфінітивне (вербально-вербальне), комплетивні семантико-синтаксичні відношення, прилягання, власне прилягання;

хотілося побачити дуже – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, підрядне, вербальне, вербально-адвербіальне, обставинні семантико-синтаксичні відношення, прилягання, власне прилягання;

хотілося побачити Леді – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, підрядне, вербальне, вербально-субстантивне, об'єктні семантико-синтаксичні відношення, керування, напівсильне, безпосереднє;

хотілося побачити обличчя – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, підрядне, вербальне, вербально-субстантивне, об'єктні семантико-синтаксичні відношення, керування, сильне, безпосереднє;

її обличчя – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, підрядне, субстантивне, субстантивно-прономінальне, атрибутивні семантико-синтаксичні відношення, прилягання, власне прилягання.

СХЕМА СИНТАКСИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

1. Записати речення.

2. Визначити граматичну основу і підкреслити члени речення.

3. Дати загальну характеристику простого речення:

а) за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне, бажальне);

б) за інтонацією (окличне, неокличне);

в) за будовою (просте речення);

г) за характером предикативних відношень (стверджувальне, заперечне: загальнозаперечне, частковозаперечне).

г) за наявністю чи відсутністю головних членів речення та можливістю членування (односкладне, двоскладне, членоване/нечленоване);

д) за наявністю чи відсутністю другорядних членів речення (поширене, непоширене);

е) за наявністю обов'язкових членів речення (повне, неповне);

є) за ускладненістю структури (неускладнене, ускладнене: однорідними членами речення, звертаннями, відокремленими членами речення, вставними чи вставленими конструкціями);

4. Охарактеризувати члени речення й компоненти словосполучень.

5. Зазначити мінімальну структурну схему речення.

Наприклад:

Павло з Оксентієм до полювання були байдужі (М. Матіос).

Речення розповідне, неокличне, просте, стверджувальне,

двоскладне, членоване, поширене, повне, неускладнене.

(Хто?) Павло з Оксентієм – складений підмет, виражений сполученням іменника у формі називного відмінка з іменником в орудному відмінку з прийменником з;

Павло з Оксентієм (які є?) були байдужі – складений іменний присудок, виражений дієслівною зв'язкою та прикметником у називному відмінку;

Група підмета – відсутня.

Група присудка:

були байдужі (до чого?) до полювання – непрямий додаток, виражений іменником у родовому відмінку без прийменника;

Павло з Оксентієм – словосполучення, синтаксичне, зв'язане, просте, підрядне, субстантивне, субстантивно-субстантивне, комплетивні семантико-синтаксичні відношення, невласне прилягання, відмінкове, прийменниково-відмінкове прилягання;

були байдужі – словосполучення, синтаксичне, зв'язане, просте, підрядне, вербальне, вербально-ад'єктивне, комплетивні семантико-синтаксичні відношення, прилягання, відмінкове, безприйменникове прилягання;

були байдужі до полювання – словосполучення, синтаксичне, вільне, просте, підрядне, вербальне, вербально-субстантивне, об'єктні семантико-синтаксичні відношення, керування, сильне, опосередковане;

Мінімальна структурна схема речення: N 1s N 5s Copf Adj
1pl.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Актант – будь-який член речення, який називає особу, предмет чи бере участь у процесі, позначеному дієсловом. У семантичній теорії синтаксису розрізняють семантичні (реальні) А., що відображають елементи ситуації (суб'єкт, об'єкт, адресат та ін.), і синтаксичні А. – члени речення (підмет, додаток та ін.). Актанти, що зумовлюються валентністю предиката, утворюють актантну рамку.

Апозитивні відношення – відношення між прикладкою і означуваним словом, що виражаються узгодженням у відмінку.

Бажальне речення – речення, що виражає модальність бажальності.

Висловлення – одиниця мовлення, побудована за законами відповідної мови; речення, що розглядається з погляду його комунікативної організації.

Головні члени речення – повнозначні лексичні компоненти речення (підмет і присудок), що становлять його синтаксичний центр.

Двоскладне речення – речення з двома головними членами (підметом і присудком).

Детермінант – автономний семантичний поширювач речення, зумовлений комунікативними потребами висловлення.

Додаток – другорядний член речення, що позначає предмет, на який спрямовані чи якого стосуються дія, процес, стан, ознака.

Другорядні члени речення – повнозначні лексичні компоненти речення, синтаксично залежні від головних членів речення (підмета і присудка) чи головного члена односкладного речення.

Еквіваленти речення – синтаксично неподільні окремі вислови, що виражають почуття, волевиявлення мовця, ствердження, заперечення чи запитання. До Е. р. звичайно відносять нечленовані речення (слова-речення), перервані структури, а також звертання-речення.

Еліптичне речення – структура, в якій неназваний член не

встановлюється з контексту та обстановки мовлення, а зумовлюється будовою та семантикою самого речення.

Заперечне речення – речення, в якому заперечується якась ознака чи явище дійсності.

Звертання-речення (вокативне речення) – однослівне (переважно) речення, виражене кличним відмінком іменника, що самостійно передає нерозчленовані думки, почуття, волевиявлення.

Керування – спосіб підрядного зв'язку, за якого головне слово вимагає від залежного певної відмінкової або прийменниково-відмінкової форми.

Координація – форма предикативного зв'язку, специфіку якого становить взаємозв'язок головних членів речення – підмета і присудка.

Модальність – семантична категорія, що виражає відношення змісту висловлення до дійсності або суб'єктивну оцінку висловлюваного. Виділяють об'єктивну М., що властива будь-якому реченню, і суб'єктивну М., яка не є обов'язковим елементом кожного висловлення, а може нашаровуватися на основну модальну кваліфікацію, що звичайно передається способом дієслова.

Незакінчене речення – структура, в якій не виражені ознаки внутрішньої структурної організації і комунікативно-інформативної завершеності.

Неповне речення – речення, в якому одна з ланок його будови не вимовляється, однак фіксується свідомістю.

Непоширене речення – речення, в якому наявні лише головні члени.

Нечленоване речення (слово-речення) – структурно нечленована синтаксична одиниця, що виражається частками, модальними словами, вигуками.

Обставина – другорядний член речення, що характеризує дію, процес, стан, ознаку чи вказує на умови, за яких вони

відбуваються.

Односкладне безособове речення – речення, головний член якого називає дію чи стан, незалежні від активного діяча.

Односкладне інфінітивне речення – речення, головний член якого виражений синтаксично незалежним інфінітивом.

Односкладне неозначено-особове речення – речення, головний член якого виражений дієсловом третьої особи множини теперішнього чи майбутнього часу або ж формою множини минулого часу і називає дію, здійснювану неозначеними особами.

Односкладне номінативне речення – речення, головний член якого виражений іменником у формі називного відмінка.

Односкладне означено-особове речення – речення, головний член якого виражений дієсловом дійсного способу першої або другої особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часу, а також наказового способу і вказує особовим закінченням на означену особу.

Односкладне речення – речення з одним наявним головним членом, що не потребує поповнення другим головним членом.

Односкладне узагальнено-особове речення – речення, головний член якого виражений дієсловом другої особи теперішнього чи майбутнього часу (рідше – іншими особовими формами) і вказує на узагальнену особу.

Означення – другорядний член речення, що вказує на ознаку предмета і синтаксично залежить від іменника.

Окличне речення – розповідне, питальне, спонукальне або бажальне речення, вимовлене з підсиленою, напруженою інтонацією.

Парадигма речення – система форм структурної схеми речення, у якій вихідною формою є ядерне речення, а похідними – його трансформації.

Парцеляція – спосіб мовленнєвого оформлення синтаксичної

структури (речення) кількома комунікативними одиницями (фразами).

Питальне речення – речення, що містить запитання, яке вимагає відповіді від співрозмовника.

Підмет – головний член двоскладного речення, який, указуючи на носія ознаки, перебуває в предикативному зв'язку з іншим головним членом (присудком).

Підрядний зв'язок – синтаксичний зв'язок, що вказує на граматичну залежність одного компонента від іншого в реченні чи словосполученні.

Підрядність – синтаксичний зв'язок, який вказує на граматичне підпорядкування одного компонента іншому в реченні чи словосполученні.

Підтекст – внутрішній зміст висловлювання, що не виражається словами і передається додатковими, стилістичними значеннями мовних одиниць, їхньою конотацією.

Повне речення – речення, в якому наявні всі необхідні члени речення.

Порядок слів – властиве даній мові розташування слів у реченні, зумовлене змістом і граматичною будовою самого речення.

Поширене речення – речення, в якому, крім головних, наявні другорядні члени.

Предикат – центральна синтаксема у семантично простому елементарному реченні, що формує його семантико-синтаксичну структуру. За семантикою виділяють П. дії, П. процесу, П. стану, П. якості, локативні П., П. кількості.

Предикативний зв'язок – зв'язок між підметом і присудком, що формує структурну основу простого двоскладного речення.

Предикативність – комплексна синтаксична категорія, що виражає співвіднесеність повідомлення з дійсністю і формує речення як комунікативну одиницю.

Предикатна синтаксема – синтаксема, яка своєю семантико-

синтаксичною валентністю зумовлює кількісно-якісний склад субстанціальних синтаксем (що передають значення реальної предметності) і окреслює семантичну структуру простих елементарних речень, в т. ч. і в складі неелементарних конструкцій.

Приєднувальна конструкція – речення, що становить додаткове повідомлення до опорного речення, виділяючись при цьому в окреме самостійне речення.

Прикладка – означення, виражене іменником, узгоджуваним з опорним словом у відмінку.

Прилягання – спосіб підрядного зв'язку, за якого головне слово не вимагає від залежного певних граматичних форм.

Присудок – головний член двоскладного речення, який, указуючи на модально-часову характеристику носія предикативної ознаки, перебуває в предикативному зв'язку з підметом.

Просте семантично елементарне (неускладнене) речення – речення, що складається тільки з одного предиката та однієї чи кількох іменникових синтаксем, зумовлених його семантико-синтаксичною валентністю.

Просте формально неускладнене речення – речення з усіма другорядними членами, що не є однорідними або відокремленими.

Пунктуація – система правил про вживання на письмі розділових знаків; розділ мовознавчої науки про використання розділових знаків.

Речення – мінімальна комунікативна одиниця, яка оформлена за законами певної мови і є відносно завершеною одиницею спілкування і вираження думки.

Розповідне речення – речення, яке містить повідомлення і опис певних явищ і фактів дійсності.

Семантико-синтаксичні відношення – відношення, що відображають стосунки предметів і явищ дійсності, вказують на значеннєві стосунки поєднаних певним синтаксичним зв'язком

синтаксичних одиниць.

Семантична структура речення – мовне значення речення, що створюється взаємодією семантики структурної схеми речення і лексичних значень слів, які її заповнюють.

Синтаксема – мінімальна семантико-синтаксична одиниця, що є компонентом семантичної структури речення.

Синтаксис – розділ граматики, що вивчає систему синтаксичних одиниць і правила їх функціонування.

Синтаксичний зв'язок – формальний зв'язок між компонентами синтаксичної одиниці (словосполучення, простого речення, складного речення), виражений відповідними мовними засобами.

Синтаксичні одиниці – одиниці синтаксичного рівня мови, що виділяються на основі синтаксичних зв'язків і синтаксичних відношень. Серед С. о. виділяють мінімальні, що функціонують як компоненти речення (члени речення), і синтаксичні одиниці-конструкції – речення і словосполучення, у межах яких визначаються мінімальні С. о.

Слова-речення – структурно нечленовані синтаксичні одиниці, що виражаються частками, модальними словами і вигуками.

Словосполучення – синтаксична конструкція, утворена з двох чи більше повнозначних слів, поєднаних підрядним або сурядним зв'язком.

Спонукальне речення – речення, що виражає волевиявлення: наказ, заклик, прохання, вимогу, побажання тощо.

Стверджувальне речення – речення, в якому стверджується те, що висловлюється про предмет мовлення (думки).

Структурна схема речення – синтаксичний зразок, що має свою формальну організацію, за якою може бути побудоване речення.

Супідрядність – формально-синтаксичні відношення між

двома або кількома другорядними членами речення чи компонентами складного словосполучення, а також між підрядними реченнями в межах складнопідрядного, що підпорядковуються тому самому головному реченню.

Сурядний зв'язок – синтаксичний зв'язок, що поєднує граматично рівноправні компоненти в словосполученні, простому та складному реченні.

Сурядність – синтаксичний зв'язок між граматично рівноправними компонентами – членами простого або частинами складного речення.

Узгодження – спосіб підрядного зв'язку, за якого форми залежного компонента зумовлюються граматичними формами головного слова.

Член речення – мінімальна синтаксична одиниця, що виконує в реченні формально-синтаксичні функції і виражається повнозначними, словами або сполуками слів. Виділяють головні (підмет і присудок) і другорядні члени речення (додаток, означення, обставина).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ОСНОВНА

1. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища шк., 2005. – 270 с.
2. Дудик П. С. Синтаксис української мови : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 380 с.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : Синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
4. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення / А. К. Мойсієнко. – К. ПП Я. Січовик, 2006. – 240 с.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник для студентів філологічних факультетів вузів / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
2. Глазова О. П. Українська пунктуація: навч. посібник / О. П. Глазова. – Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2004. – 352 с.
3. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / М. А. Жовтобрюх. – К.: Наукова думка, 1984. – 255 с.
4. Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. / Л.О. Кадомцева. – К.: Вища школа, 1985. – 123 с.

5. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови.
/ М.У. Каранська. – К.: Вища школа, 1992. – 344 с.
6. Козленко І. Українська пунктуація: навчальний посібник / І. Козленко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – 320 с.
7. Ожоган В. М. Синтаксис української мови. / В. М. Ожоган. – К.: Освіта України, 2009. – 331 с.
8. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: збірник вправ. / М.Я. Плющ, О.І. Леута, Н.П. Гальона. – К.: Вища школа, 1995. – 284 с.
9. Синтаксис сучасної української літературної мови: Проблемні питання: навчальний посібник / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
10. Сучасна українська літературна мова: підручник / М. Я. Плющ,
С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2005. – 414 с.
11. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За ред. І. К. Білодіда. – К., 1972. – 515 с.